INBJUDNING

TILL

TEOLOGIE DOKTORSPROMOTION

VID

UPSALA UNIVERSITET

MÅNDAGEN DEN 31 MAJ 1915

I UPSALA DOMKYRKA

AF

PROMOTOR

EDV. RODHE

TEOLOGIE DOKTOR

PROFESSOR I PRAKTISK TEOLOGI.

BIFOGAD SKRIFT:

HERMAN LUNDSTRÖM: DOKTOR MARTIN LUTHERS ENCHIRIDION I DESS TIDIGASTE SVENSKA DRÄKT.

UPSALA 1915

AKADEMISKA BOKTRYCKERIET

EDV. BERLING.

INBJUDNING

TILL

TEOLOGIE DOKTORSPROMOTION

VID

UPSALA UNIVERSITET

MÅNDAGEN DEN 31 MAJ 1915

I UPSALA DOMKYRKA

AF

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

PROMOTOR

EDV. RODHE

TEOLOGIE DOKTOR
PROFESSOR I PRAKTISK TEOLOGI.

BIFOGAD SKRIFT:

HERMAN LUNDSTRÖM: DOKTOR MARTIN LUTHERS ENCHIRIDION I DESS TIDIGASTE SVENSKA DRÄKT.

UPSALA 1915
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523708_0040

DOKTOR MARTIN LUTHERS

ENCHIRIDION

I DESS TIDIGASTE KÄNDA SVENSKA DRÄKT

AF

HERMAN LUNDSTRÖM
TEOL. D:R

UPSALA 1915
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Förteckning öfver i denna afhandling och andra af mig utgifna publikationer rörande detta ämne använda förkortningar.

Albrecht = O. Albrechts samtliga bidrag i Weim. (se nedan!)

E_1, E_2 = de efter Luthers första, numera förlorade bokutgåfva, som trycktes i Wittenberg under Maj månad 1529, förfärdigade aftrycken. Tryckort Erfurt. (Knoke omvändt: E_2, E_1; Albrecht $\alpha\beta$).

Ebeling = August Ebeling, Historisch-kritische Ausgabe von M. Luthers kleinem Katechismus. Urtext mit den Abweichungen bis 1580, nebst Anmerkungen und Vorschlagen zu sprachlichen Änderungen. Zweite unveränderte Ausgabe mit einem Anhange über die Ausgaben des Catechismus mit Nachträgen und mit dem vorlutherischen Texte. Hannover och Berlin 1901.

H = Den genom Bugenhagens försorg i Hamburg våren 1529 gjorda sammanfattningen af sex tabulæ till en lågtysk bokutgåfva (= Knoke. Albrecht: a).

HUB = Helsingfors Universitets Bibliotek.

KHÅ = Kyrkohistorisk Årsskrift, utgifven af Herman Lundström.

KB = Kungl. Biblioteket i Stockholm.

Knoke = D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben in hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen von D. Karl Knoke, konsistorialrat und Professor der theologie in Göttingen, Abt zu Bursfelde. Halle a. S. 1904.

Mar = det i Marburg år 1529 verkställda aftrycket (= Knoke; Albrecht: γ).

Pi = Enchiridion piarum precationum, cum Calendario et passionali, ut vocant etc. Mart. Lvth. Tr. i Wittenberg 1529 af Johannes Lufft.

S = Den latinska öfversättningen i Sauermannus skolkatekes, (= Knoke, se Knoke s. 27 ff. och 69 ff., Albrecht: B).

St = Michel Stiefels omkring år 1530 gjorda afskrift af det numera förlorade tabulatrycket, hvilken afskrift finnes utgifven i Weim. (Se nedan!)

Sv 72 = Den år 1572 tillsammans med *Euangelia och Epistler* i Stockholm af Amund Laurentzson tryckta svenska upplagan af Luthers lilla katekes.

T = det förlorade tabula-trycket från Januari och Mars 1529.

tab = den år 1898 i Leipzigs universitetsbibliotek påträffade lågtyska tabulan, innehållande Luthers morgon- och aftonböner. Se Theolog. Stud. und Kritiken, årg. 1898, s. 522 ff.

W 29 = Den i defekt tillstånd ännu bevarade högtyska, af Nik. Schirlentz tryckta Wittenberger-utgåfvan från Juni 1529. (= Knoke: W_3; Albrecht: B).

W 31; W 35; W 36; W 37; W 39; W 40; W 42; W 43 = de af Nik. Schirlentz i Wittenberg tryckta upplagorna af åren 1531, 1535, 1536, 1537, 1539, 1540, 1542 och 1543 (= Albrecht: C, D, E, F, G, H, I, K).

Weim. = Band XXX, afd. 1 af Weimarupplagan af Luthers skrifter. D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe. 30 Band. Erste Abteilung. Weimar 1910.

Lutherjubileet år 1883 gaf den egentliga impulsen till våra dagars storartade forskningsarbete rörande reformationen och dess väldiga förgrundsgestalter. Att reformationens centralpersonlighet därvid blifvit hufvudföremålet för den reformatoriska specialforskningen, är ju blott naturligt, liksom att hans verksamhet ur skilda synpunkter blifvit belyst — föremål som den varit för de mest ingående detaljundersökningar. Stort intresse kan i detta hänseende af lätt insedda skäl specialforskningen rörande Luthers kateketiska författarskap och verksamhet i öfrigt påräkna äfven utanför de egentlige vetenskapsmännens krets. Framför allt gäller ju detta »die eigentliche Urkunde der Reformation in Laienstile und in Lapidarstile» eller *Martin Luthers Enchiridion* eller *lilla katekes*, som han själf betecknar såsom »die rechten Laienbibel, darin der ganze Inhalt der christlichen Lehre begriffen ist, so einem jeden Christen zur Seligkeit zu wissen von nöthen».

Inledning.

Litteraturhistorisk öfversikt.

Catechismusforskningens främste märkesmän.

Länge voro frågorna om uppkomsten af Luthers båda katekeser samt om förhållandet mellan båda, synnerligast med afseende på prioriteten och de ursprungliga texternas lydelse, mycket sväfvande. Tack vare en hel rad utmärkte specialforskares energiska arbete äro nu de viktigaste af de sväfvande eller omtvistade spörsmålen i stort sedt lösta, och historien om tillblifvelsen af Luthers kateketiska mästerverk liksom om textutvecklingen väsentligen klarlagd.

Såsom pioniärer på föreliggande forskningsområde förtjäna särskildt Theodosius Harnack och C. Möncke-

BERG att ihågkommas. Den förstnämnde har i sitt år 1856 utgifna arbete: *Der kleine Katechismus D. Martin Luthers in seiner Urgestalt* gjort värdefulla observationer rörande texthistorien och den sistnämndes skrift: *Die erste Ausgabe von Luthers kleinem Katechismus* utgjorde också ett aktningsvärdt försök i samma riktning. Äfven K. F. TH. SCHNEIDERS bidrag må ihågkommas: *D. Martin Luthers kleiner Katechismus. Nach den Originalausgaben kritisch bearbeitet.* Berlin 1853, liksom H. J. R. CALINICH'S skrift *D. Martin Luthers kleiner Katechismus. Beitrag zur Textrevision desselben.* Leipzig 1882. — En sådan arbetare på kateketikens område som den betydande praktiske teologen GERHARD VON ZEZSCHWITZ må i detta sammanhang ej heller förgätas, om ock hans förblifvande insatser mera gälla det kateketiska materialets grundtankar än dess historiska tillblifvelse, form och gestalt. Alla dessa tidigare forskningar röra sig dock i stort sedt inom samma ram och laborera med väsentligen samma material, hvarför de icke heller nå tillfredsställande resultat.

Fyrahundraårsminnet af Luthers födelse betecknar emellertid som nämndt den egentliga vändpunkten. Redan de stora Luthermonografierna af JULIUS KÖSTLIN (2 band, 4:de uppl. Berlin 1889) och THEODOR KOLDE (Martin Luther, 2 band. Gotha 1884—1893) hafva betydelse för catechismusforskningen så väl direkt genom hvad de meddela, som ännu mer indirekt genom de impulser, hvilka från dem utgått. Den egentlige banbrytaren på vårt område blef dock ingen universitetsman eller vetenskaplig forskare af facket utan en i församlingsarbetet verksam prästman. Hans namn är GEORG BUCHWALD. Det är först denne energiske och framgångsrike forskares epokgörande publikationer, som brakt reda i det virrvarr af osäkra, felaktiga, ej sällan hvarandra motsägande notiser och funderingar, af hvilka alla äldre framställningar i dessa frågor och sålunda

äfven von Zezschwitz' undersökningar, trots deras oerhördt stora apparat af käll-citat, lida. Först Buchwald har emellertid förmått ställa de historiska forskningar, om hvilka det här rör sig, på en grundval, som kunde föra till säkra resultat. Redan på 1880-talet publicerade han en källpublikation, som har värde äfven för vår specialfråga. Dess titel var: *Andreas Poachs handschriftliche Sammlungen ungedruckter Predigten D. Martin Luthers. Predigten aus den Jahren 1528—1530.* Leipzig 1884. Nära ett årtionde hann emellertid förflyta, innan Buchwald var färdig med att låta resultatet af sina mångåriga specialforskningar på catechismus-området komma till offentlighetens kännedom. De viktigaste af dessa publikationer äro följande tre.

Den första: *Zur Wittenberger Stadt- und Universitätsgeschichte in der Reformationszeit.* Leipzig 1893. I detta verk har Buchwald bl. a. för första gången offentliggjort 217 delvis högst upplysande bref, hvilka under åren 1521—1546 äro skrifna af olika författare i Wittenberg till den varme reformationsvännen Stephan Roth i Zwickau.

Det andra af Buchwalds åsyftade arbeten bär titeln: *Stadtschreiber M. Stephan Roth in Zwickau . . . Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* (Bd XVI). Leipzig 1893. Här meddelas bl. a. utdrag ur icke mindre än 821, likaledes till Roth ställda bref, från tiden 1517—1545. Bland dessa bref finnas några, som äro af fullkomligt afgörande betydelse för besvarandet af frågorna om katekesens tillkomst och ursprungliga form.

Slutligen var Buchwald fullt rustad till att utge sitt tredje hufvudarbete i frågan, hvarigenom han framför allt inskrifvit sitt namn i catechismus-forskningens historia. Det var hans i denna historia epokgörande bok: *Die Entstehung der Katechismen Luthers und die Grundlage des grofzen Katechismus.* Leipzig 1894. Med utomordentlig flit äro här ur käll-litteraturen, både den

tryckta och blott i manuskript föreliggande, sammanförda och skarpsinnigt kombinerade många notiser och utdrag, som i sin samlade styrka ovederläggligen konstatera hufvuddragen i Luthers båda katekesers tillblifvelse. Titelns löfte att klarlägga »die Grundlage des Grossen Katechismus» lyckades också författaren att lika grundligt infria, i det att han uppvisade dessa grundvalar utgöras af Luthers catechismus-predikningar från år 1528 samt hans predikningar på palmsöndagen och skärtorsdagen år 1529.

Hade Buchwald än lyckats klarlägga de stora dragen i tillblifvelsehistorien, så återstodo dock åtskilliga detaljfrågor att besvara. Därtill kom, att man från kyrkostyrelsernas och församlingarnas sida började allt ifrigare fråga efter en normaltext till Luthers lilla katekes. En rad forskare ha ock ägnat sig åt sträfvandena att på historisk-kritisk väg nå fram till lilla katekesens ursprungliga textgestalt. Samtidigt har man med största energi genomletat äldre boksamlingar och bibliotek äfven på mera undangömda orter för att uppspåra af forskningen hittills okända katekestryck från äldsta tider. Flere af de sålunda funna trycken hafva i mer eller mindre tillfredsställande nytryck utgifvits. Vi nämna här: 1) E. Göpfert, Wörterbuch zum kleinen Katechismus Dr M. Luthers. Leipzig 1889. I denna publikation aftryckes en dittills obekant utgåfva af Luthers lilla katekes, tryckt i Wittenberg 1537 af Nik. Schirlentz. Tyvärr är dock aftrycket så bristfälligt, att det ur vetenskaplig synpunkt är oanvändbart. 2) K. Knoke, Ausgaben des Lutherischen Enchiridions bis zu Luthers Tode und Neudruck der Wittenberger Ausgabe 1535. Stuttgart 1903. Här finnas 20 högtyska, 5 lågtyska och 4 latinska utgåfvor beskrifna och den sedan århundraden såsom förlorad ansedda Wittenberger-upplagan af år 1535 med diplomatisk noggrannhet återgifven. 3) O. Albrecht, Luthers Kleiner Katechismus

nach der Wittenberger Ausgabe vom Jahre 1540. Aftryckt i Kungl. Akademiens för allmännyttiga vetenskaper i Erfurt årsbok (N. F. Häft. XXX. Erfurt 1904, s. 565 ff).

Samtidens främste forskare på ifrågavarande område äro förutom G. Buchwald utan tvifvel nyssnämnde professor K. Knoke och pastor O. Albrecht samt professor G. Kawerau. Knoke och Albrecht ha framför allt varit verksamma i fråga om bestämmandet af katekesens ursprungliga gestalt och lämnat väsentliga bidrag till förståendet af dess äldsta text. Bland den förstnämndes publikationer må förutom den redan omnämnda publikationen tacksamt erinras om hans förträffliga, år 1904 i Halle utkomna arbete: *D. Martin Luthers kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben in hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen.* Bland O. Albrechts bidrag och utredningar erinra vi först och främst om hans förträffliga detaljundersökningar i *Archiv für Reformationsgeschichte.* Men vidare ock om hans med en utmärkt och i högsta grad orienterande inledning försedda bok: *Der kleine Katechismus D. Mart. Luthers nach der Ausgabe v. J. 1536 herausgegeben und im Zusammenhang mit den andern von Michel Schirlentz gedruckten Ausgaben untersucht von* Lic. Otto Albrecht, *pastor in Naumburg a. S.* Halle a. S. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1905. Publikationens värde förhöjes genom en i naturlig storlek utförd fotografi af den enda i behåll varande katechismustabulan, hvarom mera nedan. Bland G. Kaweraus bidrag till vår frågas utredande förtjänar hans i *Zeitschrift für protestantische Theologie* (årg. XIV, 1892) införda *Sprachliche Bemerkungen zu Luthers kleinen Katechismus* särskild uppmärksamhet.

Äfven namn sådana som Carl Bertheau, Friederike Fricke och G. Rietschel må med tacksamhet

ihågkommas, om också endast den sistnämnde kan sägas ha lämnat något väsentligare bidrag af vetenskapligt värde till vårt ämnes utredande. Mera betydande inlägg ha äfven gjorts af tvänne hittills ej nämnda forskare.

Vi åsyfta dels Aug. Ebeling, som i sin »Historisch-kritische Ausgabe» af Luthers lilla katekes (2:dra uppl. Hannover och Berlin 1901) gaf ett för sin tid nyttigt och rätt användbart hjälpmedel, dels och framför allt F. Cohrs. För frågan om källorna till det lutherska katechismus-stoffet äro hans, icke mindre än fem band omfattande verk: *Die evangelischen Katechismus-versuche vor Luthers Enchiridion* (i Bd XX—XXIII, 1900—1902, jämte registerband XXXIX, 1907 af *Monumenta Germaniæ Pædagogica*) af stor vikt.

Hvad angår den svenska forskningen på ifrågavarande område, så må i första rummet tacksamt erinras om det värdefulla uppslag och goda bidrag, som 1893 gafs af Dr A. Chr. Bang i första bandet af hans verk: *Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus' historie i Nordens kirker.* (Kristiania 1893). Om arbetet, som gifvit anledning till lifliga meningsutbyten i vårt land, må här endast sägas, att det verkat befruktande på den svenska specialforskningen, hvars dåtida hufvudresultat sammanfattades i en år 1909 i Kyrkohistorisk Årsskrift intagen afhandling af O. Theding. Denne författare har ock i likhet med O. Quensel och I. Collijn (KHÅ 1909, s. 137 ff.) sökt lämna nya bidrag till frågorna om »grundtexten» till vår äldsta svenska catechismus-text, tidpunkten för denna texts tillkomst, dess upphofsman o. s. v. Flere goda observationer har han ock gjort, och hans afhandling har varit till icke ringa gagn för den följande utredningen, om ock förf:s slutsatser understundom synas för hastigt dragna ur knappast tillräckligt allsidigt och grundligt öfvervägda premisser. I vissa, ej alldeles oväsentliga hänseenden hafva ock de till grund

för den följande framställningen liggande, af mig verkställda specialundersökningarna kommit till andra resultat än nämnde författare, hvars framställning för öfrigt har olägenheten af att vara affattad dels före utgifvandet af Weimar-upplagans catechismus-band, dels ock före upptäckten af texten till *catechismus canonicus* i den äldsta kända svenska editionen.

Tillblifvelsen af Luthers lilla katekes.

I sin bekanta *Historia catechetica* har Langemack med hänsyn till den på hans tid rådande ovissheten om uppkomsten af Luthers båda katekeser gifvit uttryck åt hoppet, att »måhända skall med tiden mera visshet härom låta sig finnas». I rikare mån än den gamle forskaren anade, har denna hans förhoppning gått i uppfyllelse.

Såsom romersk-katolsk präst hade Luther redan under sin för-reformatoriska period riklig anledning att sysselsätta sig med det genom medeltidskyrkans förmedling och bearbetning traderade kateketiska materialet. I likhet med andra bland sin samtids predikanter plägade han sålunda hålla catechismus-predikningar. Med förkärlek har han därvid utlagt *dekalogen* och *pater noster*. Sådana predikningar, som Luther hållit inför menigheten i Wittenberg från slutet af juni 1516 ända till påsken 1517, ha blifvit bevarade till våra dagar. Men viktigare än dessa äro för tillblifvelsen af Luthers kateketiska mästerverk de betydande förarbeten, till hvilka hans erfarenheter såsom biktfader gåfvo honom impulsen. Genom biktstolen drefs han till att öfva kritik gent emot medeltidstraditionen på detta område, och särskildt kom han snart under fund med det skadliga och förkastliga i den kasuistik, som rådde i de tallösa s. k. syndaregistren, efter hvilka biktfadern hade att utfråga sina biktbarn. Gent emot dessa betänkliga biktregister lärde han att uppskatta dekalogens enastående värde. Äfven andra s. k. biktstycken afsöndrades, och slutligen kunde han efter åtskilliga smärre förarbeten år 1519 utgifva den första

sammanfattningen af de tre stycken, som vi af ålder varit vana att betrakta såsom den kristna barnalärans tre första hufvudstycken. Luthers »Kurze Form der zehn Gebote, des Glaubens, des Vater unsers» är också hans betydelsefullaste förarbete till hans katekeser, framför allt därigenom, att den fick utgöra grundstommen till hans först 1522 utgifna »Betbüchlein».

Närmast skulle dessa skrifter tjäna biktförberedelsen, men därjämte afsåg Luther tidigt med dessa också sådana syften, som senare med sin s. k. Enchiridion eller lilla katekes — namneligen tänkte han redan då på ungdomens undervisning — och går härutinnan vida utöfver medeltidskyrkans intentioner. Ansvaret för ungdomens religiösa undervisning hade hon nämligen helt och hållet öfverflyttat på fadderinstitutionen. Men redan 1516 har Luther klart uttalat, att om kristenheten åter skall begynna blomstra, så måste början göras med barnens undervisning.

Efter Luthers återkomst från Wartburg ordnas kyrkoväsendet i Wittenberg enligt evangeliska grundsatser, och därvid kommer särskildt frågan om de omyndigas religiösa undervisning på dagordningen. Men det är först den erfarenhet, Luther fick göra såsom visitator år 1528 och början af år 1529 på landsbygden närmast omkring Wittenberg, som drifver honom att energiskt taga i tu med lösningen af den svåra frågan om en god handledning för den religiösa folkundervisningen. Landtbefolkningens fruktansvärda okunnighet i religiösa och sedliga ting liksom pastorernas oskicklighet hade tungt lagt sig på Luthers sinne, och den skriande nöden i detta hänseende gaf honom hvarken rast eller ro, förr än han gjort hvad han kunde för att afhjälpa den. Och redan den 15 jan. 1529 finna vi Luther i full färd med att författa mönster-katekismus-predikningar, d. v. s. sin stora katekes, så att han kan skrifva till en vän,

pastor Martin Görlitz i Braunschweig: *Modo in parando catechismo pro rudibus paganis versor.*

Men medan han är sysselsatt med att skrifva catechismus major, uppstår, såsom G. Buchwald i sitt omnämnda och för hela denna fråga så grundläggande arbete »Die Entstehung der Katechismen Luthers und die Grundlage des grossen Katechismus» uppvisat, såsom ett utdrag ur den stora tillika den lilla. Och nyssnämnde forskare har ådagalagt, att Luther, tvärtemot hvad man förut allmänt ansett, har utgifvit sin lilla katekes *före* den stora, men visserligen icke i bokform utan i tabell- eller plakatform i två serier ettbladstryck. Han anslöt sig härutinnan till en på den tiden vidt utbredd sed, som han också redan förut följt, då han på samma sätt låtit sin »kurze Auslegung der zehn Gebote» närmast framträda i plakatform.

Af dessa tabeller med på högtyska affattad text har icke ett enda exemplar blifvit bevaradt till våra dagar. Dock äro vi tack vare de intressanta, ofvan omnämnda brefsamlingarna från denna tid och en samtida god afskrift af tabulatrycket, gjord af M. Stiefel, ganska väl underrättade om deras innehåll. Och sedan forskningen — trots frånvaron af original-tabulæ — redan ådagalagt deras tillvaro, upptäcktes år 1898 såsom mellanlägg i en gammal bokpärm i universitetets bibliotek i Leipzig en verklig catechismus-tabula, affattad på lågtyska — ett utomordentligt intressant fynd.

Den första tabula-serien förelåg färdig den 20 januari 1529 enligt ett af Buchwald funnet bref från diakonus Rörer i Wittenberg till Stephan Roth i Zwickau. Enligt ett annat vittnesbörd ur samma korrespondens publicerades den andra tabula-serien från trycket i midten af mars månad 1529. Och redan, som det synes, under första hälften af april månad sammanställdes de utgifna tabulæ till en bok. Men här äro catechismusstyckena öfversatta, troligen af själfve Bugenhagen till

lågtyska. I bokform utgafs nämligen denna öfversättning för första gången i Hamburg under titel »Eyn Catechismus effte vnderricht» — en rubrik, som tydligen är bildad efter den öfverskrift, som i ettbladstrycken eller tabulæ väl endast det första hufvudstycket har haft. Titeln är märkvärdig äfven såsom ett bidrag till lösningen af den svåra och omtvistade frågan om grundtexten till den tidigaste svenska editionen.

* * *

Luthers Enchiridions erkända företräden.

Luther har — såsom vi redan inledningsvis antydt — i sin lilla katekes bearbetat kateketiskt stoff, som redan för honom var kändt och användt. Regula fidei och pater noster bildade ju redan i den gamla kyrkans tid grundvalen för katekumenernas undervisning. Dekalogen hade mot slutet af medeltiden mer och mer genom fadderinstitutionen och biktinstitutet vunnit terräng på den religiösa folkundervisningens område. T. o. m. sakramentsläran hade af Luthers medeltida föregångare på det kateketiska fältet upptagits till behandling. De härliga böner, som vi känna under namnet Luthers morgon- och aftonböner, bordsböner o. s. v., hämtade han till icke ringa del direkt från den kristliga folkseden och sitt klosterlif, där i hufvudsak just dessa böner flitigt öfvats. Af äldre utläggare har Luther framför allt vid förklaringen af Fader vår anlitat den gamle kyrkofadern Cyprianus. Att Luther därjämte skulle som förebild och källa hafva användt den s. k. »Weissenburger Catechismus» — en i manuskript från 800-talet bevarad gammal kateketisk utläggning framför allt af Pater noster — är — för att tala med Kawerau — en gammal öfvertro. Öfverensstämmelserna mellan dem bero nämligen på, att båda stödt sig på den nyss nämnde kyrkofadern. Men hvad återstår då? Är ej all Luthers orginalitet beröfvad honom? Han har ju bara eller hufvudsakligen lånat från andra och särskildt

från den äldre kyrkliga traditionen. Nå väl — först och främst är det sista påståendet ej fullt sant! Likt sagans konung, som hade den förundransvärda förmågan att till guld förvandla allt, hans hand kom att vidröra, så ägde Luthers väldiga religiösa genius en underbar makt att med sin andes stämpel prägla och omvandla det traderade religiösa stoff, som kom under hans behandling. Det blef verkligen förvandladt till guld eller åtminstone befriadt från allt gammalt slagg, renadt och luttradt, så att den gamla gedigna, ädla metallen glänste fram och blef för hvar man tillgänglig. Och att Luthers lilla katekes i själfva verket är ett originellt och helgjutet mästerverk utan motstycke i världslitteraturen, skall ingen opartisk bedömare, som gör sig möda att allvarligt tränga in i den sak, hvarom fråga är, kunna bestrida. Några antydningar om hans lekmannabibels särmärken eller, hvad som är detsamma, företräden framför alla liknande försök må här kanske försvara sin plats.

För det första lämnar Luther i denna för ungdomen och folket afsedda handledning ingen populariserad dogmatik, intet sammanhängande, utmejsladt lärosystem, ingen barndogmatik. Nej, han skrifver och tänker i öfverensstämmelse med sina öfverskrifter t. ex. »Die zehn Gebote, wie sie ein Hausvater seinem Gesinde einfältiglich vorhalten soll» o. s. v.

Vidare och för det andra framträder en med den första punkten på det närmaste sammanhängande och därtill högst betydande förtjänst — icke minst ur pedagogisk synpunkt — däruti, att Luther sorgfälligt undviker att använda sig af teologernas facktermer. Inga definitioner, ingen schematisering i hela katekesen. Författaren röjer sålunda en beundransvärdt fin takt genom att hvarken upptaga sitt teologiska systems kardinalpunkt, sin rättfärdiggörelselära i den 3:dje ar-

tikeln eller sin nattvardslära med dess skarpsinniga teologiska argument i det femte hufvudstycket.

För det tredje må framhållas såsom en enastående förtjänst — särskildt om man jämför detta hans verk med hans samtidas liknande arbeten — att i hela katekesutläggningen icke insmugit sig ett enda polemiskt ord vare sig mot Rom eller mot de af Luther lika litet älskade sakramentarierna och svärmarne.

Och slutligen är det för det fjärde ett stort företräde hos Luther, att han befriar den gammalkyrkliga trosbekännelsen ur det traditionella sönderplockandet i tolf trosartiklar och i stället låter den utgöra ett den kristtrognes och kristenhetens hjärteuttalande om uppenbarelsens Gud, sådan han är och framträder i sina tre storverk: skapelsen, återlösningen och helgelsen. Många enskilda geniala grepp skulle kunna tilläggas, men ett ingående på dessa skulle föra oss till en alltför detaljerad framställning. Vi få därför nöja oss med att i annat sammanhang — då fråga blir om textgestalten — möjligen vidröra ytterligare ett par moment af betydelse i detta hänseende.

Textkritisk jämförelse mellan den svenska texten i 1572 års upplaga å ena sidan och de tyska och latinska originaltexterna å den andra.

Bang var den förste, som gjorde gällande, att för öfversättaren af Sv 72 den tyska upplagan W 31 har legat till grund. Hufvudskälen till detta antagande voro: 1. Endast i W 31 finnas (i stycket om skriftermålet) orden vnfleissig, zornig, vnzuchtig, heissig gewest, medan alla andra hafva det kortare uttrycket vnfleissig gewest. Men i den svenska katechismusutgåfvan af år 1572 a. st. möta vi orden: warit förfumeligh/ wredſam/ otuchtigh/ hätſk — alltså ett noggrannt återgifvande af stället, sådant det lyder i den tyska originalupplagan 1531, d. ä. W 31.

Att den svenske öfversättaren alltså haft 1531 års originalutgåfva framför sig och öfversatt efter denna, konstaterar sålunda författaren som »ett afgjordt faktum». Men — tillägger han — »uagtet dette resultat er saa sikkert, att der ikke lader sig reise nogen indvendning derimod», vill han till yttermera visso lämna ännu ett bevis för saken.

2. Detta nya stöd hämtar Bang från den omständigheten, att förutom E, »kun udgaven» W 31 har den kortare öfverskriften öfver buden: Das Erst, das Ander o. s. v. Den svenske öfversättaren kan icke hafva öfversatt efter det förstnämnda aftrycket. »Thi som han — fortsätter Bang sin bevisning — afviger fra dette i det ovenfor omhandlede sted i skriftemaalet, saa er ogsaa det samme tilfældet for nadverdens vedkommende, idet man nemlig i den svenske oversættelse finder det tredje spørgsmaal, som hint aftryck ikke har. Det er altsaa kun udgaven af 1531, som her kan kom-

me i betragtning. Og saa viser det sig da, at den svenske oversættelse falder sammen med denne, ogsaa hvad overskrifterne till budene angaar. Den har, som man ser, Thet första, Thet andra o. s. v.»

Emellertid hafva nya forskningar i reformationens moderland otvifvelaktigt ådagalagt, att intetdera af dessa Bangs hufvudargument håller strängt taget streck. Så har, såsom jag redan 1904 (KHÅ s. 218) påpekade, en af Hans Kilian i Neuburg vid Donau år 1545 tryckt högtysk utgåfva på det anförda stället inom bikt-stycket den utförligare läsarten samt i det hela samma anordning af de kateketiska hufvudafdelningarna som i den svenska texten, hvadan skriftermålets eller biktstyckets plats äfven här är alldeles densamma som hos W 31 och Sv 72. Äfven i fråga om budens öfverskrifter är Kilians sydtyska utgåfva fullt öfverensstämmande med W 31. Men lika förvändt och förhastadt, som det vore att af dessa omständigheter draga den slutsatsen, att Kilians tryck legat till grund för Sv 72, lika tydligt är, att de väsentliga stöden för Bangs antagande fallit genom upptäckten af detta sydtyska tryck. Därtill kommer, att äfven andra utgåfvor än W 31 och Kilians 1545 års tryck befinnas hafva den i bikt-stycket utförligare läsarten zornig, vnzuchtig, heissig, nämligen de lågtyska s. k. Magdeburgerkatekeserna och en lågtysk utgåfva af år 1545. Äfven andra editioner än de båda af Bang nämnda och Kilians tryck hafva de karaktäristiska kortare öfverskrifterna öfver buden (Das erste, Das andere o. s. v. eller Das I, Das II o. s. v.) såsom otvifvelaktigt redan T (jfr St i Weim. s. 243) och faktiskt — enligt hvad jag påpekat i KHÅ 1904 (a. st.) — 1542 års Wittenberger-utgåfva. Äfven W 40 och W 43 hafva denna korta form (Se Albrecht's »Neudruck» af W 36, 1905). Vidare möta sådana kortare bud-öfverskrifter redan i H och 1529 års Marburger-utgåfva (Knoke s. 68), liksom i E_2.

Ännu klarare framstår omöjligheten af att af budens öfverskrifter draga en sådan slutsats som den af Bang gjorda, då det visar sig, att äfven de äldsta latinska öfversättningarna såsom Pi (med undantag för första budet) och S (I, II, III o. s. v.) hafva de korta öfverskrifterna. Förhållandet blir så mycket kinkigare, som, såsom vi skola se, den svenske upphofsmannen till texten i Sv 72, tvärtemot hvad Bang menar (»Jeg bortser fra den latinske parafrase i Enchiridion piarum precationum, som den svenske oversætter icke har kjendt»), har vid sitt arbete äfven litat till dessa latinska texter.

Men, ehuru sålunda grundstöden för Bangs bevisning på denna punkt visa sig ohållbara, hafva såväl Thedings som mina detaljforskningar gifvit vid handen, att Sv 72 i väsentliga afseenden sluter sig tämligen nära intill någon utgåfva af W 31:s katekestyp. För min del kan jag därvid dock af skäl, som nedan skola framläggas, icke så oinskränkt som Theding underskrifva hans sats (KHÅ 1909, s. 71): »Den svenska öfversättningen har tagits utur Wittenbergska upplagan 1531». Förhållandet är nog mera kompliceradt än så, hvilket också Theding själf delvis insett, då han sökt konstatera förbindelselinjer mellan den lågtyska Magdeburgerkatekesens latinska text och Sv 72 samt alltså på denna punkt verkligen fört forskningen framåt utöfver Bang.

Onekligen hade det nu varit enklast, om jag för den följande utredningen kunnat blott hänvisa till Theding och därvid helt ansluta mig till honom. Men då Thedings framställning är rätt svår att öfverblicka och jag för öfrigt haft tillfälle göra några observationer, som icke förut blifvit af honom eller andra författare på detta område gjorda, samt slutligen mina specialforskningar i vissa punkter ledt till andra resultat, är ett närmare ingående på dessa frågor nödvändigt.

Därvid må dock förutskickas en liten erinran. En på hvarje punkt genomförd textkritisk jämförelse med alla föreliggande högtyska, lågtyska och latinska catechismus-tryck kan naturligen här ej komma i fråga. Den skulle kräfva allt för stort utrymme, utan att gifva motsvarande valuta. Jag ämnar också icke ens gå så långt som Theding i framläggandet af detaljer och petitesser, som för öfrigt enligt min mening ofta nog icke äga det bevisvärde, man velat tillerkänna dem, ehuru å andra sidan visserligen en skenbart obetydlig detalj kan, under vissa förutsättningar, vare sig ensam eller i förening med andra mer eller mindre viktiga observationer erhålla en beviskraft, som den icke i och för sig ägde. Det fordras nog i allmänhet ett rätt ingående studium och långvarigt sysslande med hithörande frågor för att erhålla ett någorlunda säkert judicium i fråga om hvad som å ena sidan är betydelsefullt och rena bagateller utan bevisvärde å den andra. Att man bör akta sig för att draga för vidtgående slutsatser af ett förefintligt eller utelämnadt kommatecken eller ett utfall af några bokstäfver eller ord i olika tyska utgåfvor, inser en hvar och är såsom allmän regel otvifvelaktigt riktigt, men saken ställer sig ej sällan annorlunda vid de enskilda fallen, då det kan visa sig svårt nog att afgöra hvad som är afsiktlig förändring eller oafsiktligt fel.

Ett enda exempel till belysning af det sagda: I Sv 72 heter det i förklaringen till inledningsorden i Fader vår På thet wij bonom trösteligha bidia skole, såsom god barn sin elskeligha Fadher. I alla tyska texter läses på motsvarande ställe (med bortseende af skiljaktigheterna i ortografien): auf das wir getrost und mit aller Zuversicht ihn bitten sollen, wie... Theding anser nu, att här föreligger en »ej så säkert oafsiktlig sammandragning» af den svenske öfversättaren. För min del är jag öfvertygad

om, att uteslutningen berott på ett rent förbiseende. Troligen är det helt enkelt ett tryckfel, hvarvid orden och med all tillförsikt utfallit. Det är den enklaste och därför i ett sådant fall som detta den sannolikaste förklaringen. Det är ock otänkbart, att den svenske upphofsmannen till Sv 72, som sannerligen icke var någon klåpare, kunnat eller velat utesluta dessa ord och det redan af den grund, att han annorstädes i sitt arbete, just då det varit fråga om trosförtröstan, långt ifrån att sammandraga icke tvekat att i förtydligandets eller förstärkandets eller bådaderas intresse utvidga den lutherska texten. Luthers *vertrauen* i förklaringen till första budet återgifver han med de välkända, än i dag bibehållna orden *settia all troo och lijt til honom.*

Utan att uppräkna alla detaljafvikelser och små särmärken, skall jag sålunda under vissa hufvudsynpunkter söka sammanföra de väsentliga bevisen för de vunna resultaten.

Stöden för att Sv 72 i väsentliga afseenden sluter sig nära intill någon utgåfva af W 31:s katekestyp äro hufvudsakligen följande.

1. Skriftermålets eller biktstyckets plats mellan fjärde och femte hufvudstycket är karaktäristiskt för denna typ. Theding antar med orätt (s. 62), att Bang användt detta bevis. Än mindre utgör det ett »hufvudargument» hos honom. Han har endast (Bang, a. a. s. 36) i en bisats meddelat faktum till upplysning för den, som ville taga reda på, hvar orden *zornig* etc. äro att finna.

2. Skriftermålets gestaltning, sådan den möter i W 31, återfinnes ej i W 29 eller andra typer. Men denna gestalt är väsentligen lika med Sv 72. — W 29 hade en helt annan form för skriftermålet, såsom bihang placerad mellan »Taufbüchlein» och litanian.

3. Inledningsorden till Fader vår jämte Luthers

förklaring, hvilka återfinnas i Sv 72, saknas i W 29, men upptagas först i W 31.

4. Den fjärde frågan i femte hufvudstycket (hos W 31) saknas i E_1, E_2 och Marburger-utgåfvan af 1529 samt har sålunda troligen saknats i Luthers första, nu förlorade bokutgåfva, som trycktes i Wittenberg i maj 1529. Men denna fråga jämte svar återfinnes i Sv 72: Huru kan lekamlighit ätande och drickande göra sådana mechtigh ting?

5. Den bekanta hotelsen i andra budet är icke tillfogad texten i någon af de under Luthers lifstid utgifna katechismusutgåfvorna. Tillägget sker först 1554 (Weim. s. 356), hvadan vår svenska öfversättning måste vara tidigare verkställd eller hafva haft en urtext af tidigare datum än 1554. (Bang förmenar, att tillägget sker redan 1550, men Weim. känner intet bevis därför.)

Härtill må fogas några ytterligare anmärkningar. I W 40, W 41, W 42 finnes vid fjärde budet tillägget Auff das dirs wolgehe o. s. v. Men tillägget saknas i 1572 års svenska upplaga. »Og heraf fremgaar det — säger Bang —, at der til grund för denne ligger en tysk original, der er ældre end 1542»,[1] d. v. s. 1540, enär W 40 och W 41 ännu för Bang voro okända. Emellertid är nog saken icke så enkel. Efter Bangs tid har ju den till Sv 72 hörande s. k. catechismus canonicus blifvit upptäckt, och där lyder budet så: Tu skalt hedra tin Fader och tina moder, på thet tu må lenge leffua på iordenne. Det tillfogade löftet, hvarpå textens i Sv 72 mycket omdebatterade *etc* syftar, har alltså alldeles icke formen *på thet tig må wäl gå* o. s. v., såsom Bang måste ha förmodat. Men då tillägget alltså icke kan vara hämtadt från W 40, W 41 eller W 42, så förlorar ju hela det af Bang förda resonemanget sin bärande grund. Gå vi däremot till de äldsta latinska öfversättningarna, skola

[1] Spärradt af den norske förf.

vi finna, att Pi har formen Honora patrem tuum et matrem tuam, medan S har Honora patrem et matrem, ut sis longeuus super terram. I en i Meiningen förvarad variant af Pi, tryckt i Nürnberg 1537 (Weim. s. 699), möta vi formen: »Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longeuus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi». Af dessa likheter få vi dock icke förleda oss till att mena, att den svenske förmedlaren af Luthers lilla katekes nödvändigt måste ha lagt dessa latinska texter till grund för sitt arbete. Förutom till de tyska och latinska texter, som han haft framför sig, har han ock — såsom af en genomförd jämförelse framgår — tagit stark hänsyn till svensk tradition med afseende på textordens återgifvande. Redan i Olaus Petri's *Een lijten Postilla . . . Och en lijten Catechismus eller vndervisning . . .* af 1530 finna vi 4:de budets. löfte bifogadt just i denna form: på thet tu skalt lenge liffua på iordenne och i *Een Bönebook, ther hela Catechismus mz Christi pino, korteligha vthi forfattat är, mz monga andra nyttiga och Christeliga böner. Ock Calendarium . . .* (Sthlm Amund Laurentzson 1553 [resp. 1552]) finnes 4:de budet ordagrant öfverensstämma med Sv 72 (äfven dess catech. canon.) så lydande: Tu skalt hedra tin fadher och tina modher, på thet tu må lenge liffua på iordenne. [I 1541 års bibelöfversättning: j landena]. Hur föga vikt man i äldre tider fästade vid ordalydelsen, visar emellertid, att i nyssnämnda Bönebook budet äfven förekommer i följande form: Tu skalt hedra tin fader och tina moder, på thet tu skalt bliffua longliffuat på iordenne. Som vi se öfverensstämma emellertid samtliga dessa svenska texter däri, att de utelämna hvarje motsvarighet till de för de tyska så karaktäristiska orden [auf das] dirs wohlgehe.

Af det anförda framgår alltså med ytterligare tydlighet, att vi icke af saknaden i själfva texten till Sv

72 af 4:de budets tillägg kunna vinna en fast grundval för bestämmandet af den tyska utgåfva, som kan antagas hafva väsentligen legat till grund för Sv 72.

Ännu en erinran må i detta sammanhang göras. Theding har anställt en textkritisk jämförelse mellan de sinsemellan i viktiga hänseenden öfverensstämmande tyska editionerna 1531 och 1545 (Hans Kilians tryck) och den svenska texten, samt af denna jämförelse dragit den facit, att »Bangs hufvudpåstående i denna del [d. ä. att »den svenske oversættelse er giengivelse af den tyske originaludgave af 1531»] icke rubbas, fastän en del detaljer i hans undersökning ej hålla stånd».

Resultatet är emellertid föga öfvertygande, då själfva problemställningen är oriktig. Förf:n formulerar nämligen själf frågan så: »Har den svenske öfversättaren haft framför sig upplagan af 1531 eller 1545?» Men han har i detta sammanhang lika litet som Bang tänkt sig möjligheten af att han användt någon annan, båda dessa tryck närstående tysk utgåfva af t. ex. Nürnbergertypen eller att han tilläfventyrs haft flere tyska katekestryck till sitt förfogande. Då därtill kommer, att, såsom Theding själf riktigt framhållit, med hänsyn till såväl innehåll och »ordningsföljd» som textens ordalydelse en väsentlig öfverensstämmelse mellan de båda af honom jämförda tyska utgåfvorna å ena sidan och Sv 72 å den andra föreligger, så manar ju allt detta till ytterlig försiktighet i dragandet af slutsatser.[1] Förf:n betonar ock, att »de flesta tyska varianterna äro af den art, att vid en öfversättning, som vill vara självständig och lägga vikt vid språk och mening, ej allt för stor betydelse kan fästas vid deras frånvaro eller tillvaro där».

[1] Textvariationerna äro i själfva verket få, och Theding säger själf: »I det stora hela stämma texten så väl som innehållet i båda väl öfverens».

Tre hufvudskäl anför emellertid förf:n, hvilka enligt hans mening »tala afgjordt mot en inverkan från Kilians tryck», och därmed för, att den svenske öfversättaren följt 1531 års tryck. Dessa skäl utvecklas af förf:n på följande sätt:

Den omständigheten torde ensamt för sig vara tungt vägande, att öfversättningen i förklaringen till andra bönen har texten fullständig: Gudz Rike kommer wel aff sig siellft wåra bön föruthan, således äfven det i sydtyska trycket troligen genom något oafsiktligt förbiseende uteslutna uttrycket 'von jm selbs'. Att hålla före, att uttrycket ej från början stått i svenskan, utan är ett senare tillägg, därtill torde ej finnas något skäl.

Nej, naturligtvis icke, men förf:n har förbisett dels att de tydligen genom tryckarens slarf bortfallna orden i Kilians tryck förekomma i de latinska öfversättningar, som upphofsmannen till texten i Sv 72 uppenbarligen äfven haft framför sig: »Regnum Dei *quidem per se venit*», dels ock att samma ord förekomma i såväl W 29 som alla upplagorna W 35, W 36, W 43 o. s. v., dels ändtligen att det påpekade förhållandet naturligtvis icke utesluter inverkan från Kilians 1545 års tryck i andra och därtill vida viktigare afseenden än det anförda.

Vidare bör helt säkert betydelse tillmätas åt den i fjärde bönen förekommande olikheten i formen. Svenskan begagnar obestämd form i uttrycket: Gudh giffuer ock wel vthan wåra bön daglighit bröd, under det att Neuburgska texten [d. ä. 1545 års af Hans Kilian tryckta utgåfva] sätter bestämd form, 'das tägliche Brod'. Det tredje stället att anföra är [den svenska] öfversättningens uttryck 'med alla synder och onda lustar' i stycket: Hwadh betydher sådana Döpelse j watn? De motsvarande orden i Kilians tryck voro: 'mit allen sunden vnd bösen begirden'. I båda dessa sistnämnda fallen är den svenska texten i ordagrann öfverensstämmelse med ordasätten i Wittenbergska upplagan af 1531.

Ja, väl, men den svenska texten är ock på alla tre dessa ställen i ordagrann öfverensstämmelse med ordasätten i *alla* öfriga Wittenberger-upplagor, således äfven den af 1529 års typ, liksom med alla andra utom Wittenberg tryckta utgåfvor af Luthers katekes, förutom just Kilians upplaga. Man kan därför af Thedings nämnda tre iakttagelser icke draga så vidtgående slutsatser, som

han ansett sig kunnat göra. Att Sv 72 i nämnda tre hänseenden följt bättre texter än Kilians tryck, bevisar naturligtvis intet med hänsyn till möjligheten af, att detta tryck i andra och därtill väsentliga afseenden likvisst influerat på anordningsföljden eller texten i Sv 72. Såväl Theding som Bang operera alltigenom med den konsekvent vidhållna grundföreställningen, att Sv 72 är öfversatt från ett visst gifvet tyskt originalexemplar, som det därför gäller att finna reda på.[1] Visserligen har Theding förstått, att de latinska texterna också kunnat om ock endast i ringa mån influera, men grundförutsättningen äfven för hans resonemang är dock densamma. Och som vi sett ha båda också kommit till det resultat, att det egentliga originalet till Sv 72 är Wittenberger-utgåfvan af 1531.

Att emellertid W 31 icke uteslutande ligger till grund för Sv 72 framgår af en sorgfällig jämförelse mellan Sv 72 och tyska editioner, som falla utanför W 31, å ena sidan, samt mellan Sv 72 och tillgängliga latinska texter å den andra.

Resultatets olikhet i rätt väsentliga punkter mot föregående forskares beror naturligtvis dels därpå, att ett större jämförelsematerial nu står till vårt förfogande, dels ock på observationernas art och skärpa, dels slutligen ock på skiljaktighet i fråga om slutsatsers dragande.

Vid en jämförelse mellan Sv 72 och tillgängliga tyska och lågtyska originaltexter företer den äldsta svenska utgåfvan några hittills icke observerade eller anmärkta drag, som afgjordt peka ut öfver W 31, dels i arkaiserande, dels i moderniserande riktning.

---

[1] Så t. ex. skrifver Theding: »Ett af de första spörsmålen, som komma upp, är om det original, som vid den bevarade svenska öfversättningen förelegat öfversättaren, och hvarifrån det kommit» o. s. v.

Sv 72 företer verkligen drag, som utgöra förbindelselinjer dels till den första lågtyska bokutgåfvan (H), dels rent af med tabulatrycket (T).

1. W 31 bär titeln: ENCHIRIDION, *Der kleine Catechismus fur die gemeine Pfarher und Prediger, Mart. Lu.* Man jämföre härmed den svenska titeln: *Catechismus eller Christeligh kennedom för vngt och eenfoldigt folck ganska nyttigh!* Olikheten är ju i ögonenfallande och så stor som gärna är möjligt. Närmare Sv 72 står i detta hänseende mellanöfverskriften i det första Erfurtertrycket från 1529: *Ein kleiner Catechismus odder Christliche Zucht.* Albrecht påpekar i fråga om denna mellantitel, att den är anmärkningsvärd genom den obestämda artikeln och genom förklaringen af det ännu icke gångbart vordna ordet »Catechismus» (Weim. s. 539). Äfven den första lågtyska, af Bugenhagen i Hamburg ombesörjda bokutgåfvan företer med afseende på sina första ord en omisskännlig likhet med Sv 72: *Eyn Catechismus effte vnderricht* ... o. s. v. Men ännu längre tillbaka kunna vi gå för att finna förebilden till vår svenska titeltext. Ty att den i själfva verket hänför sig till en den allra tidigaste prototyp, framgår af Aurifabers aftryck (1565) af Luthers företal och lilla katekesens tre första hufvudstycken, på en tid, då dessa ännu blott förelågo i tabellform samt den senare tabula-serien jämte Luthers egentliga företal ännu icke alls funnos till. Enligt Aurifabers meddelande har titeln på denna, nu helt och hållet förlorade, uräldsta utgåfva af lilla katekesens tre första hufvudstycken i bokform förmodligen och ungefärligen varit denna: *Enchiridion christlicher vnterweisungen, nützlich vnd gut für die jugent vnd einfeltige Laien, Ja auch für alle Christen, wie man sie zu Gottes Worte vnd dienste füren möge, Anno 1529.* Ingen annan af de otaliga i Weimar-upplagan meddelade titlarna kommer vår svenska utgåfvas ord »för vngt och enfaldigt folck ganska nyttigh» så nära som denna. Den vanligaste

titeln blir emellertid den ofvan anförda till W 31 (liksom öfriga Schirlentz' utgåfvor ända från 1529) af Luther själf otvifvelaktigt från början gifna.

2. Ett annat ålderdomligt drag kan iakttagas med afseende på öfverskrifterna. Till första hufvudstycket är rubriken i W 31: *Die Zehen gebot, wie ein Hausvater seinem gesinde einfeltlich furhalten sol.*

Det andra: *Der Glaube, wie ein Hausvater* . . . o. s. v.

Det tredje: *Das Vater unser, wie ein Hausvater* . . . o. s. v.

Det fjärde: *Das Sacrament der heiligen Tauffe, wie dasselbige ein Hausvater seinem gesinde sol einfeltig furhalten.*

Det femte hufvudstycket: *Das Sacrament des Altars, wie ein Hausvater das selbige seinem Gesinde einfeltiglich furhalten sol.*

Hade den svenske öfversättaren vid sitt arbete haft endast dessa rubriker framför sig, så kan man icke gärna föreställa sig annat än, att han på motsvarande sätt som i sitt original först angifvit respektive hufvudstyckes innehåll och sedan tillfogat den förklarande undertiteln: »huru man må ungfolke enfaldeliga förehålla densamma [resp. detsamma, desamma]». Men nu lyda samtliga öfverskrifter i Sv 72 i analogi med öfverskriften till första hufvudstycket: »Huru man må vngfolcke eenfaldeligha förehålla Tiyo Gudz Budh». Alltså lyder det andra hufvudstyckets titel så: Huru man må vngfolcke eenfaldeligha förehålla troona, o. s. v. Hvar finna förebilden till denna anordning i de svenska öfverskrifterna? Såvidt tillgängligt material utvisar, är den enda möjliga förebilden att finna icke i W 31 eller ens W 29 utan i H, där första hufvudstycket har öfverskriften: Wo eyn huszwert synem ghesynde schal eyntvoldyghen vorholden de Teyn gebode.

3. Ett tydligen arkaiserande drag möter slutligen hos Sv 72 i förklaringen till sjätte bönen: *icke skal*

bedragha och förföra oss j wantro, förtwiffuelse, och j andra swåra synder och laster. I W 31 och alla andra kända tyska texter utom den allra äldsta, St, möta på detta ställe orden *ander grosse schande und laster.* Endast St och sålunda troligen äfven det uräldsta tabula-trycket hafva här: *ander grosse sünd*[*e*] *vnd laster.*

Vi öfvergå till förbindelselinjer mellan Sv 72 och Kil 45.

Utöfver de viktiga, af mig i KHÅ (a. st.) påpekade beröringspunkterna mellan dessa båda upplagor har Theding, som i motsats till förf:n haft tillfälle till jämförelse med Kil 45 i original, uppmärksammat några. De enligt min mening viktigaste bland hans iakttagelser äro, förutom de redan nämnda, i fråga om anordning o. s. v. följande:

1. Åttonde budets förklaring möter hos W 31: Sondern sollen jn entschuldigen vnd guts von jm reden vnd alles zum besten keren. Sv 72: vthan skole vrsaka honom, tala gott om honom, och wenda all ting til thet bästa. Ordet »vnd» mellan »entschuldigen» och »guts» saknas i Kil 45, hvadan alltså Sv 72 i denna punkt sluter sig närmare till Kil än till W 31.

2. I tredje bönens förklaring W 31: Wenn Gott allen bösen radt vnd willen bricht vnd hindert so uns den namen Gottes nicht heiligen vnd sein Reich nicht kommen lassen wollen als da ist der Teuffel der Welt und unsers wille.

Kil 45 har ändradt »hindert» till »verhindert» och nominativen »der Teuffel till genetiven »des Teuffels». I Sv 72 läsas på båda ställena »förhindrar» och »dieffulls».

3. W 31: Dein Reich kome. Kil 45: Zukomme dein Reich. Sv 72: Tillkomme ditt rike.

Men jämte dessa egendomligheter och några andra, som här må förbigås, må uppmärksamhet fästas äfven

vid några ytterligare, förut icke observerade eller till sin betydelse påpekade omständigheter.

1. W 31 (liksom för öfrigt redan W 29 och St samt alla kända texter med undantag af Kil 45) har i förklaringen till första frågan under fjärde hufvudstycket ordet *gefasset* (resp. gevatet), då det heter: *Sondern sie* [die Tauffe] *ist das Wasser jnn Gottes gebot gefasset und mit Gottes wort verbunden.* Endast Kil 45 har »gefasset» ändradt till »*verfasset*». Sv 72: Vthan är watn *författat j Guds Budh* ...

2. I afdelningen om skriftermålet möta i första förklaringsstycket hos W 31 orden: *Das ander, das man die Absolutio odder vergebung vom Beichtiger empfahe.*

I svenskan heter det: »det andra, att man vndfåår *afflösning* eller...» Den bestämda formen »*die Absolutio*» möter emellertid hos alla kända tyska texter med undantag af Kil 45, som har: *Absolution.*

3. W 31 har i stycket om morgonbönen bl. a. orden: Darauff kniend odder stehend [ordet *sprich* saknas]. Sv 72: Sedhan må tu falla på knä eller stå, och *läsa*... Kil 45: »Darauff *sprich* kniende odder stehende...» Naturligtvis är emellertid här icke uteslutet, att inflytande från latinet här spelat in.

4. I stycket *Gratias* W 31: Darnach das Vater unser und dis *folgende gebet:* ...

Kil 45: Darnach das Vater unser und dies *nachfolgend gebet:* ... Sv 72: Sedhan Fadher wår och thenna *effterföliande bön.*

5. Vid aftonbönen W 31: »Wiltu so magstu dis gebetlin *dazu* sprechen». I svenska öfversättningen väntar man sig »dazu» återgifvet med ett »därtill», »därjämte» eller något likbetydande. Emellertid har Kil 45 i stället för »dazu» ordet »*auch*». Texten i Sv 72 lyder: »Wilt tu, så må tu *ock* läsa thenna litzla bön».

6. Den viktigaste af mig i KHÅ (1904) påpekade likhetspunkten i skriftermålsstycket mellan W 31, Kil 45

och Sv 72 ger anledning till en ytterligare anmärkningsvärd iakttagelse. Orden i W 31 lyda: *ungehorsam, untrew, unvleissig, zornig, unzüchtig, heissig gewest* . . .

Sv 72 återgifver dem så: *olydigh, otroghen, försumeligh, wredsam, otuchtigh, hätsk.*

Alltså, menar Bang: »en bogstavret gjengivelse af stedet, saaledes som det lyder i den tyske originaludgave av 1531». Men är detta så alldeles riktigt? Ordet »heissig» borde på svenska ha återgifvits med »*hetsig*», motsvarande det moderna tyska ordet »hitzig», hvarmed »heissig» enligt Albrecht o. a. bör återgifvas i det tyska nutidsspråket. Men nu inträffar det i hög grad anmärkningsvärda, att Kil 45 på detta ställe har läsarten »*hessig*», hvilket betyder »feindselig, streitsüchtig», som också i svenskan mycket riktigt återgifvits med ordet »*hätsk*». I fråga om Kil 45 kan man alltså på detta ställe med större skäl än med afseende på W 31 tala om en »*bogstavret* gjengivelse» i den svenska utgåfvan.

Med afseende på öfriga beröringspunkter mellan Kil 45 och Sv 72 må här hänvisas till noterna till våra bifogade texter. De anförda äro tillräckliga för vårt närmaste ändamål. Ingalunda få vi dock af dessa draga den slutsatsen, att den svenske öfverflyttaren just användt Kil 45. Han kan naturligtvis ha brukat något mellan 1531 och 1545 liggande, numera förloradt tryck, och det så mycket hellre som å ena sidan Kil 45 bevarar mycken släktskap med ett äldre tryck, sannolikt från Nürnberg 1529 eller 1530 (Weim.: L) och å andra sidan den grundlige katechismusforskaren Albrecht tydligen omfattar tanken på »eine unbekannte süddeutsche Vorlage» för att kunna förklara vissa märkligare textegendomligheter hos Kil 45. (Weim. s. 584.)

Sv 72 företer emellertid otvetydiga släktdrag äfven med de tidigare latinska öfversättningarna (resp. parafraserna) af Luthers lilla katekes.

Den äldsta kända öfversättningen till latin af Luthers lilla mästerverk utgafs år 1529 såsom bihang till *Enchiridion piarum precationum*. Kawerau och Albrecht ha gifvit goda skäl för meningen, att man i den bekante Georg Major har att söka upphofsmannen till denna äldsta latinska text (af oss signerad Pi). Väsentligen denna text återfinnes också i de s. k. Magdeburgerkatekeserna. Åtskilliga förändringar äro dock vidtagna särskildt i kompletteringshänseende. Så t. ex. saknar Pi af helt naturliga skäl afdelningen om skriftermålet, medan detta upptagits i Mag., och det i den yngre, utförligare gestalten.

Theding har nu antagit, att Magdeburgerkatekesens text i någon mån inverkat på Sv 72. Hans bevis hämtas från 1) det bekanta textstället i andra bönen, där Luthers djärfva, »af reformatorisk kraft och friskhet fyllda» ord »Göttlich leben hier zeitlich und dort ewiglich» icke fått en tillfredsställande motsvarighet i svenskan; 2) andra bönens andra förklaringsstyckes fråga »Huru och när skeer thet?»; 3) öfverskriften i afdelningen om bordsbönerna; 4) vissa hållpunkter i fråga om hustaflan. Men vid en närmare granskning af dessa Thedings skäl, så befinnes endast det första eller textstället vid andra bönen ha någon betydelse för frågan, huruvida Pi eller den lågtyska Magdeburgerkatekesens latinska textrecensioner influerat på Sv 72. Endast så till vida är jag böjd att gifva Theding rätt, att han tydligen visat, att Pi:s första upplaga icke kan *på detta ställe* ha varit af afgörande betydelse på Sv. 72, men han meddelar ju själf sid. 87, att i 1543 års upplaga af Pi läsas just de ord, som Theding tillerkänner afgörande beviskraft i fråga om Magdeburger-katekesens inflytande nämligen:

ut et credamus uerbo Dei, et sanctam ac diuinam uitam agamus hic et in futuro seculo.

Det sökta stödet ur Laurentius Petris kyrkoordning af år 1572 i yttersta hand till Magdeburger-katekesens förmån är ju oafsedt flere riktiga detaljobservationer såsom helhetskombination så bräckligt som gärna är möjligt. För öfrigt är det anmärkningsvärdt, att man icke synes ha observerat, att icke blott den latinska texten i Pi 43 och Mag kan sägas förete någon, ehuru visserligen långt ifrån ordagrann likhet med Sv 72, utan jämväl den andra af de äldsta öfversättningarna, nämligen den af Sauromannus verkställda och i oktober 1529 utkomna företer beröringspunkter med Sv 72, hvilka saknas hos Pi och Mag. Texten i Sv 72 lyder: at wij genom hans nåd settie troo til hans helgha ord och före itt heligt leffuerne här j werldenne och sedhan til ewig tijdh leffue. S lyder här så: Ut suo sancto verbo per suam gratiam credamus ac pie hic temporalem, illic æternam uitam agamus. Olikheten är »framträdande», säger Theding. Ja väl, men ock likheten: 1) »suo *sancto* verbo»: »till hans *helgha* ord» > Mag.: »uerbo Dei», 2) antitesen: »hic *temporalem*, illic *æternam*», jfr. sv. »*här j werldenne* och sedhan *til ewig tijdh*» o. s. v. Äfven S:s »pie» »uitam agamus» kan ha inverkat på den svenske öfverflyttaren, så att han nöjde sig med uttrycket: »föra itt heligt leffuerne», medan han gick ur vägen för den tyska textens »Göttlich leben», liksom för Mag:s och Pi 43:s: »*diuinam* uitam agamus».

Thedings öfriga observationer i detta hänseende äro emellertid enligt min mening värdefulla vittnesbörd för att den svenske öfverflyttaren haft äfven en latinsk öfversättning i sin hand, vare sig det nu varit Pi eller Mag. De äro i korthet följande.

1. Öfvergångsfrågorna i svenska textens förklaringar till andra och tredje bönerna äro på ett egendomligt sätt formulerade: »Huru och när skeer thet?» Men till det temporala frågeordet finnes ingen motsva-

righet i tyskans: »Wie geschieht [geschicht] das?» De latinska texterna (dock icke S) ha här orden: »Id quod tum fit cum coelestis noster Pater . . .»

2. Afdelningens om bordsbönerna öfverskrift, där något motsvarande svenskans »tå man går til bord» och »tå man går ifrå bord» förefinnes i de latinska texterna, men ej i de tyska trycken.

3. Hållpunkterna i fråga om hustaflan, i sammanhang hvarmed Theding lämnar en i hufvudsak träffande kritik af Bangs resonemang rörande denna afdelning i Sv 72. Theding fäster uppmärksamheten vid, att redan öfverskriften till hustaflan röjer »på det mest i ögonen fallande sätt» samhörigheten mellan den svenska och Magdeburger-katekesens latinska text. Men han synes icke ha observerat, att Sv 72 i detta hänseende står ännu närmare S. Till jämförelse må tjäna följande parallell:

Den tyska texten:	Magdeburger-katekesens latinska text:	Pi:	S eller Saurimannus' text:	Den svenska texten:
Die Haus Tafel etlicher sprüche fur allerley heilige Orden vnd stende, da durch	Tabula oeconomica in qua proponuntur Sententiæ sacrarum literarum, quibus quisque sui officij commonetur in quocumque tandem uitæ sit genere	Tabula Oeconomica In Qua proponuntur Sententiæ sacrarum literarum, quibus quisque sui officij commonetur, in quocumque tandem vitæ sit genere	*Elegantes Quædam ex scriptura sententiæ pro omnibus sanctis ordinibus ac statibus, per quas illi tanquam propria quadam lectione sui officij et muneris admonentur*	Någhra sententier eller scrifter för allahanda stand ther aff hvar och en må haffua een åminnelse och förmaning til at achta och wårda hwadh hans stand kräffuer.

Frånvaron i den svenska texten af ordet *hustafla* röjer ju — hvad dock Theding alltså icke synes ha observerat —, att den svenska texten står närmast S bland de af mig anförda parallelltexterna, medan upptagandet af ordet *sententier* på det mest påfallande sätt visar släktskapen mellan Sv 72 och samtliga latinska texter.

Theding har emellertid, såsom han själf riktigt säger, visat, att den latinska texten i Enchiridion piarum precationum icke förtjänat att så hastigt affärdas, som Bang gjort det, samt att »denna text vid behandling af hustaflan satt sina märken». Han tviflar emellertid icke på, att denna texts inflytande sträcker sig äfven utanför hustaflan, ehuru han egentligen icke uppvisat att så är. Vi äro i tillfälle att i detta afseende komplettera Thedings framställning, då vi nu gå att meddela några ytterligare iakttagelser, som äro ägnade att kraftigare än hvad förut skett styrka de latinska texternas inverkan på Sv 72.

1. På frågan till fjärde bönen: »Hwadh är tå daghligit brödh?» svarar Sv 72 till sist med orden: »godha wener, godha grannar, och meer sådant» — uttryck som långt ned genom tiderna bibehöllo sig såsom svensk tradition. Men lika fast är den tyska textens tradition, sådan den möter i t. ex. W 31: »gute freunde, getrewe nachbarn und des gleichen». Läsarterna hos både H och St gifva äfven vid handen, att särskildt de senast spärrade uttrycken referera sig till själfva tabulatrycket. Men gå vi så till en granskning af de latinska texterna, visar det sig, att väl S har »bonos amicos, fidos vicinos, et id genus alia», men Pi och Mag här bjuda på alldeles samma egendomliga variation som Sv 72, nämligen: »boni amici, boni vicini [»uicini»] et similia».

2. Ådagalägger senast påpekade förhållande en förbindelse mellan Pi eller Mag eller från dem stammande texter å ena sidan, så gör en annan iakttagelse en inverkan från S möjlig. I fjärde hufvudstyckets andra hufvudafdelning, där det frågas efter döpelsens nytta, lyder andra hufvudfrågan så: »Hvilken [resp. hvilka] äro *the* Gudz ord och löffte?» Svaret utgöres som bekant af Markus ev. 16: 16. Äfven detta, med afseende på innehållet och meningen ytterst betänkliga lilla ord *the* har med otrolig seghet såsom »de» och

»dessa» bibehållits i svensk katekestradition ända intill våra dagar. Luther har dock aldrig sagt eller menat, att endast Mark. 16: 16 skulle vara »de Guds ord och löften», om hvilka det talades i det föregående stycket eller som ensamt utgöra salighetsvillkor. De tyska texterna ha också undantagslöst orden: »Welch[e] sind *solch[e]* wort und verheissung Gottes?» med svaret: »*Da* unser Herre Christus spricht, o. s. v. Alltså, bibelspråket är blott anfördt såsom ett exempel bland många sådana ord och löften.

Af St och H synes otvetydigt framgå, att hela frågans formulering och särskildt detta »*solche*» och detta »*da*» gå tillbaka ända till tabula-trycket. Men hvad kan då skälet vara till, att den svenska traditionens upphofsman på denna punkt icke återgifvit vare sig Luthers mening eller ord utan skrifver »the» Guds ord o. s. v. samt i st. f. ett »då» (d. v. s. ungefär så mycket som exempelvis) apodiktiskt svarar: »*Thet* wår Herre Christus sägher . . .»? Vår ännu gällande katekes', sammanhanget sönderbrytande missvisning på denna punkt, såsom om Mark. 16: 16 voro de enda »Guds ord och löften», som här kunde komma i fråga, beror uppenbarligen på en ofördelaktig inverkan från de latinska texterna. Hos Pi läses nämligen på ifrågavarande ställe: »Verbum et promissio Dei *hæc* est. Marci ult.» och i S formuleras frågan så: »Quæ sunt illa verba ac promissiones diuinæ». Låt vara, att »*illa*» kan tänkas af en svensk öfversättare hafva återgifvits med »de», så ligger väl närmast till hands att fatta detta »illa» såsom så godt som likbetydigt med *hæc*. Detta synes ofrånkomligt, om man sammanställer frågan med »responsio», såsom det lyder hos S: »*Ubi* dominus noster Jesus Christus dicit, Marci vltimo.

3. Förklaringen till femte bönen börjar hos St och alltså tydligen redan i tabulatrycket: »Wier bitten jn disem gebet das *der vatter jm hymmel* . . .» Väsent-

ligen samma lydelse möter hos H liksom i alla de kända Schirlentzska utgåfvorna från Wittenberg, alltså äfven hos W 31: »*der Vater jm himel*». Vår svenska text lyder emellertid så: »Wij bidie j thesso bön/ at *wår himmelske Fader*...» Endast hos Pi och Mag möter på detta ställe »*coelestis noster Pater*». S har »pater coelestis». Ett liknande förhållande råder med uttrycket i den andra bönens förklaring på frågan: »Huru ock när skeer thet». Äfven här har Sv 72 »*wår himmelske Fadher*», medan tyskan (W 31) dock på detta ställe har »*der* himlische Vater». Pi lyder däremot äfven här: »*coelestis noster Pater*».

4. I det fjärde hufvudstyckets andra afdelning, som handlar om döpelsens nytta, säges i Sv 72: »Döpelsen haffuer medh sigh och werkar... och giffuer *ewinnerlighit lijff* allom them som troo, såsom Gudz ord och löffte lyda». De tyska och lågtyska texterna ha åter allt ifrån St på detta ställe i st. för de spärrade orden följande uttryck: »*die ewigen selickeit*» (W 29), »*die ewigen seligkeit*» (W 31) eller deras fullständiga motsvarighet. I S läses »æternam beatitudinem». Endast Pi och Mag hafva här: »*æternam vitam*».

5. I den fjärde afdelningen inom Altarets sakrament läsas i W 31: »Welche wort [Fur euch gegeben und vergossen zur vergebung der sunden] sind neben dem leiblichen essen und trincken als das heubtstück *jm Sacrament.*» Sv 72 återgifver detta ställe så: Hwilken ord ock äro hoffuudstycket j *thetta* Sacramentet. Alltså lämnar vår svenska text orden »neben dem leiblichen essen med trincken» oöfversatta. Till förklaring af detta förhållande vill ju tanken till att börja med gå i den riktningen, att det måtte bero på ett oafsiktligt uteslutande, ett utfallande på tryckeriet af de vidkommande orden eller förbiseende af öfversättaren eller dylikt. Men denna förklarings hållbarhet blir åtminstone tvifvelaktig, då man finner, att äfven Pi lämnat just de

ifrågavarande orden oöfversatta. Endast hos Pi finna vi för öfrigt full motsvarighet till svenskans »*thetta* Sacrament» i orden »*huius* Sacramenti . . . caput».

6. Åtskilliga andra likheter särskildt i fråga om texterna till catechismus canonicus betyda möjligen inverkan från Pi, som t. ex. i likhet med vår svenska lydelse af tredje artikeln »Ena helga *almenneliga* kyrkio» har »sanctam ecclesiam *catholicam*», medan de tyska utgåfvorna som bekant i allmänhet på detta ställe hafva »*christliche*». Sådana likheter kunna dock möjligen bero på inverkan från svensk tradition. Större beviskraft synes därför böra tillmätas förut anförda iakttagelser. En liten ytterligare sådan må anföras, som, ehuru skenbart obetydlig, dock knappast medgifver annan slutsats än en inverkan från Pi eller dess afkomlingar.

Begynnelseorden till svaret på tredje frågan inom Altarets sakrament lyda så: »Thet *giffua* thenna orden *tilkenna*». I tyska texten heter det: »Das *zeigen uns* diese worte», medan det svenska uttrycket är en ordagrann öfversättning af Pi:s: »Id *indicant* hæc verba».

Men hafva de latinska texterna i större utsträckning, än man förut antagit, sålunda influerat på vår svenska originaltext, så bjuder den ock på vissa säregendomligheter, som icke kunna förklaras ur tillgängliga förebilder.

Några sådana tecken på självständighet hos den svenske öfversättaren gent emot föreliggande utländska grundtexter må till sist anföras.

1. Ett svenskt särdrag, som gärna må sättas i främsta rummet, har redan i annat sammanhang vidrörts. Det är Sv 72:s återgifvande af Luthers *vertrauen* i förklaringen till första budet med orden *settia all tro och lijt till honom*. Man måste beundra den svenske öfversättaren, som så trängt in i Luthers tankegång, att han på denna punkt framför en ren öfversättning, som alltid måste ha gifvit ett svagt uttryck för den luther-

ska textens verkliga mening, föredragit denna omskrifning, som så starkt framhäfver denna originalets hufvudtanke.

För Luther är den evangeliskt fattade och tolkade dekalogen ett kompendium, innehållande kristendomens sedligt-religiösa grundsanningar, »ein Abriss der durchweg religiös fundamentierten christlichen Sittenlehre». I första hufvudstycket äro de andra hufvudstyckena redan *in nuce* för handen: såsom läran om tron (jfr 1:sta budet med 2:dra hufvudstycket), om bönen (jfr 2:dra budet med 3:dje hufvudstycket, Morgon- och aftonbönerna o. s. v.), om man så vill äfven om sakramentet såsom ett *verbum Dei visibile* (jfr 3:dje budet), om kallelsen och kärleken till nästan (jfr 4:de och 10:de budet med hustaflan). Men allt hänger på det rätt förstådda *första budet.* Kärntanken i detta åter är *das Vertrauen — tron*, den lefvande hjärteförtröstan på vår Fader i himmelen eller den i Kristus uppenbarade Gudens nåd. Här ha vi grundtonen i hela katekesen. — Men denna tro — det första budets ädlaste gärning, Guds högsta fordran är sannerligen intet människoverk, utan Guds gåfva och verkan (men såsom sådan källa till de »goda gärningarna» — Religion och sedlighet oskiljaktiga) genom den Hel. Ande. Redan i detta första budets *vertrauen* förnimmer det fint lyssnande örat pulsslagen af den Luthers stora lifserfarenhet, som väl ändå är hjärtat i hela hans *enchiridion:* »där syndernas förlåtelse är, där är ock lif och salighet». Föremålet för tron är Guds ord, eller den lefvande Guden själf, vår Fader (1:sta Art., 3:dje hufvudstycket), som genom Kristus, vår Herre, har återlöst oss och som genom den Hel. Ande inom kristenheten för oss till Kristus genom nådens medel. Men framför allt riktar sig tron och grundar sig trostillförsikten på Jesu Kristi återlösningsgärning.

Af allt att döma har, såsom vi redan antydt, vår svenske öfverflyttare af Luthers mästerverk haft klar

blick och öppet öra för just det tankesammanhang, vi sökt skissera. Och så återger han det enda lilla ordet *vertrauen* med det för hvarje äkta svensk så dyrbara:

»och sätta all tro och lit till honom»

(»och settia all troo och lijt til honom»).

2. Ett annat svenskt särdrag, som enligt min uppfattning lika litet som det föregående kan på något sätt betraktas såsom en försämring af det lutherska originalet, återfinnes i förklaringen till fjärde budet, där vår svenska text återgifver originalets uttryck *lieb und werd haben* med *elske och haffue them för öghon.*

3. Slutorden i andra budets förklaring lyda i W 31: *sondern den selbigen jnn allen nöten Anruffen, Beten, Loben und dancken.* I Sv 72 möta vi de för mer än tre århundradens svenskar välkända orden: *Vthan åkalle thet j alla nödh, bidie, tacke och loffue.* Säkerligen har omkastningen af ordningsföljden mellan de två sista verben icke varit oafsiktlig, och för ett svenskt öra och sinne är väl ordföljden »tack och lof» eller »tacka och lofva» den naturliga och riktiga. Denna ordningsföljd synes ock betingad af den vid satsens slut önskvärda stegringen i både tanke och uttryck.

4. Ordalydelsen i Sv 72 års catechismus canonicus företer ej sällan afvikelser från de tyska och latinska förebilderna, men ock i mer eller mindre grad från äldre svensk tradition. Äfven med afseende på texten i catechismus canonicus synes den svenske öfverflyttaren hafva förfarit med icke ringa självständighet. Ett par exempel må anföras. Hvarken första eller andra budets lydelse i Sv 72 öfverensstämmer fullständigt med ordasätten i de äldsta latinska öfversättningarna eller de äldsta hög- och lågtyska trycken. I Sv 72 lyder första budet så: *Tu skalt inga andra Gudhar haffua för migh.* Formen i W 31: *Du solt nicht ander Götter haben* följes i alla under Luthers ögon tillkomna Wittenbergerupplagor, och både Pi och S hafva orden: *Non habebis Deos*

alienos. Formen med tillägget *coram me* häntyder på Nürnbergertradition eller på inflytande från catechismus major.

I andra budet har Sv 72 det karaktäristiska ordet *misbruka,* som sedan blifvit undantagslöst följd svensk tradition. I W 31 liksom i de flesta öfriga Schirlentzska utgåfvor motsvaras detta uttryck af orden *unnutzlich furen.* Endast de hvarandra närstående utgåfvorna W 36 W 37 och W 39, hvilka af andra skäl icke kunna anses ha varit grundtext till Sv 72, hafva ordet *misbrauchen,* som dock redan i W 40 ånyo utbytes mot det ursprungliga uttrycket: *unnützlich führen.*

5 Ännu mer röja öfverskrifterna till katekesens hufvudstycken ett självständigt drag hos Sv 72. Så t. ex. lyda rubrikerna till andra och tredje hufvudstycket: *Huru man må ungfolcke eenfaldeligha förehålla Troona* och *Huru man må förehålla ungfolcke Fadher wår.* I W 31 lyda de så: Der glaube, wie *ein hausvater* den selbigen seinem Gesinde *auffs einfeltigest* furhalten sol och Das Vater unser, wie *ein Hausvater* das selbige seinem gesinde *auffs einfeltigest* fur halten sol.

Endast i öfverskrifterna till de två första hufvudstyckena bibehåller den svenska texten ordet *eenfaldeligha.* Men vid alla de följande rubrikerna är detta ord helt och hållet struket, medan tyskan oföränderligt möter med sitt »*auffs einfeltigest*» omväxlande med »*einfeltig*». Afdelningen om skriftermålet betecknas i W 31 med öfverskriften: *Wie man die Einfeltigen sol leren Beichten.* I svenskan återgifvas dessa ord så: *Huru man må lära ungt folck scriffta sigh.*

Märkligare än nu påpekade skiljaktigheter är emellertid det förhållandet, att uttrycket »*ein Hausvater*», som förekommer i de tyska originalens öfverskrifter till alla katekesens hufvudstycken eller alla dess hufvudafdelningar med undantag af skriftermålsstycket

och hustaflan, d. v. s. inalles sju öfverskrifter af nio, icke möter en enda gång i de svenska öfverskrifterna, utan är genomgående utbytt mot den allmännare beteckningen *man*. Hvarpå kan detta bero? En gissning må vara tillåten. Bör ej förklarings. grunden sökas däri, att den svenske öfverflyttaren, då han gick till sina utländska förebilder, fann en viss oklarhet råda med afseende på det egentliga syftemålet med den lilla barnaboken. Vi ha i det föregående funnit vissa arkaiserande drag i Sv 72, framför allt i titel och öfverskrift. Har öfverflyttaren haft tillgång redan till H, fann han där i titeln uttrycket »*eyn Christen huszwerth*» och i öfverskriften »*eyn huszwert*» såsom den där i och genom katekesen skulle lära sig, huru han skulle lära sitt husfolk kristendomssanningarna. I tabula-trycket stod i motsvarande öfverskrifter »*ein hauszuatter*». Men de första högtyska bokutgåfvorna hafva, oafsedt ortografiska skiljaktigheter, titeln: *Der kleine Catechismus für die gemeine Pfarrherr und Prediger*. Gick öfversättaren så till de äldsta latinska öfversättningarna och bearbetningarna, så fann han t. ex. Sauromannus' öfversättning, tryckt hos G. Rhaw i Wittenberg 1529, bära titeln: »Parvus Catechismus *pro pueris in schola*». Ja under så egendomliga titlar kunde Luthers lilla katekes tidigt uppträda som den af Albrecht bl. a. anförda (Weim. s. 687): »*Ein ordenliches* [sic!] *vnd Christliches Leszbüchlein, für die kindlein*». Äfven Majors tvåspråkiga skolutgåfvor nämna i sin titel endast »die Kinder», men naturligtvis hvarken »die Pfarrherrn» eller »die Predigern» eller »die Haussväter». I detta virrvarr var det ej lätt att komma till rätta, framför allt om man saknade tillgång till Luthers företal, hvilket saknades i t. ex. H och som den svenske öfversättaren i hvarje fall icke öfverflyttat till svenska. I reformationens moderland genomgick ju ock Luthers mäster-

verk en snabb utveckling från att vara en blott *hemmets* bok till att tillika blifva en *kyrkans* och en *skolans.* Luthers afsikt var ock otvifvelaktigt, att den icke blott skulle sättas i händerna få husfäder och husmödrar, pastorer, predikanter och skollärare, utan jämväl i barnens egna händer (se Albrechts utföranden Weim. s. 545). Men denna afsikt kom till ett svagt eller rent af missvisande uttryck i flere tyska utgåfvor. Den svenske öfverflyttaren har alltså troligen gått till väga så som han gjort för att undvika den i de utländska förebilderna förefintliga oklarheten, under sträfvan att gifva ett så korrekt uttryck som möjligt åt Luthers egentliga syfte med sitt arbete, om ock det af honom närmast uttalade afsåg de olärda landtprästerna (die »gemeinen pfarhern» die »einfältigen») i Kur-Sachsen. Man torde kunna tillägga, att den svenske öfversättaren därigenom i hvarje fall i ett väsentligt afseende lyckats lyfta detta Luthers lilla och dock så stora arbete upp och utöfver dess tidshistoriska begränsning.

6. Några i och för sig mindre betydelsefulla men för Sv 72 i jämförelse med de utländska förebilderna egendomliga drag må i fullständighetens intresse meddelas, innan vi gå till redogörelsen för ytterligare ett par synnerligen märkliga särdrag. Så saknas i förklaringen af inledningen till Herrens bön, såsom vi i annat sammanhang haft anledning framhålla, i svenskan motsvarighet till tyska orginalens *und mit aller Zuversicht.* Skälet är helt visst blott ett förbiseende vid det svenska manuskriptets utskrifvande eller blott ett tryckfel. Vidare har förklaringens till andra bönen djärfva »Göttlich leben» icke erhållit någon tillfredsställande motsvarighet i svenskan. Slutorden i tredje hufvudstycket (förklaringen till Amen) *Es sol also geschehen* äro i svenskan icke återgifna. Däremot har den svenske öfverflyttaren i förklaringen af inlednings-

orden till Fader vår på egen hand tillagt upplysningen: *Och beslutas här vthi siw stycker eller böner.*

7. Betydelsefullare särdrag finnas att anteckna. Ännu tydligare än de nu nämnda låta dessa oss skönja något af svenskt kynnes egenart och af skillnaden mellan svensk och tysk uppfattning i en etiskt-social fråga af djupgående betydelse. I de utländska originalen låter *Enchiridion* den skriftande bl. a. bekänna: »Bin auch jnn worten und wercken schampar gewest, Hab mit meines gleichen gezürnet, *Widder meine Frawen gemurret und geflucht* etc. Das alles ist mir leid und bitte umb gnade, Ich will mich bessern.»

I svenskan lyder det motsvarande stället: »Jagh haffuer ock warit ohöffuisk j ord och gerningar, trätt och kiffuat medh mina wederlikar etc. Thet tycker migh altsammans illa wara, och bedhes nådh, Jagh wil *gerna* bättra migh».

Tyskans »Widder meine Frawen gemurret und geflucht» har den svenske öfversättaren visserligen icke alldeles öfverhoppat, men den i tyskan höjda självanklagelsen med afseende på särskildt äktenskapliga slitningar saknar motsvarighet i svenskan.

Att oenighet i äktenskapet var vanligare i Tyskland än i Sverige, kan man naturligtvis icke med anledning af detta observandum våga påstå, men ett tecken till att kvinnans ställning i det hela och särskildt inom äktenskapet var högre i vårt land, torde denna observation dock utgöra, om den ställes i samband med vissa andra, som ännu bestämdare peka i samma riktning. Slutsatsen synes ofrånkomlig med hänsyn till hvad en husfader eller familjefader (ty.: »Ein Herr» och sv.: En Hwsbonde») enligt de skilda texterna har att bekänna inför sin skriftefader. Den tyske husfadern yttrar: »Inn sonderheit bekenne ich fur euch, das ich mein kind und gesind, *weib* nicht trewlich gezogen hab zu

Gottes ehren, Ich hab geflucht, böse exempel mit *unzüchtigen* worten und wercken gegeben» o. s. v.

Den svenske husfadern däremot erhåller följande anvisning till bekännelse: »Besynnerligha bekenner iagh för idher, at iagh icke haffuer wel vpfödt mijn barn och tienstafolck, icke hållandes them til Gudz ähro Jagh haffuer bannatz, giffuit ond exempel medh ord och gerningar» o. s. v.

Onekligen vittnar det om — minst sagdt — god smak, att ordet *weib* i Sv 72 blifvit oöfversatt. Om någon oafsiktlig utelämning kan härvid i hvarje fall icke blifva fråga. Utgifvaren af Luthers originaltryck i Weimarupplagan i hans skrifter, O. Albrecht, har ock känt ett behof af att taga Luther i försvar för missuppfattningen, att han med uttrycket »mein weib nicht trewlich gezogen hab» till äfventyrs skulle hafva röjt en allt för låg uppskattning af hustrun eller kvinnan. Så skrifver han (Weim. s. 386) bl. a.: »Die Zusammenstellung gesind, weib . . ., wohl durch das 10. Gebot veranlasst, soll keine Herabsetzung des letzteren bedeuten, wie Luthers sonstige Lehre zeigt; man beachte z. B. neben dem 4. und 6. Gebot die Haustafel, das Traubüchlein.» Nåväl! Detta må vara sant och riktigt. Den ifrågavarande missuppfattningen ligger dock nära till hands, såsom bl. a. just Albrechts försvar visar, och den svenske öfverflyttaren har helt och hållet velat undvika den, hvarför han resolut låtit hvarje motsvarighet till »weib» ur sin text helt och hållet utgå.

Om en medveten afsikt i detta hänseende hos den svenske »tolken» kan så mycket mindre något tvifvel råda, som han äfven i hustaflan företagit mycket betydelsefulla ändringar med hänsyn till den viktiga punkt, hvarom nu är fråga.

Under rubriken *För giffta män*, motsvarande W 31:s och andra tyska originaltrycks *Den Ehemennern*, har den svenske öfverflyttaren insatt såsom *allra första* manings-

ord Efeserbrefvets 5 kap. verserna 15, 26 a, 28 och 29: I män, elsker idhra hustrur, så som ock Christus elskadhe församlingen, och haffuer vthgiffuit sigh sielf för henne o. s. v. Hela detta bibelstycke saknas helt och hållet i W 31 och hvarje annan känd luthersk catechismustext förutom den svenska.

Det nästa maningsordet under denna rubrik är i svenska texten Coloss. 3: »*I män, elsker idhra hustrur, och warer icke bittre emoot them.*» Detta bibelord finnes icke heller i sin helhet anfördt i de tyska utgåfvorna eller i Pi. Just detta bibelspråks viktiga första del är nämligen här öfverhoppad. Egendomligt för den svenska texten är för öfrigt också, att detta ord blifvit satt före det både i den svenska och de utländska upptagna bibelordet ur 1 Pet. 3.

Egendomligt för Sv är ock att i stycket *För giffta quinnor* 1 Pet. 3 anföres i starkare förkortning än i de tyska och latinska texterna — en ingalunda betydelselös åtskillnad som synes af följande parallell:

Sv 72.	W 31.	Pi.	S.
Hustrunar ware sina Män vnderdånigha, Såsom Sara war lydigh Abrahe...	Die weiber seien unterthan jren Mennern *als dem HERRN*, wie Sara Abraham gehorsam war ...	Mulieres viris suis subditæ sint *sicut Domino* etc. Eph. 5 quemadmodum Sara obediebat Abrahæ...	Similiter vxores subditæ sitis vestris viris *tanquam Domino*, Quemadmodum Sara obediuit Abrahæ ...

Alla dessa observationer — ställda i inbördes belysning — gifva uppenbart vid handen, att den svenske »tolken» haft en idealare syn på äktenskapet, hustruns ställning inom detsamma och förhållandet mellan makarne än den *Enchiridion* synes förutsätta såsom den i Tyskland vanliga.

8. Ett trots sin skenbara obetydlighet rätt intressant särdrag är vidare, att i hufvudafdelningens om skriftermålet tredje stycke manas med afseende på själfrannsakan, att den skriftande har att pröfva sig: »Om tu haffuer giordt någhrom emoot med ord eller gerningar,

stolet, *lughet*, giordt skadha på någhot och förderffuat». Till svenskans »*lughet*» saknas hvarje motsvarighet i de tyska och latinska originaltexterna. Af denna lilla iakttagelse kan man naturligtvis icke draga några som helst slutsatser i den riktning, som om sanningskärleken stode högre i kurs i vårt land än i reformationens moderland eller tvärtom eller knappast att den svenske öfversättaren lagt mera vikt vid denna sak än själfve författaren af Enchiridion o. s. v. Vi skola nämligen komma i håg, att de i skriftermålsstycket anförda synderna blott exempelvis äro upptagna och att där uttryckligen varnas för att på romerskt vis pina sig med långa syndaregister, då där t. ex. säges i W 43: »Wenn aber jemand sich nicht befindet beschweret mit solchen oder grössern Sünden, Der sol nicht sorgen oder weiter Sünde suchen noch ertichten vnnd damit ein marter aus der Beichte machen. Sondern erzele eine oder zwo, die du weissest, also. . . . Also lasse es genug sein.» Men detta oaktadt torde knappast kunna bestridas, att insättandet af det lilla ordet *lughet* på det ifrågavarande stället är ett lyckligt grepp och utgör en kompletterande förbättring af originalet. Man invände icke, att originalet velat undvika tavtologi, då nyss förut manats till självpröfning »effter tiyo Gudz Bodh» och alltså äfven efter det åttonde. Men frånsedt, att i detta bud ju icke närmast är fråga om lögnens grundsynd i det hela, utan blott om en dess särskilda sida, så borde ju denna invändning i minst lika hög grad gälla t. ex. det fjärde, femte, sjätte och sjunde budet, hvilkas synder, trots den allmänna anvisningen, likvisst hvar för sig uppräknas: »Ob du vngehorsam . . . zornig, vnzüchtig . . . gewesen seiest, Ob du jemand leide gethan habest mit worten oder wercken, Ob du gestolen, . . . schaden gethan habst».

9. Den svenska textens upptagande i Hustaflan af Ebreerbrefvets 13 kap. v. 7 a (feltryck i Sv 72:

Ebre iiij): *Tencker på idhra Lärare, the idher Gudz ord sagdt haffua och effterfölier theras troo* utgör, såsom redan Theding observerat, ett svenskt särdrag. Hvad skälet kan ha varit till det gjorda utbytet af bibelspråk, är ej lätt att säga. Thedings gissning synes ganska plausibel. »Kanske — säger han — hafva orden: Varen edra lärare lydige och följen dem etc. ingifvit farhåga för att stöta en om sin ställning ömtålig öfverhet för hufvudet; tidsomständigheterna kunna hafva varit sådana, att man med full rätt ansett de orden bättre, som kommit i stället». Riktigheten af denna förmodan bestyrkes, om det förhåller sig så, som vi skola se, att vissa skäl gör antagligt eller att den ursprungliga öfversättningen kommit till stånd något af de närmaste åren efter konung Gustaf I:s uppseendeväckande brytning med sina dittillsvarande reformatoriska rådgifvare: Laurentius Andreæ och Olaus Petri.

10. I afdelningen *Huru man skal lära vngt folk signa sigh om affton oc morgon* möta, särskildt i de lämnade anvisningarna, flere karaktäristiska egendomligheter, som nog kunde gifva anledning till reflexioner rörande hvad, som vid den ifrågavarande tiden kunde lämpa sig att meddela den svenska eller tyska menigheten och ungdomen. För öfverskådlighetens skull meddelas de olika hufvudtexterna med de väsentligare inbördes afvikelserna kursiverade.

Sv 72.	W 31.	Pi.
När tu vpstår om morgonen, skal tu slå thet helgha kors tekn för tigh och säya:	Des Morgens, so du aus dem bette ferest, soltu dich segenen mit dem heiligen Creutz und sagen:	Mane cum voles surgere, *primo omnium* signabis et sancta cruce, et dices In nomine Patris et Filij et Spiritus Sancti, Amen. Post flexis genubus uel erectus, *primum Apostolicum Symbolum, post orationem Dominicam orabis,* His si uoles, addes hanc precatiunculam:
I nampn Fadhers och Sons och thens Helghe Andes.	Des walt Gott Vater, Son, Heiliger geist, Amen.	
Sedhan må tu falla på knä eller stå, *och läsa Fudher vår och Troon,* Wilt tu så må tu ock läsa thenna litzla bön.	Darauff kniend odder stehend *den Glauben und Vater unser,* Wiltu so magstu dis gebetlin dazu sprechen:	Ego tibi *O Pater coeli et terræ* . . .

Jagh tackar tigh min Himmelske Fadher...	Ick dancke dir, mein himlischer Vater...	
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
Sedhan gack *j then helgha trefaldigheetz nampn* på titt arbete, Kan tu tå siunga någhon tröstheligh Psalm *eller* tiyo Gudz Bud, *gör thet tigh itt gott modh.*	Und als denn *mit freuden* an dein werck gegangen, Und etwa ein lied gesungen, als die Zehen gepot, *odder was dein andacht gibt.*	Post *strenue* tuum facias officium, Potes autem interim quoque uel Psalmum *uel* aliud quoddam sanctum carmen, canere, quo excitetur cor tuum.
Om afftonen när tu gåår til säng, skalt tu slå thet helga kors tekn för tigh och säya.	Des Abends, wenn du zu bette gehest, so soltu dich segenen mit dem heiligen Creutze und sagen:	Vesperi, cvm lectvm petis, primo omnium signabis te sancta Cruce, et dices *iam conscendens lectum.* In nomine Patris, et Filij, et
I nampn Faders och Sons och thens helghe Andes.	Des walt Gott Vater, Son, Heiliger geist, Amen.	Spiritus sancti, Amen. Post
Sedhan må tu falla på knä eller stå och läsa *Fadher wår och Troon,* Wilt tu, så må tu ock läsa thenna litzla bön.	Darauff kniend odder stehend *den Glauben und Vater unser,* Wiltu so magstu dis gebetlin dazu sprechen:	flexis genibus uel erectus, *primo Apostolicum Symbolum, deinde orationem Dominicam,* orabis, His si uoles, addas hanc precatiunculam.
Jagh tackar tigh min himmelske Fadher...	Ich dancke dir mein himlischer Vater...	Ego tibi Omnipotens et misericors Pater...
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
Sedhan *läg tigh i the helgha Trefaldigheetz nampn* til at soffua.	Und als denn *flugs und frölich* geschlaffen.	*Hanc ubi dixeris, in utramvis aurem securus* dormias.

Omkastningen af ordningen i den svenska texten mellan *tron* och *fader vår* hör tydligen ej till förbättringarna, men bör betraktas som ett konservativt drag och beror tydligen på inflytande från de gängse skolkatekeserna. (Jfr 1571 års kyrkoordnings föreskrift, Riksarkivets ed. s. 163, om Abc-bokens läsande: »*ther Oratio dominica, Symbolum, Decalogus etc. vthi författat är*».) För öfrigt har ju, som man ser, det friska, hurtiga för att icke säga muntra draget i originaltexternas »flugs und frölich», »in utramvis aurem... dormias» o. s. v. helt och hållet gått förloradt i Sv 72, där däremot den svenska tyngden och det svenska allvaret äro omisskännliga.

11. Slutligen måste såsom ett väsentligare särdrag i Sv 72 framhållas själfva afslutningen af den svenska

texten i jämförelse med de tyska och latinska originaltexterna. Hustaflans slutgrupp af bibelspråk i dessa texter utgöras af Rom. 13: 9 b och 1 Tim. 2: 1 b. Högst märklig är den svenska katekestraditionens afvikelse på denna punkt, enär Sv 72 i stället för de nämnda bibelspråken först och främst upptager Matt. 7: 12: *Alt thet j welen menniskionar skola göra idher, thet görer j ock them, Ty thetta är Laghen och Propheterna.* Såsom andra bibelord och tillika hela katekesens afslutning anför Sv 72 till sist Rom. 13: 9 b: *Elska tin nästa som tigh sielff, J thet ordet äro all Laghen författat.*

Detta för den svenska utgåfvan egendomliga slut, som därtill saknar hvarje motsvarighet till det sedvanliga slutrimmet:

»Ein jeder lern sein Lection,
So wird es wol im hause ston»,

beror möjligen, såsom Theding gissat, på inflytande från »Een nyttwgh Vnderwijsning». Oberoende af Olaus Petris förfarande i hans första reformationsskrift kan den svenske öfversättaren näppeligen hafva kommit till sin afslutning på sin katekes. »Uteslutet är ju icke, att någon af våra senare reformationsskrifter upptagit 'Vnderwijsningens' uppställning och tankegång härutinnan och sålunda kunnat förändra densamma för den relativt senare öfversättaren.» Onekligen utgör dock detta förhållande i hvarje fall ett indicium, i hvad riktning öfversättaren bör sökas.

Föreligger i Sv 72 Luthers Enchiridion i dess tidigaste svenska dräkt?

För tjugu år sedan omdebatterades lifligt frågan: När utkom Luthers Enchiridion för första gången på svenska? Uppslaget gafs i en af mig författad recension i Kyrklig Tidskrift årg. 1895 (sid. 470 ff.) af A. Chr. Bangs förut omnämnda *Dokumenter og Studier* etc. Gent emot den åsikt, som i frågan häfdats af såväl Bang som recensenten, uppträdde professor O. Quensel med äfvenledes i Kyrkl. Tidskrift (årg. 1896 s. 322 ff.) infördt inlägg, hvari han sökte häfda riktigheten af H. Schücks i Svensk Literaturhistoria (s. 531) i förbigående fällda yttrande: »Luthers katekes öfversattes och trycktes ej förr än 1572 såsom bihang till detta års *Euangelia och Epistlar* eller rättare till *Passio*». Att Luthers mästerverk, »lekmannabibeln», den egentliga reformationsurkunden »im Laienstile und in Lapidarstile» först så sent som år 1572 skulle hafva blifvit för lekmännen i vårt land tillgänglig på svenska, hade emellertid den, som skrifver dessa rader, svårt att föreställa sig. Den lifliga andliga förbindelsen mellan vårt land och reformationens moderland under hela detta jäsande århundrade gör det onekligen icke heller i och för sig mycket sannolikt, att nästan hela detta århundrade skulle gå till ända, utan att detta Luthers mästerverk skulle ha blifvit iklädt svensk dräkt, medan grannfolken, äfven finnarne, redan i reformationsseklets början skyndat att med sin inhemska litteratur införlifva denna klenod. Nej, så efterblifna och slöa voro nog icke våra fäder. Genom ett något utförligare in-

lägg i tidskriften »Samlaren» årg. 1897 (s. 172 ff., sedermera i något utvidgad form omtryckt i *Skisser och Kritiker*, 1903) sökte ock förf:n gifva hållfasta skäl för sin mening samt äfven lämna positiva bidrag till frågans lösning. Mitt då förda resonemang har visat sig vara mera profhålligt, än jag då själf ens vågade hoppas, och den ende forskare, som efter den tiden framträdt och visat sig på allvar och med grundlighet hafva satt sig in i frågan, den förut nämnde licentiaten O. Theding har utan någon inskränkning anslutit sig till mina då uttalade synpunkter och framlagda forskningsresultat, som kunna i största sammanfattning sägas ha styrkt sannolikheten af, att en tidigare svensk upplaga af Luthers lilla katekes kan ha existerat än den till våra dagar bevarade af år 1572.

Thedings observationer ha sålunda varit ägnade att stärka grunderna för detta antagande, och de specialforskningar, hvilkas hufvudresultat jag i det föregående framlagt, hafva ytterligare befäst denna position.

Upptäckten af en ännu tidigare upplaga.

Så stod saken, då jag nu på våren 1915 af en vän i Stockholm skriftligen lyckönskades till »definitiv seger» i den omtvistade frågan. Biblioteksamanuensen Ragnar Dahlberg i Helsingfors hade nämligen haft lyckan att i därvarande universitetsbibliotek göra ett fynd, som ovederläggligen ådagalägger, att Sv 72 icke är den äldsta svenska texten. För fyndet redogöres närmare af upptäckaren själf i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* årg II, 1915, i en uppsats med öfverskriften: *Sällsynta svenska skrifter från reformationstiden i Helsingfors universitetsbibliotek.*

Dahlberg meddelar här bl. a., att han som n:r 2 i en volym främst innehållande »Then Swenska Psalmeboken» af år 1567, tidigare känd i ett enda exemplar, som tillhört den i Linköpings blodbad afrättade Gustaf Banér och nu förvaras i Löberöd, påträffat Luthers lilla katekes i svensk öfversättning af år 1567, en äldre

upplaga således än den äldsta hittills kända, af år 1572. Bokens titel, som är omgifven af en enkel ram af klöfverblad, stjärnor och ringar, lyder så som synes af bifogade facsimile, för hvilket liksom för de båda följande vi ha att tacka utgifvaren af nämnda Nordisk Tidskrift, Förste Bibliotekarien D:r I. Collijn, som välvilligt ställt tidskriftens klichéer till vårt förfogande.

Catechiſmus el-
ler Chriſteligh kenne-
dom för vngt och cenfol-
digt folck ganſka
nyttigh.

Item cen liten Bö-
nebook.

Bokens format är liten oktav, och den består af 56 blad, signerade A—Av till G—Gv. På sidan Aij a börjar catechismus-texten — meddelar vidare Dahlberg — och fortgår ända till midten af sidan Dv a, där *Een liten bönebook* vidtager. Denna fyller sedan resten af boken. Sista bladets främre sida upptager »HERREN welsigne oss» och uppgift om bokens tillkomst: Tryckt

i Stocholm || aff Anund Lau- |rentzſon. || Anno Domini || 1567. (Se bifogade facsimile.)

Nu facsimilerade blads frånsida säger Dahlberg vara tom och meddelar att äfven 1567 års upplaga liksom 1572 års prydes af flere träsnitt med scener ur den bibliska historien. Som ett kuriosum antecknas, att illu-

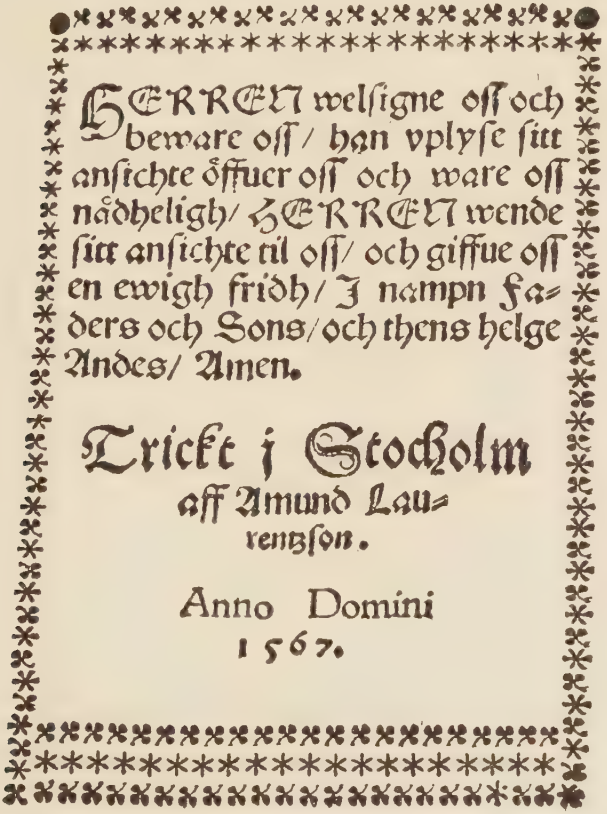
HERREN welſigne oſſ och beware oſſ / han vplyſe ſitt anſichte öffuer oſſ och ware oſſ nådheligh / HERREN wende ſitt anſichte til oſſ / och giffue oſſ en ewigh fridh / I nampn Faders och Sons / och thens helge Andes / Amen.

Tricki i Stocholm
aff Amund Laurentzſon.

Anno Domini
1567.

strationen vid femte budet, föreställande Kain och Abel, vid tryckningen blifvit vänd upp och ned. Äfven om bokens tillstånd vittnar om att den i tiden flitigt användts, är den dock i det allra närmaste hel. Endast det första arkets sista blad är nedtill rifvet, så att en liten del af texten följt med.

Så fort jag fick höra talas om denna intressanta upptäckt, skyndade jag att söka få låna volymen i fråga öfver hit till Sverige. Tiden var dock i hvarje fall för kort för att tänka på att kunna för föreliggande publikation medhinna att få en text-edition till stånd. Det pågående kriget har ock omöjliggjort volymens sändande vare sig öfver Bottenhafvet eller Karungi. Emellertid synas textafvikelserna mellan 1567 års upplaga och Sv 72 — att döma af Dahlbergs meddelanden — vara synnerligen obetydliga och hufvudsakligast gälla ortografi och ordformer. »Men — säger också Dahlberg — frånsedt dessa små skiljaktigheter äro de motsvarande sidorna ord för ord lika. Olikheterna mellan 1567 och 1572 års upplagor äro nästan uteslutande språkliga. Och äfven här kan man hos den yngre upplagan märka en sträfvan efter modernare ordformer. Så har 1572 års katekes ofta 'tienesta' — eller 'tienstafolck, förlåtelse, leffuandes, budh', där 1567 års alltid har 'tienista folck, förlåtilse, liffuandes, bodh', andra exempel att förtiga. Men någon enhetlighet i ordformerna får man ej vänta sig. Kort efter hvarandra följa t. ex. i 1567 års upplaga 'vthguttin, vthgutin, vtgutin' och 'vtguten'. En större språklig skiljaktighet föreligger dock i de båda upplagorna: 1567 års har i förklaringen till budens slutord 'Gud hotar sigh wilia straffa', då i 1572 års står 'hotas at wilia straffa'.» Att döma af dessa meddelanden böra alltså våra förut gjorda jämförelser mellan Sv 72 och föreliggande tyska, lågtyska och latinska grundtexter *mutatis mutandis* också gälla 1567 års svenska katekes text.

Efter Een liten bönebook följer i HUB:s andra volym såsom främst: *Euangelia och Epistler* (se bifogade facsimile).

Redan 1544 utkom i Stockholm en svenska kyrkans evangeliibok i egentlig mening, omfattande evangelii- och epistelperikoperna ända t. o. m. 23 söndagen efter Trefaldighet. »Men denna bok saknar kollekterna.

Med 1567 års upplaga har den svenska lutherska kyrkans evangeliibok nått sin definitiva form. Den upptager kollekter, epistlar, evangelier och en bön efter evangeliet för kyrkoårets samtliga dagar ända t. o. m. 27 söndagen efter Trefaldighet.»

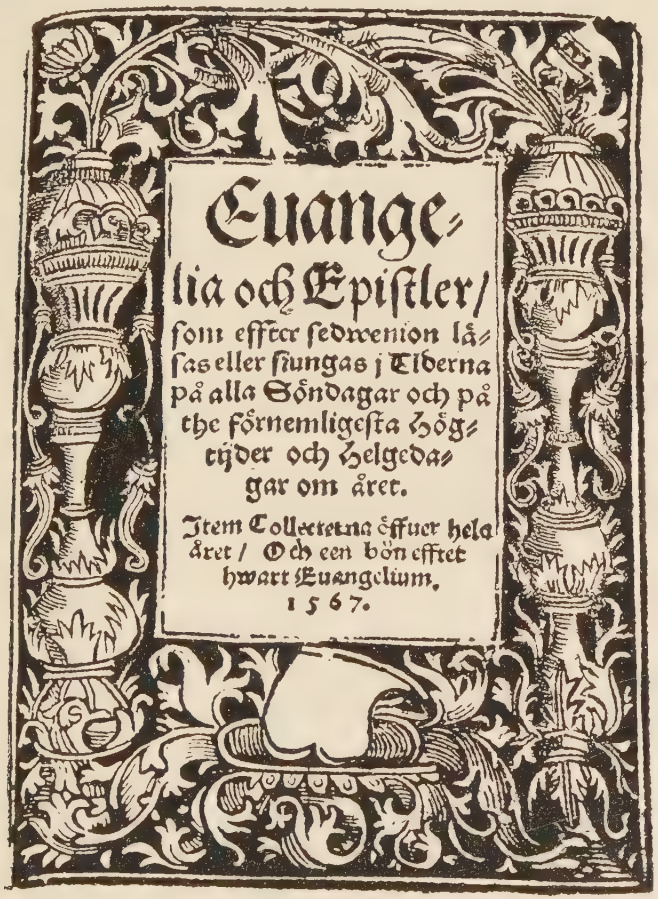
Euange-
lia och Epiſtler/
ſom efftter ſedwenion läſas eller ſiungas j Tiderna på alla Söndagar och på the förnemligeſta Högtijder och Helgedagar om året.
Jtem Collecterna öffuer hela året / Och een bön effter hwart Euangelium.
1567.

På *Euangelia och Epistler* följer *PAssio*: (se facsimile sid. 54).

Dahlberg erinrar bl. a. om, att »Passio» af år 1567 icke är den äldsta kända upplagan af denna sedan så ofta omtryckta skrift. 1544 års evangeliibok åtföljdes af lidandeshistorien, »men någon upplaga, som ligger mellan denna och 1567 års, har jag ej funnit omnämnd».

Nu nämnda observationer äro ej utan sin betydelse för frågan om den tidigaste svenska utgåfvan.

Slutligen yttrar Dahlberg: »I den strid, som på 1890-talet uppstod om frågan, när Luthers lilla katekes första gången utkom på svenska, ville en forskare [O. Quensel] göra gällande, att ingen tidigare upplaga

än 1572 års existerat. H. Lundström fäste emellertid uppmärksamheten på, att en handskrifven bokinköpskatalog från år 1568, uppgjord, såsom senare framgått, af Hogenskild Bielke under hans fångenskap i Köpenhamn, upptager ett sammelband med följande innehåll: 'Item den svenske Psalmebook, Chatechismus, Item en bönebok, Item alle Euang: och Epist: och en lithen

bön hos huartt Euangelium, Item hele Passion, Item Christi vpstondelse och Himmelsfärd, Item Iherusalems förstöringh'. Lundström ansåg med skäl, att man här med 'Chatechismus' ej kunde afse annat än en svensk öfversättning af Luthers lilla katekes. Nu äro de skrifter, för hvilka jag här redogjort, just desamma, som ingå i det af Bielke inköpta sammelbandet. Äfven skrifternas ordningsföljd är densamma. Det är därför skäl att antaga, det vi här hafva att göra med två exemplar af samma skriftserie. I hvarje fall är åsikten, att ingen äldre upplaga än 1572 års utkommit, numera definitivt vederlagd.

1567 års upplaga den tidigaste hittills kända upplagan.

1567 års upplaga är således den äldsta kända svenska öfversättningen af Luthers lilla katekes. Men därmed är det icke sagdt, att det är den tidigast utkomna. Frågan, hvilket år Luthers lilla katekes första gången framträdde i svensk dräkt, står allt fortfarande öppen.»

Är 1567 års upplaga i verkligheten den äldsta?

Otvifvelaktigt har den finländske författaren rätt i detta påstående, och det torde kanske icke vara för djärft att antaga, att han just af det föregående meningsutbytet i denna fråga lärt att yttra sig så försiktigt, som han gjort.

Såsom ett tämligen säkert resultat af våra specialforskningar på detta område torde kunna fastslås, att de utländska grundtexterna, som legat till grund för Sv 72 och därmed tydligen äfven för 1567 års upplaga (d. v. s. de tyska, latinska och lågtyska texterna, enär danska eller andra utländska af skäl, som redan Bang angifvit, icke kunna komma i fråga), måste hänföras till tiden 1529—omkr. 1542/45. *Terminus ad quem* är 1553/54. Men år 1567 tog sig väl icke gärna en svensk öfversättare för att använda utländska förebilder, som lågo så långt tillbaka i tiden.

I själfva verket tyda många tecken på, att Luthers Enchiridion var känd, älskad och brukad i Sverige redan på 1540-talet och i början af 1550-talet. (Den

förut omtalade märkliga Catechismus-bönboken från år 1553 är i detta hänseende ett intressant vittnesbörd.)

De äldsta kända upplagorna från 1567 och 1572 äro tryckta och utgifna såsom integrerande delar i den svenska psalmboken, såsom förhållandet var under hela den återstående delen af 1500-talet och långt in på 1600-talet. Hufvudtitelbladet till 1567 års psalmbok, i hvilken katekesen, som vi sågo, ingår, lyder så:

Then
Swenſka
Pſalmeboken förbåttrat
och medh ſlere Songer
förmerat och Ka-
lendarium
Anno 1567

[Efter Löberöds-exemplarets facsimile i KB].

Alltså gifves här (lika litet som i t. ex. 1582, 1593 och 1594 års utgåfvor) ingen den ringaste antydan om att i psalmboken också ingår Luthers katekes. Af 1549 års psalmbok (i KB) finnes så godt som intet kvar af själfva psalmboken medan kalendariet är någorlunda i behåll. Lyckligtvis är dock titelbladet fullständigt bevaradt. Det lyder som följer:

Then
Swenſka Pſal-
meboken förbå-
trat och med fle-
re Songer förme-
rat. Och kalen-
darium.
Stocholm
1549

Alltså är titeln till 1549 års psalmbok ordagrant lika med titeln till 1567 års upplaga af samma bok. Då den senare, trots titeln, innehöll Luthers enchiridion, så är det allt för möjligt, att äfven den förstnämnda upptagit Luthers mästerverk. Något absolut hinder för att redan 1544 års psalmbok, af hvilken blott sorgliga fragment (»unicum deplorabile») finnas i behåll (KB), kan hafva innehållit äfven catechismuskällor i svensk dräkt, torde icke f. n. kunna angifvas. (Kil 45 bildar ej absolut gräns. Likheterna kunna ju förklaras genom mellanupplagor och öfversättningens *senare* öfverarbetande.) I detta hänseende är Dahlbergs ofvan (s. 54) anförda observation af särskildt värde.

Se vi på svenska kyrkans allmänna förhållanden vid denna tid, så erinra vi om, hur årsskiftet 1539/40 bildar en djupt ingripande förändring inom den svenska kyrkopolitiken och ledningen. Genom denna omhvälfning aflägsnas som bekant de gamle kyrkoledarne Olaus Petri och Laurentius Andreæ på samma gång som utlänningen Georg Norman får det största inflytandet på konungen och därmed på svenska kyrkans ledning. Men Norman drifver bl. a. starkt på användningen af Luthers lilla katekes inom den svenska kyrkan.

En möjlighet förefinnes ju, att katekesen förelåg redan vid tiden för Normans framträdande på svenskt område, men af flere skäl förefaller det icke mycket troligt. Att han själf öfversatt den är i hvarje fall helt och hållet otänkbart, då han icke i nödig mån behärskade det svenska språket. Men har han möjligen tagit initiativet till översättningen? I så fall förklaras de tydliga förbindelselinjerna mellan Sv 72 och H. Äfven Norman var liksom Bugenhagen pomrare till börden. Den sistnämnde var ju endast känd under namnet doktor Pomeranus.

Hvem är öfversättaren?

Hvem var öfversättaren? Onekligen talar den nyss nämnda »omhvälfningen» från 1539/40 närmast för att hålla fast vid den veterligen dock ej särdeles gamla uppgiften (af Schauman), att det varit Laurentius Petri. Å andra sidan får ej förgätas, att Sv 67:s och Sv 72:s titelblad med deras »ganska nyttigh» liksom de tillagda slutorden i förklaringen af inledningen till Herrens bön: Och beslutas här vthi siw stycker eller böner närmast kommer oss att tänka på Olaus Petri. I samma riktning peka ju andra omständigheter, såsom förbindelsen mellan Sv 72 och »Een nyttwgh vnderwisning» (jfr s. 47) m. fl.

* * *

Frågan om den svenska urtexten och dess förhållande till grundtexterna af betydelse för vinnande af en textus receptus.

Att de delvis meddelade, delvis blott antydda forskningsresultaten ha sin betydelse med hänsyn till sträfvandet att framställa en svensk normaltext, torde icke vara tvifvel underkastadt. Med afseende på denna nu så aktuella fråga efter en svensk auktoriserad *Textus receptus*, kunna, tack vare dessa forskningar, klarare linjer än förut uppdragas med hänsyn till spörsmålet om hvad som i verkligheten är svensk katekestraditon eller icke. Att denna tradition i vissa afseenden förtjänar den största hänsyn, torde väl ingen omdömesgill vilja bestrida. Hvem skulle väl t. ex. vilja utbyta orden i fjärde budets förklaring: »älska och hafva dem för ögonen» mot någon ordagrannare öfversättning af tyskans »lieb und wert haben»? Men å andra sidan bör i andra hänseenden ovilkorligen en revision af den nuvarande lydelsen af den svenska texten komma till stånd. Vi anföra som det mest flagranta exemplet den förut vidrörda frågan i fjärde hufvudstycket i afdelningen om döpelsens nytta, där det med hänvis-

ning till Markus 16: 6 frågas: »hvilka äro *dessa* Guds ord och löften», liksom om det icke kunde vara fråga om några andra.

* * *

Katekesens vanrykte. Slutord.

Af den smälek, som den store reformatorn ännu lider i världen, har ock hans beundransvärda och oöfverträffade mästerverk fått sin beskärda del. Den kända motviljan mot katekesen torde dock ej egentligen eller hufvudsakligast rikta sig mot Luthers Enchiridion eller lilla katekes, utan mot de ofta nog så invecklade s. k. »utvecklingarna». Och om man än i vårt land icke i detta hänseende kommit så långt i »urartning» från den ursprungliga enkelheten och klarheten i Luthers grundtext, som i flere andra länder, så har man nog äfven hos oss i äldre tider haft icke så litet af den anda, som äger sitt kanske mest uppseendeväckande uttryck i den s. k. litteralmetoden för katekesens inlärande, hvarvid kvintessensen i det hela utgjordes af ett tanklöst och själsdödande, rent mekaniskt upprabblande af katekestabeller, ordnade efter respektive katekesstyckens begynnelsebokstäfver. Det framgångsrika vetenskapliga utforskandet af Lutherskriftens förutsättningar, förebilder, tillblifvelse, historia samt verkliga tankar och tankegång har i sin mån bidragit att aflägsna sådana förvända metoder, som den nyssnämnda. Man har lärt, att Luthers barnabok icke är något dogmatiskt kompendium utan en *lifsbok* för — såsom Bugenhagen uttryckte det — framför allt »Laien und Kinder». I samma mån, de »invecklade utvecklingarna» försvinna och man kommer ifrån sträfvandena att i »förklaringarna» inlägga helt andra tankar och teologumena, än som verkligen finnas i det, som skall förklaras och som kanske icke alls behöfver »förklaras», torde ock katekesens »vanrykte» komma att

småningom minskas. I Tyskland har vid utläggningen Th. Kaftan slagit in på de banor, vi önskat antyda, och hos oss har särskildt Per Eklund upprepade gånger vid kyrkomötena gifvit synnerligen beaktansvärda maningar i samma riktning.

Trots sin tidshistoriska begränsning med afseende på sitt ursprungliga ändamål och sin uppkomst i det hela, har Luthers lilla katekes likvisst förblifvit en hemmets, kyrkans och skolans bok såsom ingen annan vid sidan af den Heliga Skrift. Redan under nu i det närmaste fyra århundraden har den, ehuru visserligen i vidt skilda språkliga dräkter, gjort sin välsignelserika vandring bland jordens flesta folk. Och dock är den icke antikverad, ty där är något af ständig ungdomsfriskhet i den lilla skriften. Där förnimmas de äkta pulsslagen af den ursprungliga, lefvande kristliga tron, sådan den besjälade apostlarna och af dem förkunnades i världen samt sådan samma troserfarenhet på nytt upplefdes af den store reformatorn. Så klappar hans hjärta, hans flammande eldssjäl i den boken. Så lefver apostlarnas ande i den. Så lefver Kristi ande där, och därför skall den själf — trots allt — förvisso lefva.

»Der Katechismus — säger Leopold von Ranke — ist ebenso kindlich wie tiefsinnig, so fasslich als unergründlich, so einfach wie erhaben. Glücklich, wer seine Seele damit nährt, wer daran festhält.

Catechiſmus

eller Chriſteligh kennedom för vngt och eenfaldigt folck ganſka nyttigh.

*

Item een liten Bönebook.

[Nytryck efter den i Stockholm 1572 af Amund Laurentzson tryckta upplagan.]

[Catechismus Canonicus.]

[*Bl. 1 b*]

Pſal. XIX.

HERrans Lagh är vthan briſt/
och wedherqweker ſielarna.
HERRans witnesbörd är fulwiſt/
och gör the eenfaldiga wiſa.
HERrans befalningar äro rette/
och frögda hiertat.
HERrans Bodh är klaart/
och vplyſer öghonen.
HERrans fruchtan är reen/
och bliffuer ewinnerligha.
HERrans retter äro ſanne/
alleſammans rettwiſſe.

The äro kosteligare än guld och ädla ſtenar/ the äro ſötare än hannigh och hannigskaka.

Och warder tin tienare genom them förmanat/ Och then them haller/ han bekommer mykin löön.

[*Bl. 2 a, sign. Aij*]

Tiyo Gudz Bodh.

Tu ſkalt inga andra gudar haffua för migh.
Tu ſkalt icke miſbruka HErrans tins Gudz Nampn.

Tu ſkalt helgha hwilodaghen.

Tu ſkalt hedra tin Fader och tina moder/ på thet tu må lenge leffua på iordenne.

Tu ſkalt icke dräpa.

[*Bl. 2 b*]

Tu ſkalt icke göra hoor.

Tu ſkalt icke ſtiela.

Tu ſkalt icke bära falſk witnesbörd emoot tin näſta.

Tu ſkalt icke haffua luſt til tins näſtes hws.

Tu ſkalt icke begära tins näſtes huſtru/ hans tienare eller tienarinno/ oxa/ åſna/ eller hwadh honom tilhörer.

Troon.

JAgh troor på Gudh Fadher alzmechtigan/ himmelens och iordennes ſkapare.

Och vppå Jeſum Chriſtum hans eenda Son wår HERRA. Hwilken aflat är aff then helgha [*Bl. 3 a, sign. Aiij*] Anda/ Födder aff iungfru Maria. Pinter vnder Pontio Pilato/ Korsfeſter/ döddher och begraffuen. Nidherſtighen til helwetes/ På tridie daghen vpſtånden igen ifrå the döddha. Vpstighen til himbla/ Sittian- [*Bl. 3 b*] des på Alzmechtig Gudh Faders högra hand. Tädhan igen komma[n]des til at döma leffuandes och döddha.

Jagh troor på then helgha Anda. Ena helga almenneliga kyrkio the heligha ſamfund. Syndernas förlåtelſe. Kötzens vpſtåndelſe. Och ewinnerligit lijff/ Amen.

Bönen.

FADher wår ſom äſt j Himmelen.

Helghat warde titt nampn.

Tilkomme titt Rike.

[*Bl. 4 a, sign. Aiij*]

Skee tin wilie ſåſom j himmelen ſå ock på iordenne.

Wårt daghligit brödh giff oſſ idagh.

Och förlåt oss wåra skuld/ såsom och wij förlåte them oss skyldige äre.
Och inleedh oss icke j frestelse.
Vthan frels oss ifrå ondo/ Amen.

Om dopet.

Mar. XVJ.

GÅr vth j hela werldena/ och prediker Euangelium allom creaturom. Then ther troor och warder döpt/ han skal warda saligh. Men then ther icke troor/ han skal warda fördömd.

[*Bl. 4 b*]

Om Altarens Sacrament.

WÅR HERre Jesus Christus/ j then natten tå han förrådder wardt/ togh han Brödhet/ loffuade Gudh och gaff sina Läriungar och sadhe/ Tagher och äter/ Thetta är min Lekamen som för idher vthgiffuin warder/ Thet görer til mijn åminnelse.

Sammalunda togh han ock Kalken/ sedhan han nattwarden giordt hadhe/ loffuadhe Gudh/ gaff them och sadhe/ Dricker här aff alle/ ty thetta är min Blodh/ som är thes nyia Testamentzens/ hwilken vthgutin warder för mongom til syndernas förlåtelse/ Så offta som j [*Bl. 5 a, sign. Av*] thet gören/ så görer thet til mijn åminnelse.

Huru man må vngfolke eenfaldeligha förehålla Tiyo Gudz Budh.

Thet förſta.

Tu ſkalt inga andra Gudhar haffua för migh.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och öffuer all ting elſka Gudh/ och ſettia all troo och lijt til honom.

[*Bl. 5 b*]

Thet andra.

Tu ſkalt icke misbruka HErrans tins Gudz nampn.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ at wij icke bannes eller ſwärie widh hans nampn/ icke bruke truldom/ liughe eller bedraghe/ Vthan åkalle thet j alla nödh/ bidie/ tacke och loffue.

Thet tridie.

Tu ſkalt helga Hwilodaghen.

Hwadh är thet? Swar. [*Bl. 6 a*]

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij icke förachte predican oc hans Ord/ Vthan halle thet heligt/ höre thet gerna och läre.

Thet fierde.

Tu ſkalt hedra tin Fadher och tina Modher etc.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij wåra [*Bl. 6 b*] Förälldrar och Herrar icke förachte eller förtörne/ Vthan halle them j wyrdning/ tiene them/ lydhe them/ elſke och haffue them för öghon.

Thet femte.

Tu ſkalt icke dråpa.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij ingen ſkadha göre wårom näſta til hans lijff/ eller honom emoot bryte/ Vthan hielpe och foerdre honom/ j all hans lijffs nödh.

Thet ſiette.

Tu ſkalt icke göra hoor.

[*Bl. 7 a*] Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gud/ ſå at wij före itt reenlighit och tuchteligbit leffuerne bådhe med ord och gerningar/ och at hwar och en elſkar och ährar ſin echta maka.

Thet ſiunde.

Tu ſkalt icke ſtiela.

Hwadh är thet?

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå [*Bl. 7 b*] at wij wårom näſta hans penningar eller ägodelar icke borttage eller medh falſka waror och handel til oſſ komme/ Vthan hielpe honom ther vthi/ förfordre och befkerme.

Thet ottonde.

Tu ſkalt icke båra falſkt witnesbörd emoot tin näſta.

Hwadh är thet? Swar. [*Bl. 8 a*]

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij icke falſkeligha beliwghe/ förrådhe/ baaktale wår näſta/ och komme honom ondt rychte på/ vthan ſkole vrſaka honom/ tala gott om honom/ och wenda all ting til thet bäſta.

Thet niyonde.

Tu ſkalt icke haffua luſt til tins näſtes hws.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij icke ſtå effter wår näſtes arff och eghit eller hws/ och komme thet vnder oſſ medh någhot ſkijn/ ſå-

ſom thet ſkeedde med retten/ Vthan wij ſkole wara honom behielpelige/ at han må ſitt behålla och beſittia.

[*Bl. 8 b*] Thet tiyonde.

Tu ſkalt icke begåra tins näſtes huſtru/ hans tienare eller tienarinno/ oxa/ åſna/ eller hwadh honom tilhörer.

Hwadh är thet? Swar.

Wij ſkole fruchta och elſka Gudh/ ſå at wij icke draghe/ locke eller tubbe ifrå wår näſta/ hans huſtru eller tienſtafolck etc.

Vthan heller hielpe til at the mågha bliffua och göra hwadh the äro plichtighe.

Hwadh ſägher nw Gudh om all thenna Budhen?

Swar.

Thet ſägher han. [*Bl. 9 a, sign. B*]

Jag HERREN tin Gudh är en ſtarck hempnare/ then ſom ſöker Fädernas miſgerning in på barnen alt in til tridie och fierde ledh/ them ſom migh hata. Och gör barmhertigheet in til mong tuſend/ på them ſom migh elſka och hålla mijn Bodh.

Hwadh är thet? Swar.

Gudh hotas at wilia ſtraffa alla them ſom thenna Bodhen öffuerträdha/ Therföre ſkole wij fruchta för hans wredhe/ ſå at wij icke bryte emoot hans Bodh/ Men ſina nådh och alt gott loffuar han them allom/ ſom thenna Bodhen halla/ Therföre ſkole wij ock elſka honom/ och gerna göra effter hans Bodh.

Huru man må vngfolcke eenfaldeligha förehålla Troona.

[*Bl. 9 b*]

Förſte Artiklen.

Om Skapningen.

JAGH troor på Gudh Fadher alzmechtigan/ himmelens och iordennes ſkapare.

Hwadh är thet? Swar.

Jagh troor at Gudh haffuer migh ſkapat och all Creatur/ giffuit migh kropp och ſiel/ öghon/ öron och alla lemmar/ förnufft och all ſinne/ och at han än nw thet haller widh macht/ ther til beſörier migh rikeligha medh klädhe och födho/ hws och [*Bl. 10 a, sign. Bij*] heem/ huſtru och barn/ boo och bohagh/ och alt thet iagh til timeligh näring behöffuer/ Beſkermar och bewarar migh för ſkadha/ farligheet och alt ondt/ och thet alt aff ſinne blotta nådh och fadherligha godheet/ vthan alla mina förſkyllan eller werdigheet/ För hwilket alt iagh plichtigh är honom tacka och loffua/ lydigh wara och tiena/ Thet är wiſſeligha ſant.

Then andre Artiklen

om Förloſningen.

Och på Jeſum Chriſtum hans eenda Son wår HERRA. Hwilken aflat är aff then helgha Anda/ Födder aff iungfru Maria. Pinter vnder Pontio Pilato/ Korsfeſter/ dödher och begraffuen. Niderſtighen til heluetes/ På tridie daghen vpſtånden igen ifrå the dödha. Vpſtighen til himbla/ Sittiandes på Alzmechtigh Gudh Fadhers höghra hand. Tädhan igen kommandes/ til at döma leffuandes och dödha.

Hwadh är thet? Swar.

Jagh troor at Jeſus Chriſtus är ſanner Gudh/ född aff Fadhrenom i ewigheet/ och teſlikes ſanner man/ född aff Jungfrw Maria/ är min

HERre/ Hwilken migh förtapadha och fördömda menniſkio förloſſat/ förwerfft/ och wunnet haffuer/ ifrå alla ſynder/ ifrå döden och alt dieffuuls wold/ [*Bl. 11 a, sign. Biij*] icke medh guld eller ſilff/ Vthan medh ſit dyra Blodh och medh ſinom oſkyldigha dödh och pino/ på thet iagh ſkal wara hans egen/ bliffua och leffua j hans Rike/ tiena honom vthi een ewigh rettferdigheet/ meenlösheet och ſaligheet/ Såſom han aff döda vpſtånden är/ leffuer och regnerar j ewigheet. Thet är wiſſeligha ſant.

Then tridie artiklen

om helgelſen.

Iagh troor på then helgha Anda. Ena helga almenneliga kyrkio the helgha menniſkiors ſamfund. Syndernas förlåtelſe. Kötzens vpſtåndelſe. Och ewinnerligit lijff/ Amen.

[*Bl. 11 b*] Hwadh är thet? Swar.

Jag troor at iagh icke aff mijn eghen förnufft eller krafft troo kan/ eller komma til min HERra Jeſum Chriſtum/ Vthan then helghe Ande haffuer migh kallat genom Euangelium/ vplyſt migh medh ſina gåffuor/ helgat och behållet migh vthi een rett troo/ Såſom han hela Chriſtenheten på iordenne kallar/ förſamlar/ vplyſer/ helghar/ och när Jeſu Chriſto behaller och bewarar j een rett troo/ vthi hwilka Chriſtenheet han migh och allom trognom dagligha förlåter alla ſynder. Och ſkal på yterſta daghen vpweckia migh och alla döda/ och giffua migh ſamt medh alla trogna j Chriſto itt ewigt lijff. Thet är wiſſeligha ſant.

Huru man må förehålla vngfolcke Fadher wår.

Fadher wår ſom åſt i Himlom.

Hwadh är thet? Swar. [*Bl. 12 a, sign. Biiij*]

Gudh wil här medh locka oſſ at wij troo ſkole/ at han är wår rette Fadher/ och wij hans retta barn/ På thet wij honom tröſteligha bidia ſkole/ ſåſom god barn ſin elſkeligha Fadher. Och beſlutas här vthi ſiw ſtycker eller böner.

Then Förſta.

Helghat warde titt nampn.

Hwadh är thet? Swar.

Gudz nampn är j ſigh ſielfft heligt nogh/ Men wij bidie j theſſo bön/ at thet ock när oſſ ſkal heligt warda.

[*Bl. 12 b*] Huru ſkeer thet? Swar.

När Gudz ord reent och klart lärdt warder/ och wij theſlikes ther efter erligha/ ſåſom Gudz barn leffue. Thet giff oſſ käre himmelſke Fadher. Men hwilken annorlunda lärer och leffuer/ han ohelghar ibland oſſ Gudz nampn. Ther före bewara oſſ o himmelſke Fadher.

Then Andra.

Tilkomme titt Rike.

Hwadh är thet? Swar. [*Bl. 13 a, sign. Bv*]

Gudz Rike kommer wel aff ſig ſielfft/ wåra bön för uthan. Men wij bidie j teſſo bön/ at thet ock til oſſ komma ſkal.

Huru ock när ſker thet? Swar.

När wår himmelſke Fadher giffuer oſſ ſin helgha Anda/ at wij genom hans nådh ſettie troo til hans helgha ord/ och före itt heligt leffuerne här j werldenne/ och ſedhan til ewigh tijdh leffue.

Then tridie.

Skee tin wilie såsom j himmelen så ock på iordenne. [*Bl. 13 b*]

Gudz godhe wilie skeer wel wåra bön förvthan/ Men j thessо bön bidie wij at han ock när oss skee må.

Huru ock när skeer thet? Swar.

När Gud förhindrar wår kötzliga wilia/ och förtagher all ond rådh och dieffuuls anslagh/ hwilken icke tilstädia/ at wij helghe Gudz nampn/ och at hans Rike må tilkomma/ och at han styrcker och behåller oss fasta j sijn ord och j Troonne/ in til endan/ Thet är hans godhe och behageligh wilie.

Then fierde bönen.

Wårt daghligit brödh giff oss idagh.

[*Bl. 14 a*] Hwadh är thet? Swar.

Gudh giffuer ock wel vthan wåra bön dagligit bröd/ allom människiom. Men wij bidie j thessо bön/ at han wil låta oss förstå/ och med tacksäyelse vndfå wårt daghligit brödh.

Hwadh är tå daghligit brödh?

Alt thet som kropsens vppehälle och nödtorfft tilhörer/ såsom äta/ dricka/ klädhe/ hws och heem/ åker/ boskap och bohag/ godz och peningar/ from hustru och barn/ fromt tienста folck/ godha och trogna Öffuerheet/ gott Regemente/ [*Bl. 14 b*] godh timeligh wädherleek/ fridh/ helbregda/ tuchtigheet/ godha wener/ godha grannar/ och meer sådant.

Then femte bönen.

Och förlåt oß wåra skuld/ såsom ock wij förlåte them oss skyldige åre.

Wij bidie j thessо bön/ at wår himmelske Fader icke wil see til wåra synder/ och för theras skuld förwäghra oss wåra bön/ ty wij äre icke werde/ thet wij om bidе [*Bl. 15 a*] ie/ haffue thet icke heller förskyllat/ Vthan at han oss thet altsammans giffuer vthaff sinne nådh/

Ty wij synde ganska myket dagligha/ och förtiene icke annat än straff/ Så wele wij twert emoot ock förlåta vtaff hiertat/ och gerna göra them gott/ som oss emoot bryta.

Then siette bönen.

Och inleedh oss icke j frestelse.

Hwadh är thet? Swar.

Gudh frestar ingen/ Men wij bidie j thesso bön/ at Gudh wille bewara oss/ at dieffuulen/ werlden och wårt eghit kött/ icke skal bedragha och [*Bl. 15 b*] förföra oss j wantro/ fötwiffuelse/ och j andra swåra synder och laster/ Och om wij ther medh försökte warde/ at wij doch på sidstonne winna mågbe och behålla seghren.

Then siunde bönen.

Vthan frels oss ifrå ondo.

Hwadh är thet? Swar.

Wij bidie j thesso bön såsom vthi een summo/ at wår himmelske Fader oss förlossar vtaff alt ondt/ bådhe til kropp och siel/ godz/ hedher och ähro etc. Och på sidstonne när stunden är kommen/ giffuer oss ock een god endalycht/ och nådheligha tagher oss vthaff thenna sorghadaal til sigh j himmelen. [*Bl. 16 a*]

Amen.

Hwadh är thet? Swar.

At iagh skal wara wiss vppå/ at sådana böner äro wårom himmelska Fadher tacknemligha/ och aff honom hörda/ ty han haffuer sielffuer budhit oss så bidia/ och vthloffuat/ at han oss höra wil/ AMEN/ AMEN/ thet är/ Ja/ Ja.

Huru man må förehålla vngfolcke Döpelſen.

Til thet förſta.

Hwadh är Döpelſe? Swar.

Döpelſe är icke blotta watnet allena/ Vthan är watn författat j Gudz Budh/ och förbundet medh Gudz ord.

Hwilket är thet? Swar. [*Bl. 16 b*]

Thet wår HERRE Chriſtus ſägher/ Matthei j thet yterſta. Gåår vth j hela werldena/ lärer alla Hedningar/ Och döper them J nampn Fadhers och Sons och thens helghe Andes.

Til thet andra.

Hwadh nytto haffuer Döpelſen medh ſigh? Swar.

Döpelſen haffuer medh ſigh och werkar ſyndernas förlåtelſe/ frelſar ifrå dödhen och dieffuulen/ och giffuer ewinnerlighit lijff [*Bl. 17 a, sign. E*] allom them ſom troo/ ſåſom Gudz ord och löffte lydha.

Hwilken äro the Gudz ord och löffte? Swar.

Thet wår HERre Chriſtus ſägher. Marci j thet yterſta. Then ſom troor och warder döpt/ han ſkal warda ſaligh/ Men then ther icke troor/ han ſkal warda fördömd.

Til thet tridie.

Huru kan watn ſådana mechtigh ting åſtadh komma? Swar.

Watn gör thet wiſſeligha icke/ Vthan Gudz ord ſom är medh och när watnet/ och Troon ſom ſådana Gudz ord j watnena troor/ och ſigh ther på förlåter/ Ty vthan Gudz ord/ är watn icke annat än watn/ och är ingen Döpelſe. Men medh Gudz ord är thet een Döpelſe/ thet är/ itt nådhafult lijffzens watn/ och nyia födhel- [*Bl. 17 b*] ſens badh j them helgha Anda/ ſåſom S. Påuel ſäger til Titum iij. Cap.

Genom nyia födhelſens badh och thens helghe Andes förnyelſe/ hwilken han öffuer oſſ rikeligha vthgutit haffuer/ genom wår Frelſare Jeſum Chriſtum/ på thet wij ſkole retferdige warda genom hans nådh/ och bliffua arffuingar til ewinnerligit lijff effter hoppet. Thet är wiſſeliga ſant.

Til thet fierde.

Hwadh betydher ſådana Döpelſe j watn? Swar.

Thet betydher at then gamble Adam j oſſ ſkal genom daghligh ånger och bättring fördrenckt warda och döö/ medh alla ſynder och onda luſtar. Och åter daghliga vpkomma och vpſtå igen een nyy menniſkia/ then j rettferdigheet och reenheet ewinnerliga för Gudh leffua ſkal.

[*Bl. 18 a, sign. Cij*] Hwar ſtår thet ſcriffuit? Swar.

S. Påuel ſägher til the Romare j thet vj. Capitel. Wij äre begraffne med Chriſto genom dopet j döödhen/ at ſåſom Chriſtus är vpweckt ifrå the döödha genom Fadhrens herligheet/ ſå ſkole ock wij wandra j itt nytt leffuerne.

Huru man må lära vngt folck ſcriffta ſigh.

Hwadh är Scrifftermål? Swar.

Scrifftermål haffuer j ſigh tw ſtycke. Itt/ at man bekenner ſynderna. Thet andra/ at man vndfåår afflösning eller ſyndernas förlåtelſe aff Scrifftefadren ſåſom aff Gudhi ſielff/ och jw intet twifflar ther på/ vthan troor fulleligha/ at ſynderna äro ther igenom förlåtna in för Gudh j himmelen.

Hwadh ſynder ſkal man tå ſcriffta? Swar. [*Bl. 18 b*]

För Gudhi ſkal man giffua ſigh ſkyldigh til alla ſynder/ och wel til the wij icke kenne eller wete/ ſåſom wij göre j Fadher wår. Men för Scrifftefadhren ſkole wij bekenna the ſynder allena/ ſom wij wete och förnimme j hiertat.

Hwadh är thet? Swar.

See til titt Stand/ effter tiyo Gudz Bodh/ Eſtu en fadher/ modher/ dreng etc. Om tu haffuer warit olydigh/ otroghen/ förſumeligh/ wredſam/ otuchtigh/ hätſk. Om tu haffuer giordt någhrom emoot med ord eller gerningar/ ſtolet/ lughet/ giordt ſkadha på någhot och förderffuat.

Så giff migh tå itt kort ſett til at ſcriffta.

Så ſkalt tu ſäya til Scrifftefadhren.

KÄre fadher iagh bidher idher at j willen höra mijn Scrifftermål/ och giffua migh aflösning för Gudz ſkul.

Sägh.

[*Bl. 19 a, ſign. Eiij*] IAgh arme ſyndare/ giffuer migh Gudhi ſkyldigh j alla ſynder/ beſynnerliga bekenner iagh för idher/ at iagh är en tienſtadreng/ tienſtapigha etc. Men iagh tienar (ty werr) minom hwsbonda icke troligha/ Ty ther och ther haffuer iagh icke giordt hwadh migh war befalt/ aff hwsbonda eller matmodher/ Iagh haffuer förtörnat

them och kommet til at låta illa och bannatz/ Jagh haffuer warit förſumeligh/ och låtit ſkee ſkadha.

Jagh haffuer ock warit ohöffuiſk j ord och gerningar/ trätt och kiffuat medh mina wederlikar etc. Thet tycker migh altſammans illa wara/ och bedhes nådh/ Jagh wil gerna bättra migh.

En Hwsbonde eller Matmodher ſäye altſå.

Beſynnerligha bekenner iagh för idher/ at iagh icke haffuer wel vpfödt mijn barn och tienſtafolck/ icke hållandes them til Gudz ähre. Jagh haffuer bannatz/ giffuit ond exempel medh ord och gerningar. [*Bl. 19 b*] Jagh haffuer giordt mina grannar ſkadha/ ſåldt för dyrt/ ſåldt falſka waror etc.

Ther ock någhor icke befinner ſigh med ſådana eller större ſynder beſwärat wara/ ſå ſkal han tå icke yterligare bekymbra ſigh/ eller wijdhare ſökia/ eller dichta ſigh ſynder/ Vthan ſägh ena eller twå/ the tu weeſt/ altſå.

Beſynnerligha bekenner iagh för idher/ at iagh en gång bannades/ Item/ en gång hadhe ohöffuiſk ord/ En gång thet N. eller thet N. förſummadhe. Och lät ſedhan bliffuat.

Weeſt tu ock platt ingen (thet doch icke kan wara mögheligheit) ſå ſägh ock ingen beſynnerligha/ Vthan tagh aflöſning på then almenneligha Scrifftermål/ ſom tu Gudhi gör för Scrifftefadhren.

Ther på ſkal Scrifftefadhren ſäya. [*Bl. 20 a, sign. Eiiij*]

Gudh ware tigh nådheligh/ och ſtyrke tina troo/ Amen.

Och ſäye widhare.

Troor tu ock/ at mijn förlåtelſe är Gudz förlåtelſe?

Swar.

Ja/ käre Herre.

Sägher han åter.

Såſom tu troor/ ſå ſkee tigh. Och iagh vthaff wårs Herres Jeſu Chriſti befalning/ förlåter tigh tina ſynder/ I nampn Fadhers och Sons och thens helghe Andes/ Amen. Gack j fridh.

Huru man må lära vngt folck om Altarens Sacrament.

Hwadh är Altarens Sacrament? Swar.

Thet är wårs HERRes Jesu Christi sanna Lekamen och Blodh/ vnder brödh och wijn/ oss Christnom til at äta och [*Bl. 20 b*] dricka aff Christo sielff stichtat och insat.

Hwar står thet scriffuit? Swar.

Så skriffua the helghe Euangelister/ Mattheus. Mar. Luc. och S. Paulus.

WÅR HERRe Jesus Christus/ j then natten tå han förrådder wardt/ togh han Brödhet/ tackadhe och bröt thet/ och gaff sina Läriungar och sadhe/ Tagher och äter/ Thetta är min Lekamen som [*Bl. 21 a, lign. Cv*] för idher vthgiffuin warder/ Thet görer til mijn åminnelse.

Sammalunda togh han ock Kalken effter Nattwarden/ Tackade/ och gaff them och sadhe/ Tagher och dricker här aff alle/ Thenne Kalken är thet nyia Testamentet j minom Blodh/ som för idher vtgutin warder til syndernas förlåtelse. Thet görer/ så offta j dricken/ til mijn åminnelse.

Hwadh nytto haffuer thetta ätandet och drickande medh sigh? Swar.

Thet giffua thenna orden tilkenna.

För idher vthgiffuin och vthgutin til syndernas förlåtilse.

Nemligha at oss j Sacramentet /syndernas förlåtelse/ lijff och saligheet/ genom sådana ord giffuen warda/ Ty ther syndernas förlåtelse är/ ther är och lijff och saligheet.

Huru kan lekamligh it ätande och drickande göra sådana mechtigh ting? Swar.

Ätande och drickande göra thet intet/ vthan orden som ther stå. För idher vthgiffuen och vtguten til syndernas förlåtelse.

Hwilken ord ock äro hoffuudstycket j thetta Sacramentet. Och hwilken som troo setter til samma ord/ han haffuer thet the innehålla och lydha/ nemligha syndernas förlåtelse.

Hwilken vndfår tå thetta Sacramentet werdeligha? Swar.

Fasta och lekamligha beredha sigh/ är wel een vthwertes tucht. Men then är retzligha werdigh och wel skickat/ som troo setter til thenna orden. För idher vthgiffuin och vthgutin til syndernas förlåtelse.

Men then som thenna orden icke troor/ [*Bl. 22 a*] vthan twiflar/ han är owerdigh och osskickeligh/ Ty thetta ordet (för idher) kräffuer troghen hierta.

Huru man skal lära vngt folk signa sigh om affton oc morgon.

När tu vpstår om morgonen/ skal tu slå thet helgha kors tekn för tigh och säya.

I nampn Fadhers och Sons och thens helghe Andes.

Sedhan må tu falla på knä eller stå/ och läsa Fadher wår och Troon/ Wilt tu så må tu ock läsa thenna litzla bön.

IAgh tackar tigh min Himmelske Fadher genom Jesum Christum tin elskeligha Son/ at tu migh j thesso natt för all skadha och farligheet nådheligha bewarat haffuer/ Och bidher tigh/ at tu ock j then- [*Bl. 22 b*] na dagh werdighas migh bewara för synder och alt ondt/ at mitt leffuerne och alla mina gerningar/ mågha tigh behagelige wara/ Ty iagh befaler migh/ min kropp och siäl/ och altsammans j tina hender/ tin helghe Engel ware medh migh/ at then onde fienden icke får någhon macht medh migh/ Amen.

Sedhan gack j then helgha trefaldigheetz nampn på titt arbete/ kan tu tå siunga någhon trösteligh Psalm/ eller tiyo Gudz Bud/ gör thet tigh itt gott modh.

Om afftonen när tu gåår til säng/ skalt tu slå thet helga kors tekn för tigh och säya.

I nampn Faders och Sons och thens helghe Andes.

[*Bl. 23 a*] Sedhan må tu falla på knä eller stå/ och läsa Fadher wår och Troon/ Wilt tu/ så må tu ock läsa thenna litzla bön.

Iagh tackar tigh min himmelske Fadher/ genom Jesum Christum tin elskeligha Son/ at tu migh j thenna dagh nådeliga bewarat haffuer/ Och bedher tigh/ at tu werdighas förlåta migh alla mina synder/ hwar iagh någhot orett giordt

haffuer/ och migh j thenna natt nådheligha bewara/ Ty iagh befaler migh/ min kropp och ſiel/ och altſammans j tina hender/ Tin helghe Engel ware medh migh/ at then onde fienden icke får någhon macht medh migh/ Amen.

Sedhan läg tigh j the helgha Trefaldigheetz nampn til at ſoffua. [*Bl. 23 b*]

Benedicite eller Welſignelſe tå man går til bord.

Alles ögon wenta effter tigh Herre/ och tu giffuer them theras ſpijs j ſinom tijdh. Tu vpläter tina hand/ och vpfyller alt thet ſom leffuer med behagh.

Sedhan Fadher wår och thenna effterföliande bön. [*Bl. 24 a*]

WElſigna oſſ HERRE Gudh himmelſke Fadher/ och theſſa tina gåffuor/ ſom wij aff tinne milda hand til oſſ annamme/ Genom Jeſum Chriſtum wår HERRa/ Amen.

Gratias eller tackſäyelſe tå man går ifrå bord.

Tacker HERRanom/ ty han är mild/ och hans godheet warar j ewigheet. Then al= [*Bl. 24 b*] lo köte maat giffuer/ Then boſkapenom ſitt fodher giffuer/ them vnga korpomen ſom ropa til honom.

Han haffuer icke luſt til heſtars ſtarckheet/ icke heller behagh til någhors manz been.

HERREN haffuer behagh til them ſom fruchta honom/ them ſom vppå hans godheet hoppas.

Sedhan Fadher wår och thenna effterföliande bön.

Wij tacke tigh HERRE Gudh Fadher genom Jeſum Chri= ſtum wår HERRa/ för alla tina welgerningar/ Tu ſom leffuer och regnerar til ewigh tijdh/ Amen.

[*Bl. 25 a, sign. D*] **Någhra ſententier eller ſcriffter för allahanda Stand/ ther aff hwar och en må haffua een åminnelſe och förmaning/ til at achta och wårda hwadh hans ſtand kräffuer.**

För Biſcopar/ Soknapreſter och Predicare

j. Timoth. iij.

En Biſcop ſcal wara oſtraffeligh/ eenne huſtrus man/ wakande nöchter/ ſidugh/ geſtgiffuare/ lärachtigh/ ingen drinckare/ icke bitter/ icke ſnijken/ Wthan mild/ icke tretto-ſam/ icke girugh/ Then ſitt hws wel föreſtår/ Then ther lydigh barn haffuer medh alla ährligheet/ icke nychriſten etc.

j Corint. ix.

Så haffuer HERREN ſkick- [*Bl. 25 b*] at/ at the ſom förkunna Euangelium/ ſkola och haffua ſijn näring aff Euangelio.

Galat. vj.

Then ſom vnderwiſat warder medh ordom/ han dele alt gott med honom ſom honom vnderwiſar.

j Timoth. v.

The Preſter ſom wel föreſtå/ ſkal man hålla dobbelt heder werda/ meſt the ſom arbeta j Ordet och lärdomen. Ty Scrifften ſägher/ Tu ſkalt icke binda munnen til på oxan ſom tröſkar. Och/ En arbetare är ſijn lön werd.

Ebre. iiij.

Tencker på idhra Lärare/ the idher Gudz ord ſagdt haffua/ och efterfölier theras troo.

[*Bl. 26 a, lign. Dij*] **För werldzligh Öffuerheet.**

Roma xiij.

Hwar och een ſiel ware Öffuerhetenne ſom weldet haffuer vnderdånig/ Ty ingen Öffuerheet är/ vthan aff Gudhi. Then Öffuerheet ſom är/ hon är ſkickat aff Gudhi. Therföre hoo ſigh ſetter emoot Öffuerheten/ han ſetter ſigh emoot Gudz ſkickelſe. Men the ſom ſettia ſigh ther emoot/ the ſkola få en doom öffuer ſigh. Ty the ſom weldet haffua/ äro icke them til reddhogha ſom wel göra. Wilt tu icke fruchta för Öffuerheten/ ſå gör thet gott är/ ſå får tu prijs aff honom. Ty han är Gudz tienare tigh til godho/ Men gör tu thet ondt är/ ſå må tu rädhas. Ty han bär icke ſwerdet förgeffues/ vthan han är [*Bl. 26 b*] Gudz tienare/ en hempnare honom til ſtraff ſom illa gör.

j. Pet. ij.

Warer vnderdånighe all menniſkligh ordning för HERRANs ſkul/ ehwadh thet är Konungenom/ ſåſom them Öffuerſta eller Befalningeſmännenar/ ſåſom the ther ſende äro aff honom/ the onda til ſtraff/ och the godha til prijs.

För giffta mån.

Ephe. v.

I män/ elſker idhra huſtrur/ ſå ſom ock Chriſtus elſkadhe Förſamlingen/ och haffuer vthgiffuit ſigh ſielff för henne/ På thet han henne helgha ſkulle/ Så ſkola ock männenar elſka ſina huſtrur/ ſom ſina eghna kroppar. Then ſina huſtru elſkar/ [*Bl. 27 a, sign. Diij*] han elſkar ſig ſielff/ Ty ingen hatar ſitt eghit kött/ Vthan födher och fordrar thet/ ſåſom ock HERREN Förſamlingena.

Coloſſ. iij.

I män/ elſker idhra huſtrur/ och warer icke bittre emoot them.

j. Pet. iij.

I män/ boor när idhra huſtrur medh förnufft/ och giffuer thet quinligha kärillet/ ſåſom thet ther ſwagaſt är

ſina äro/ ſåſom ock medarffuingom til lijffzens nådh/ På thet idhra böner icke bliffua förhindrade.

Sör giffta quinnor.

j. Pet. iij.

Huſtrunar ware ſina Män vnderdånigha/ Såſom Sara war lydigh Abrahe/ och kalladhe honom [*Bl. 27 b*] Herra/ Hwilckas döttrar j wordna åren/ om j wel gören/ ock icke åren ſå förfäradhe.

Sör Föråldrar.

Ephe vj.

I Fädher/ reeter icke idhor barn til wredhe/ vthan vpfödher them med tucht och HERRANS förmaning.

Sör barn.

Ephe vj.

I barn/ warer hörige idhra föräldrar j HERRANOM/ Ty thet är rettwijſt. Hedhra fadher och modher/ Hwilket är thet förſta budh ſom löffte haffuer medh ſigh/ På thet tigh ſkal wel gå/ och ſkalt bliffua longliffuat på iordenne.

Sör tienſta folck.

Ephe vj.

I tienare/ warer hörighe idhrom [*Bl. 28 a, sign. Diiij*] lekamlighom Herrom/ medh reddhogha och bäffuan/ vthi idhor hiertas eenfaldigheet/ ſåſom Chriſto/ Icke tienandes allena för ögonen/ ſåſom menniſkiom til wilia/ vthan ſåſom Chriſti tienare/ görandes thet Gudh wil vthaff hiertat/ medh welwiliogheet. Läter idher tyckia at j tienen HERRANOM och icke menniſkiom/ wetandes/ hwad gott hwar och en gör/ thet ſkal han igen få aff HERRANOM/ ehwadh han är tienare eller frij.

För hwsbönder och maat-möder.

Ephe vj.

I Herrar/ gören ock thet ſamma emoot them/ och öffuergiffuer trugh/ wetandes/ at idhar HERRE är j himmelen/ och för honom är intet anſeende til perſonen.

[*Bl. 28 b*]

För vngt folck.

j. Pet. v.

I vnge/ warer them gamlom vnderdånighe/ och håller idher hardt widh ödmiuk[he]tena. Ty Gudh ſtåår emoot the högferdigha/ Men the ödmiuka giffuer han nådh. Så ödmiuker idher nw vnder Gudz mechtigha hand/ på thet han idher vphöier j ſinom tijdh.

För ånkior.

j. Tim. v.

Then ſom een rett änkia och eenſam är/ hon ſetter ſitt hop til Gudh/ och bliffuer altijdh j böner och åkallan natt och dagh. Men then ſom leffuer j welluſt/ hon är lijffuandes dödh.

För menigha man.

Matth. vij. [*Bl. 29 a, sign. Dv*].

Alt thet j welen menniſkionar ſkola göra idher/ thet gören j ock them/ Ty thetta är Laghen och Propheterna.

Roma. xiij.

Elſka tin näſta ſom tigh ſielff/ I thet ordet äro all Laghen författat.

ENCHIRIDION

Der kleine Catechiſmus
fur die gemeine Pfarher und Prediger,

Mart. Lu.

Gedruckt zu Wittemberg durch NICKEL SCHIRLENTZ.

MDXXXI.

[Omtryck af 1531 års edition]

[*Bl. A ij*] Martinus Luther allen trewen frumen pfarhern und Predigern. Gnad/ barmhertzigkeit und frid in Jhesu Christo unserm Herrn.

Diesen Catechismon odder Christliche lere inn solche kleine schlechte einfeltige form zu stellen/ hat mich gezwungen und gedrungen die klegliche elende not/ so ich newlich erfaren habe/ da ich auch ein Visitator war. Hilff lieber Gott/ wie manchen iamer habe ich gesehen/ das der gemeine man doch so gar nichts weis von der Christlichen lere/ sonderlich auff den dörffern/ und leider viel Pfarherr fast ungeschickt und untüchtig sind zu leren/ Und sollen doch alle Christen heissen/ getaufft sein und der heiligen Sacrament geniessen/ können widder Vater unser noch den Glauben odder Zehen gebot/ leben dahin wie das liebe vihe und unvernünfftige sewe/ Und nu das Euangelion komen ist/ dennoch fein gelernt haben/ aller freiheit meisterlich zu missebrauchen. O ihr Bischoffe/ was wolt ihr doch Christo imer mehr antworten/ das ihr das volck so schendlich habt lassen gehn und ewr ampt nicht ein augenblick ihe beweiset. Das euch alles unglück fliehe/ Verbietet einerley gestalt und treibt auff ewer menschen gesetze/ fragt aber die weil nichts darnach/ ob sie das Vater unser/ Glauben/ Zehen gebot odder einiges Gottes wort künden/ Ach und wehe uber ewern hals ewiglich.

[*Bl. A iij*] Darumb bitte ich umb Gottes willen euch alle meine lieben herrn und brüder/ so Pfarher odder Prediger sind/ wollet euch ewers ampts von hertzen an-

nemen/ euch erbarmen uber ewer volck/ das euch befolhen iſt/ und uns helffen den Catechiſmon inn die leute/ ſonderlich in das iunge volck bringen/ Und welche es nicht beſſer vermügen/ dieſe tafeln und forme für ſich nemen und dem volck von wort zu wort für bilden/ Und nemlich Alſo.

Auffs erſt/ das der Prediger für allen dingen ſich hüte und meide mancherley odder anderley text und form der Zehen gebot/ Vater unſer/ Glauben/ der Sacrament etc. Sondern neme einerley form für ſich/ dar auff er bleibe und die ſelbige imer treibe ein iar wie das ander/ Denn das iunge und alber volk mus mit einerley gewieſſen text und formen leren/ Sonſt werden ſie gar leicht irre/ wenn man heut ſonſt und uber iar ſo leret/ als wolt mans beſſern/ Und wird damit alle mühe und erbeit verloren.

Das haben die lieben Veter auch wol geſehen/ die das Vater unſer/ Glauben/ Zehen gebot alle auff eine weiſe haben gebraucht/ Darumb ſollen wir auch bey dem iungen und einfeltigen volck ſolche ſtück alſo leren/ das wir nicht eine ſylben verrücken odder ein iar anders denn das ander fürhalten odder für ſprechen/ Darumb erwele dir welche form du wilt und bleib da bey ewiglich. Wenn du aber bey den gelerten und verſtendigen predigſt/ da magſtu deine kunſt beweiſen und dieſe ſtücke ſo bund kraus machen und ſo meiſterlich drehen als du kanſt. Aber bey dem iungen volck bleib auff einer gewieſſen ewigen forme und weiſe Und lere ſie für das aller erſt dieſe ſtück/ [*Bl. A iiij*] nemlich die Zehen gebot/ Glauben/ Vater unſer etc nach dem text hin von wort zu wort/ das ſie es auch ſo nach ſagen können und auswendig lernen.

Welche es aber nicht lernen wollen/ das man den ſelbigen ſage/ wie ſie Chriſtum verleugnen und keine

Christen sind/ Sollen auch nicht zum Sacrament gelassen werden/ kein kind aus der Tauffe heben/ Auch kein stück der Christlichen freiheit brauchen/ sondern schlechts dem Bapst und seinen Officialen/ dazu dem Teuffel selbs heim geweiset sein. Dazu sollen ihn die Eltern und Hausherrn essen und trincken versagen Und ihn anzeigen/ das solche rohe leute der Fürst aus dem lande iagen wolle etc.

Denn wie wol man niemand zwingen kan noch sol zum Glauben/ So sol man doch den hauffen dahin halten und treiben/ das sie wissen/ was recht und unrecht ist bey denen/ bey welchen sie wonen/ sich neeren und leben wollen/ Denn wer inn einer Stad wonen wil/ der sol das Stadrecht wissen und halten/ des er geniessen wil/ Gott gebe er gleube odder sey im hertzen für sich ein schalck odder bube.

Zum Andern/ Wenn sie den text nu wol können/ So lere sie denn hernach auch den verstand/ das sie wissen was es gesagt/ Und nim abermal für dich dieser tafeln weise odder sonst eine kurtze einige weise/ welche du wilt/ und bleib dabey und verrücke sie mit keiner syllaben nicht/ gleich wie vom text itzt gesagt ist/ Und nim dir der weile da zu/ Denn es ist nicht not/ das du alle stück auff ein mal fürnemest/ Sondern eins nach dem andern/ Wenn sie das erste gebot zuvor wol verstehen/ dar nach nim das ander für dich Und so furt an. Sonst werden sie [*Bl. A v*] uberschüttet/ das sie keins wol behalten.

Zum Dritten/ Wenn du sie nu solchen kurtzen Catechismum geleret hast/ Als denn nim den grossen Catechismum für dich und gib ihn auch reichen und weitern verstand/ Da selbst streich ein iglich gebot/ bitte/ stück aus mit seinen mancherley wercken/ nutz/ frumen/ fahr und schaden/ wie du das alles reichlich findest inn so viel

büchlein da von gemacht. Und inn ſonderheit treibe das gebot und ſtück am meiſten/ das bey deinem volck am meiſten not leidet/ Als das ſiebend gebot vom ſtelen muſtu bey handwercken/ hendlern/ Ja auch bey baurn und geſinde hefftig treiben/ Denn bey ſolchen leuten iſt allerley untrew und dieberey gros. Item/ das vierde gebot muſtu bey den kindern und gemeinem man/ das ſie ſtille/ trew/ gehorſam/ fridſam ſein/ und imer viel exempel aus der ſchrifft/ da Gott ſolche leute geſtrafft und geſegenet hat/ einfüren.

Inn ſonderheit treibe auch da ſelbeſt die Oberkeit und Eltern/ das ſie wol regieren und kinder zihen zur Schule/ Mit anzeigen/ wie ſie ſolchs zu thun ſchüldig ſind/ Und wo ſie es nicht thun/ welche ein verflucht ſunde ſie thun/ Denn ſie ſtürtzen und verwüſten damit beide Gottes und der welt reich als die ergeſten feinde beide Gottes und der menſchen/ Und ſtreiche wol aus/ was fur grewlich ſchaden ſie thun/ wo ſie nicht helffen kinder zihen zu Pfarher/ Prediger/ Schreiber etc. Das Gott ſie ſchrecklich drumb ſtraffen wird/ Denn es iſt hie not zu predigen/ Die Eltern und Oberkeit ſundigen izt hierin/ das nicht zu ſagen iſt/ Der Teuffel hat auch ein grauſames damit im ſynne.

[*Bl. A 6*] Zu letzt/ Weil nu die tyranney des Bapſts ab iſt/ ſo wollen ſie nicht mehr zum Sacrament gehen und verachtens. Hie iſt aber not zu treiben/ doch mit dieſem beſcheid/ Wir ſollen niemand zum glauben odder zum Sacrament zwingen/ Auch kein geſetz noch zeit noch ſtet ſtimmen/ Aber alſo predigen/ das ſie ſich ſelbes on unſer geſetz dringen und gleich uns Pfarhern zwingen/ das Sacrament zureichen/ Welchs thut man alſo/ das man ihn ſagt/ Wer das Sacrament nicht ſucht noch begerd/ zum wenigeſten ein mal odder vier des iars/ da iſt zu beſorgen/ das er das Sacrament verachte und kein

Christen sey/ gleich wie der kein Christ ist/ der das Euangelion nicht gleubet odder höret/ Denn Christus sprach nicht/ Solchs lasset odder solchs verachtet/ Sondern 'Solchs thut so offt ihr trinckt' etc. Er wils warlich gethan und nicht aller dinge gelassen und veracht haben 'Solchs THUT'/ spricht er.

Wer aber das Sacrament nicht gros acht/ das ist ein zeichen/ das er keine sunde/ kein fleisch/ keinen teuffel/ keine welt/ keinen tod/ keine fahr/ keine helle hat/ das ist/ er gleubt der keines/ ob er wol bis uber die oren drinn steckt/ und ist zweifeltig des teuffels. Widder umb so darff er auch keiner gnade/ leben/ paradis/ himelreich/ Christus/ Gottes noch einiges gutes/ Denn wo er gleubet/ das er so viel böses hette und so viel gutes bedürffte/ so würde er das Sacrament nicht so lassen/ darim solchem ubel geholffen und so viel guts gegeben wird. Man dürfft ihn auch mit keinem gesetz zum Sacrament zwingen/ sondern er würd selbst gelauffen und geronnen komen/ sich selbs zwingen und dich trei- |*Bl. A 7*| ben/ das du ihm müsteſt das Sacrament geben.

Darumb darffestu hie kein gesetz stellen/ wie der Bapst/ Streiche nur wol aus den nutz und schaden/ not und frumen/ fahr und heil inn diesem Sacrament/ so werden sie selbs wol komen on dein zwingen/ Komen sie aber nicht/ so las sie faren Und sage in/ das sie des teuffels sind/ die ihre grosse not und Gottes gnedige hülffe nicht achten noch fülen. Wenn du aber solches nicht treibest odder machest ein gesetz und gifft draus/ so ist es deine schuld/ das sie das Sacrament verachten. Wie solten sie nicht faul sein/ wenn du schleffest und schweigest? Darumb sihe dar auff Pfarher und Prediger/ Unser ampt ist nu ein ander ding worden/ denn es unter dem Bapst war/ Es ist nu ernst und heilsam worden/

darumb hats nu viel mühe und erbeit/ fahr und anfechtung/ da zu wenig lohn und danck inn der welt. Christus aber wil unser lohn selbs sein/ so wir trewlich erbeiten. Das helffe uns der Vater aller gnaden/ Dem sey lob und danck in ewigkeit/ durch Christum unsern Herrn/ Amen.

[*Bl. A 8*] **Die Zehen gebot, wie sie ein Hausvater seinem gesinde einfeltiglich furhalten sol.**

[*Bl. B*] Das Erst.

Du solt nicht ander Götter haben.

Was ist das? Antwort.

Wir sollen Gott uber alle ding fürchten/ Lieben und Vertrawen.

Das Ander.

Du solt den namen deines Gotes nicht unnutzlich furen.

Was ist das? Antwort.

Wir sollen Gott fürchten und lieben/ das wir bey seinem namen nicht Fluchen/ Schweren/ Zaubern/ Liegen odder Triegen/ sondern den selbigen jnn allen nöten Anruffen/ Beten/ Loben/ und dancken.

[*Bl. B iij*] Das Dritte.

Du solt den Feiertag heiligen.

Was ist das? Antwort.

Wir sollen Gott fürchten und lieben/ das wir die Predigt und sein wort nicht verachten/ sondern das selbige heilig halten/ gerne hören und lernen.

[*Bl. B iiij*] Das Vierde.

Du ſolt deinen vater und dein mutter Ehren.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſer Eltern und herrn nicht verachten noch erzürnen/ ſondern ſie jnn ehren halten/ jn dienen/ gehorchen/ lieb und werd haben.

[*Bl. B v*] Das Funffte.

Du ſolt nicht tödten.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſerm nehiſten an ſeinem leibe keinen ſchaden noch leid thun/ ſondern jm helffen und foddern jnn allen leibes nöten.

[*Bl. B 6*] Das Sechſte.

Du ſolt nicht Ehebrechen.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir keuſch und züchtig leben jnn worten und wercken/ Und ein jglicher ſein gemalh lieben und ehren.

[*Bl. B 7*]. Das Siebend.

Du ſolt nicht ſtelen.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſers nehiſten gelt odder gut nicht nehmen noch mit falſcher wahr odder handel an uns bringen/ Sondetn jm ſein gut und narung helffen beſſern und behüten.

[*Bl. B 8*] Das Achte.

Du ſolt nicht falſch zeugnis reden widder deinen nehiſten.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſern nehiſten nicht felſchlich beliegen/ verraten/ affterreden odder böſen leumund machen/ Sondern ſollen jn entſchüldigen und guts von jm reden und alles zum beſten keren.

[*Bl. E*] Das Neunde.

Du ſolt nicht begeren deines nehiſten haus.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſerm nehiſten nicht mit liſt nach ſeinem erbe odder hauſe ſtehen und mit eim ſchein des rechts an uns bringen etc/ ſondern jm daſſelbige zu behalten forderlich und dienſtlich ſein.

Das Zehende.

Du ſolt nicht begeren deines nehiſten weib/ knecht/ magd/ vihe odder was ſein iſt.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen Gott fürchten und lieben/ das wir unſerm nehiſten nicht ſein weib/ geſind odder vihe abſpannen/ abdringen odder abwendig machen/ ſondern die ſelbigen anhalten/ das ſie bleiben und thun was ſie ſchüldig ſind.

Was ſaget nu Gott von dieſen geboten allen?

Antwort. Er ſaget alſo.

Ich der HERRE dein Gott/ bin ein eiveriger Gott/ der uber die/ ſo mich haſſen/ die ſund der [*Bl. C iij*] veter heimſucht an den kindern bis jns dritte und vierde gelied/ Aber denen/ ſo mich lieben und meine gebot halten/ thu ich wol jnn tauſend gelied.

Was iſt das? Antwort.

Gott drewet zu ſtraffen alle die dieſe gebot ubertretten/ darumb ſollen wir uns fürchten für ſeinem zorn und nicht widder ſolche gebot thun. Er verheiſſet aber gnade und alles guts allen die ſolche gebot halten/ darumb ſollen wir jn auch lieben und vertrawen und gerne thun nach ſeinen geboten.

[*Bl. C iiij*] Der Glaube, wie ein Hausvater den selbigen seinem gesinde auffs einselligest furhalten sol.

[*Bl. C v*] Der Erste Artikel/ von der Schepfung.

Ich gleube an Gott den Vater almechtigen/ SCHEPFER himels und der erden.

Was ist das? Antwort.

Ich gleube/ das mich Gott geschaffen hat sampt allen Creaturn/ mir leib und seel/ augen/ oren und alle glieder/ vernunfft und alle sinne gegeben hat und noch erhellt/ da zu kleider und schuch/ essen und trincken/ haus und hofe/ weib und kind/ acker/ vihe und alle güter/ mit aller notturfft und narung dis leibs und lebens reichlich und teglich versorget/ widder alle ferligkeit beschirmet und für allem ubel behůt und bewaret/ und das alles aus lauter Ve [*Bl. C 6*] terlicher Göttlicher güte und barmhertzigkeit on alle mein verdienst und wirdigkeit/ des alles ich jm zu dancken und zu loben und dafür zu dienen und gehorsam zu sein schůldig bin/ Das ist gewislich war.

[*Bl. C 7*] Der Ander artikel/ von der Erlősung.

Und an Jhesum Christum/ seinen einigen Son/ unsern HERRN/ der empfangen ist vom heiligen geist/ geboren von der jungfrawen Maria/ gelitten unter Pontio Pilato/ gecreutziget/ gestorben und begraben/ Nidder gefaren zur Hel-

len/ am dritten tage auff erſtanden von den todten/ auffgefaren gen himel/ Sitzend |*Bl. C 8*| zur rechten Gottes/ des Almechtigen Vaters/ von dannen er komen wird zu richten lebendigen und die todten.

Was iſt das? Antwort.

Ich gleube/ das Jheſus Chriſtus/ warhafftiger Gott vom Vater jnn ewigkeit geborn und auch warhaftiger menſch von der jungfrawen Maria geborn/ ſey mein HERR/ der mich verlornen und verdampten menſchen erlöſet hat/ erworben/ gewonnen/ und von allen ſunden/ vom tode und von der gewalt des teuffels/ nicht mit golt odder ſylber/ Sondern mit ſeinem heiligen theuren blut und mit ſeinem unſchüldigen leiden und ſterben/ auff das ich ſein |*Bl. D*| eigen ſey und jnn ſeinem reich unter jme lebe und jme diene jnn ewiger gerechtigkeit/ unſchuld und ſeligkeit/ gleich wie er iſt aufferſtanden vom tode/ lebet und regieret jnn ewigkeit/ Das iſt gewislich war.

|*Bl. D ij*| Der Dritte artikel/ von der Heiligung.

Ich gleube an den Heiligen geiſt/ ein heilige Chriſtliche kirche/ die gemeine der heiligen/ vergebung der ſunden/ aufferſtehung des fleiſches und ein ewiges leben/ Amen.

Was iſt das? Antwort.

Ich gleube/ das ich nicht aus eigener vernunfft noch krafft an Jheſum Chriſt meinen Herrn gleuben odder zu jm komen kan/ Sondern der Heilige geiſt hat mich durchs Euangelion beruffen/ mit ſeinen gaben erleuchtet/ jm rechten glauben |*Bl. D ij*| geheiliget und erhalten/ gleich

wie er die gantze Christenheit auff erden berůfft / samlet / erleucht / heiliget und bey Jhesu Christo erhelt jm rechten einigen glauben / Jnn welcher Christenheit Er mir und allen gleubigen teglich alle sunde reichlich vergibt / Und am jůngsten tage mich und alle todten aufferwecken wird / Und mir sampt allen gleubigen jnn Christo ein ewiges leben geben wird / Das ist gewislich war.

Das Vater unſer wie ein Hausvater das ſelbige ſeinem geſinde auffs einfeltigeſt fur halten ſol.

[*Bl. D iij*] Vater unſer der du biſt jm himel.

Was iſt das? Antwort.

Gott wil da mit uns locken / das wir gleuben ſollen / Er ſey unſer rechter Vater und wir ſeine rechte kinder / auff das wir getroſt und mit aller zuverſicht jn bitten ſollen / wie die lieben kinder jren lieben Vater.

Die Erſte Bitte.

Geheiliget werde dein name.

Was iſt das? Antwort.

Gottes name iſt zwar an jm ſelbs heilig / Aber wir bitten jnn dieſem gebet / das er bey uns auch heilig werde.

Wie geſchicht das? Antwort.

[*Bl. D iv*] Wo das wort Gottes lauter und rein gelert wird / und wir auch heilig als die kinder Gottes darnach leben / Des hilff uns lieber Vater jm himel. Wer aber anders lert und lebt denn das wort Gottes lert / der entheiliget unter uns den namen Gottes / da behüt uns für / himliſcher Vater.

[*Bl. D v*] Die Ander bitte.

Dein reich kome.

Was iſt das? Antwort.

Gottes Reich kömpt wol on unſer gebet von jme ſelbs / Aber wir bitten jnn dieſem gebet / Das auch zu uns kome.

Wie geschicht das? Antwort.

Wenn der himlische Vater uns seinen heiligen geist gibt/ das wir seinem heiligen wort durch seine gnade gleuben und Göttlich leben hie zeitlich und dort ewiglich.

Die Dritte bitte.

Dein wille geschehe wie jm himel also auch auff erden.

Was ist das? Antwort.

Gottes guter gnediger wille geschicht wol on unser gebet/ Aber wir bitten jnn diesem gebet/ das er auch bey uns geschehe.

[*Bl. E*] Wie geschicht das? Antwort.

Wenn Gott allen bösen rat und willen bricht und hindert/ so uns den namen Gottes nicht heiligen und sein Reich nicht komen lassen wollen/ als da ist der teuffel/ der welt und unsers fleisches wille/ sondern steucket und behelt uns feste jnn seinem wort und glauben bis an unser ende/ das ist sein gnediger guter wille.

[*Bl. E ij*] Die Vierde bitte.

Unser teglich brod gib uns heute.

Was ist das? Antwort.

Gott gibt teglich brod auch wol on unser bitte allen bösen menschen/ Aber wir bitten jnn diesem gebet/ das er uns erkennen lasse und mit danckesagung empfahen Unser teglich brod.

Was heist denn teglich brod? Antwort.

Alles was zur leibs narung und notturfft gehört/ als essen/ trincken/ kleider/ schuch/ haus/ hoff/ acker/ vihe/ gelt/ gut/ frum gemahl/ frume kinder/ frum gesinde/

frume und trewe öberherrn/ gut regiment/ gut wetter/ friede/ gesundheit/ zucht/ ehre/ gute freunde/ getrewe nachbarn und des gleichen.

[*Bl.* E iij] **Die Funffte bitte.**

Und verlasse uns unser schulde/ als wir verlassen unsern schuldigern.

Was ist das? Antwort.

Wir bitten jnn diesem gebet/ das der Vater jm himel nicht ansehen wolt unser [*Bl.* E iij] sunde und umb der selbigen willen solche bitte nicht versagen/ denn wir sind der keines werd/ das wir bitten/ habens auch nicht verdienet/ sondern er wolts uns alles aus gnaden geben/ denn wir teglich viel sundigen und wol eitel straffe verdienen/ So wöllen wir zwarten widderumb auch hertzlich vergeben und gerne wol thun/ die sich an uns versundigen.

[*Bl.* E v] **Die Sechste bitte.**

Und fure uns nicht jnn versuchung.

Was ist das? Antwort.

Gott versücht zwar niemand/ Aber wir bitten jnn diesem gebet/ das uns Gott wolt behüten und erhalten/ auff das uns der teuffel/ die wellt und unser fleisch nicht betriege und verfüre jnn misglauben/ verzweiffeln und ander grosse schande und laster/ Und ob wir da mit angefochten würden/ das wir doch endlich gewinnen und den sieg behalten.

[*Bl. E 6*] Die Siebende bitte.

Sondern erlöſe uns von dem ubel.

Was iſt das? Antwort.

Wir bitten jnn dieſem gebet als jnn der ſumma/ das uns der Vater jm himel von allerley ubel leibs und ſeele/ guts und ehre erlöſe/ und zu letzt wenn unſer ſtündlin kömpt/ ein ſeliges ende beſchere und mit gnaden von dieſem jamertal zu ſich neme jnn den himel.

Amen.

[*Bl E 7*] Was iſt das? Antwort.

Das ich ſol gewis ſein/ ſolche bitte ſind dem Vater jm himel angenehme und erhöret/ denn er ſelbs hat uns geboten alſo zu beten/ und verheiſſen/ das er uns wil erhören. Amen/ Amen/ das heiſſt/ Ja/ Ja/ Es ſol alſo geſchehen.

Das Sacrament der heiligen Tauffe/ wie daſſelbige ein Hausvater ſeinem geſinde ſol einfeltig furhalten.

[*Bl. E 8*]

Zum Erſten.

Was iſt die Tauffe? Antwort.

Die Tauffe iſt nicht allein ſchlecht waſſer/ Sondern ſie iſt das waſſer jnn Gottes gebot gefaſſet und mit Gottes wort verbunden.

Welchs iſt denn ſolch wort Gottes? Antwort.

Da unſer Herre Chriſtus ſpricht/ Matthei am letzten:

Matth. 28, 19 (Mark. 16, 15) Gehet hin jnn alle wellt/ leret alle Heiden/ Und teuffet ſie jm namen des Vaters und des ſons und des Heiligen geiſts.

Zum Andern.

Was gibt odder nützet die Tauffe? Antwort.

Sie wirckt vergebung der Sunden/ erlöſet vom tod und teuffel und gibt die ewigen ſeligkeit allen die es gleuben/ wie die wort und verheiſſung Gottes lauten.

Welch ſind ſolch wort und verheiſſung Gottes? Antwort.

Da unſer Herre Chriſtus ſpricht/ Marci am letzten:

Mark. 16, 16 Wer da gleubet und getaufft wird/ der wird ſelig/ Wer aber nicht gleubet/ der wird verdampt.

[*Bl. F ij*] Zum Dritten.

Wie kan wasser solche grosse ding thun? Antwort.

Wasser thuts freilich nicht/ Sondern das wort Gottes/ so mit und bey dem wasser ist/ und der glaube/ so solchem wort Gottes jm wasser trawet. Denn on Gottes wort ist das wasser schlecht wasser und keine Tauffe/ Aber mit dem wort Gottes ists eine Tauffe/ das ist/ ein gnadenreich wasser des lebens und ein bad der newen geburt jm Heiligen geist/ wie S. Paulus saget zu Tito am dritten Capitel:

Durch das bad der widdergepurt und erneuerunge des Heiligen geists/ welchen er ausgos-
[*Bl. F ij*] sen hat uber uns reichlich durch Jhesum Christ unsern Heiland/ auff das wir durch desselben gnade gerechtfertiget erben seien des ewigen lebens nach der hoffnung/ das ist gewislich war.

Zum Vierden.

Was bedeut denn solch wasser teuffen? Antwort.

Es bedeut/ das der alte Adam jnn uns durch teg-liche rew und busse sol ersewfft werden und sterben mit allen sunden und bösen lüsten/ Und widderumb teglich eraus komen und aufferstehen Ein newer mensch/ [*Bl. F iij*] der jnn gerechtigkeit und reinigkeit für Gott ewiglich lebe.

Wo stehet das geschrieben? Antwort.

Sanct Paul. zun Römern am sechsten spricht:

Wir sind sampt Christo durch die Tauffe begraben jm tode/ das gleich wie Christus ist von den todten aufferweckt durch die herrligkeit des Vaters/ also sollen wir auch jnn eim newen leben wandeln.

[Bl. F 5] Wie man die Einfeltigen ſol leren Beichten.

Was iſt die Beicht?

Antwort.

Die Beicht begreifft zwey ſtück jnn ſich / Eins / das man die ſunde bekenne / Das ander / das man die Abſolutio odder vergebung vom Beichtiger empfahe / als von Gott ſelbs / und ja nicht dran zweivel ſondern feſte gleube / die ſunde ſeien da durch vergeben für Gott jm himel.

[Bl. F 6] Welche ſunde ſol man denn Beichten?

Fur Gott ſol man aller ſunden ſich ſchuld geben / auch die wir nicht erkennen / wie wir jm Vater unſer thun.

Aber fur dem Beichtiger ſollen wir allein die ſunde bekennen / die wir wiſſen und fülen im hertzen.

Welche ſind die?

Da ſihe deinen ſtand an nach den Zehen geboten / ob du Vater / Mutter / Son / Tochter / Herr / Fraw / Knecht ſeieſt / ob du ungehorſam / untrew / unvleiſſig / zornig / unzüchtig / heiſſig geweſt ſeieſt / ob du jemand leide gethan haſt mit worten odder wercken / ob du geſtolen / verſeumet / verwarloſt / ſchaden gethan haſt.

[Bl. F 7] Lieber ſtelle mir eine kurtze weiſe zu Beichten.

Antwort.

So soltu zum Beichtiger sprechen.

Wirdiger lieber herr/ Ich bitte euch/ wollet meine beichte hören und mir die vergebung sprechen umb Gottes willen.

Sage an.

Ich armer sunder bekenne mich für Gott aller sunden schuldig/ Jnn sonderheit bekenne ich für euch/ das ich ein Knecht/ Magd etc. bin/ Aber ich diene leider untrewlich meinem herrn/ denn da und da hab ich nicht gethan was sie mich hiessen/ hab sie erzurnet und zu fluchen bewegt/ hab verseumet und schaden lassen geschehen. [*Bl. F 8*] Bin auch jnn worten und wercken schampar gewest/ Hab mit meines gleichen gezürnet/ Widder meine Frawen gemurret und geflucht etc. Das alles ist mir leid und bitte umb gnade/ Ich wil mich bessern.

Ein Herr odder Frawe sage alse.

Jnn sonderheit bekenne ich fur euch/ das ich mein kind und gesind/ weib nicht trewlich gezogen hab zu Gottes ehren/ Ich hab geflucht/ böse exempel mit unzüchtigen worten und wercken gegeben/ meinem nachbar schaden gethan/ ubel nach geredt/ zu theur verkaufft/ falsche und nicht gantze Warh gegeben/ Und was er mehr widder die gebot Gottes und seinen stand gethan etc.

Wenn aber jemand sich nicht befindet beschweret [*Bl. G 1*] mit solcher odder grossern sunden/ Der sol nicht sorgen odder weiter sunde süchen noch ertichten und da mit eine marter aus der Beicht machen/ sondern erzele eine odder zwo die du weisest/ Also: jnn sonderheit bekenne ich/ das ich ein mal geflucht/ Item ein

mal unhübsch mit worten gewest/ ein mal dis. N. verseumet habe etc. Und lasse es gnug sein.

Weissestu aber gar keine (doch nicht wol solt müglich sein)/ So sage auch keine jnn sonderheit/ Sondern nim die vergebung auff die Gemeine Beicht/ so du fur Gott thust gegen dem Beichtiger.

Darauff sol der Beichtiger sagen.

Gott sey dir gnedig und stercke deinen glauben/ Amen.

Sprich.

Gleubstu auch das mei [*Bl. G ij*] ne vergebung Gottes vergebung sey?

Ja lieber Herr?

Darauff spreche er.

Wie du gleubest so geschehe dir. Und ich aus dem befelh unsers HERN Jhesu Christi Vergebe dir deine sunde jm namen des Vaters und des Sons und des Heiligen geists. Amen.

Gehe hin jm fride.

Welche aber grosse beschwerung des gewissens haben odder betrübt und angefochten sind/ die wird ein Beichtvater wol wissen mit mehr sprüchen zu trösten und zum glauben reitzen. Das sol allein ein gemeine weise der Beicht sein fur die einfeltigen.

[*Bl. E 3*] **Das Sacrament des Altars, wie ein Hausvater das selbige seinem gesinde einfeltiglich furhalten sol.**

[*Bl. G iiij*] Was ist das Sacrament des altars? Antwort.

Es ist der ware leib und blut unsers Herrn Jhesu Christi/ unter dem brod und wein/ uns Christen zu essen und zu trincken/ von Christo selbs eingesetzt.

Wo stehet das geschrieben? Antwort.

So schreiben die heiligen Euangelisten Mattheus/ Marcus/ Lucas/ Und S. Paulus.

Unser HERR Jhesus Christus Jnn der nacht/ da er Verraten ward/ Nam er das brod/ danckt und brachs Und gabs seinen jungern/ und sprach. [*Bl. G v*] Nemet hin/ Esset/ Das ist mein leib/ der fur euch gegeben wird/ Solchs thut zu meinem gedechtnis.

Desselben gleichen nam er auch den kelch nach dem abendmal/ dancket und gab jn den und sprach: Nemet hin und trincket alle dar aus/ Dieser kelch ist das newe testament jnn meinem blut/ das fur euch vergossen wird zur verge [*Bl. G 6*] bung der sunden. Solches thut/ so offt jr trinckt/ zu meinem gedechtnis.

Was nützet denn solch essen und trincken? Antwort.

Das zeigen uns diese wort: Fur euch gegeben und vergossen zur vergebung der sunden/ Nemlich das

uns jm Sacrament vergebung der ſunde/ leben und ſeligkeit durch ſolche wort gegeben wird/ Denn wo vergebung der ſunde iſt/ da iſt auch leben und ſeligkeit.

Wie kan leiblich eſſen und trincken ſolch gros ding thun? Antwort.

Eſſen und trincken thuts freilich nicht/ Sondern die [*Bl. G 7*] Wort/ ſo da ſtehen: Fur euch gegeben und vergoſſen zur vergebung der ſunden. Welche wort ſind neben dem leiblichen eſſen und trincken als das heubtſtück jm Sacrament. Und wer den ſelbigen worten gleubt/ der hat was ſie ſagen/ und wie ſie lauten/ Nemlich Vergebung der ſunden.

Wer empfehet denn ſolch Sacrament wirdiglich? Antwort.

Faſten und leiblich ſich bereiten iſt wol eine feine euſſerliche zucht/ Aber der iſt recht wirdig und wol geſchickt/ Wer den glauben hat an dieſe wort: Fur euch gegeben und vergoſſen zur [*Bl. G 8*] vergebung der ſunden. Wer aber dieſen worten nicht gleubt odder zweiffelt/ der iſt unwirdig und ungeſchickt/ Denn das wort (Fur euch) foddert eitel gleubige hertzen.

Wie ein Hausvater ſein geſinde ſol leren Morgens und Abends ſich ſegenen.

|*Bl. H 1*|. Des Morgens/ ſo du aus dem bette fereſt/ ſoltu dich ſegenen mit dem Heiligen Creutz und ſagen:

Des walt Gott Vater/ Son/ Heiliger geiſt/ Amen.

Darauff kniend odder ſtehend den Glauben und Vater unſer/ Wiltu ſo magſtu dis gebetlin dazu ſprechen:

Ich dancke dir/ mein himliſcher Vater/ durch Jheſum Chriſt/ deinen lieben Son/ das du mich diſe nacht fur allem ſchaden und fahr behut haſt/ Und bitte dich/ du wolleſt mich diſen tag auch |*Bl. H ij*| behuten fur ſunden und allem ubel/ das dir alle mein thun und leben gefalle/ Denn ich befehle mich/ mein leib und ſeele und alles jnn deine hende/ Dein heiliger Engel ſey mit mir/ das der böſe feind keine macht an mir finde/ Amen.

Und als denn mit freuden an dein werck gegangen/ Und etwa ein lied geſungen/ als die Zehen gepot/ odder was dein andacht gibt.

Des Abends/ wenn du zu bette geheſt/ ſo ſoltu dich ſegenen mit dem heiligen Creutze und ſagen:

|*Bl. H iij*| Des walt Gott Vater/ Son/ Heiliger geiſt/ Amen.

Darauff kniend odder ſtehend den Glauben und Vater unſer/ Wiltu ſo magſtu dis gebetlin dazu ſprechen:

Ich dancke dir/ mein himliſcher Vater/ durch Jheſum Chriſt/ deinen lieben Son/ das du mich dieſen tag gnediglich behut haſt/ Und bitte dich/ Du wolleſt mir vergeben alle meine ſunde/ wo ich unrecht gethan habe/ und mich dieſe nacht gnediglich be= [*Bl. II iiij*] huten/ Denn ich befehel mich/ mein leib und ſeele und alles jnn deine hende/ Dein heiliger Engel ſey mit mir/ das der böſe feind keine macht an mir finde/ Amen.

Und als denn flugs und frölich geſchlaffen.

Wie ein Hausvater sein gesinde sol lernen das Benedicite und Gratias sprechen.

[*Bl. H v*] Die kinder und gesind sollen mit gefalten henden und züchtig für den tisch tretten und sprechen:

Aller augen warten auff dich/ HERRE/ Und du gibst jn jhre speise zu seiner zeit/ Du thust deine hand auff und settigest alles/ was lebet/ mit wolgefallen.

Scholia.

Wolgefallen heisset, das alle thier so viel zu essen krigen, das sie frolich und gutter ding druber sind, denn sorge und geitz hindern solch wolgefallen.

Dar nach das Vater unser und dis folgende gebet:

HERR Gott/ himlischer Vater/ Segene uns und [*Bl. H 6*] diese deine gaben/ die wir von deiner milden gute zu uns nemen/ Durch Jhesum Christ/ unsern HERRN/ Amen.

Das Gratias.

Also auch nach dem Essen sollen sie gleicher weise züchtig und mit gefalten henden sprechen:

Dancket dem HERRN/ denn er ist freundlich Und seine gute weret ewiglich/ der allem fleische speise gibet/ der dem vihe sein futter gibt/ den jungen Raben/ die jn anruffen. Er hat [*Bl. H 7*] nicht lust an der stercke des rosses noch gefallen an jemandes beinen/ Der HERR hat gefallen an den/ die jn furchten/ und die auff seine gute warten. Ps. 136, 1. 25 Ps. 147, 9—11

Darnach das Vater unser und dis folgende gebet:

Wir dancken dir HERR Gott Vater/ durch Jhesum Ghrist/ unsern HERRN für alle deine wolthat/ der du lebest und regierest jnn ewigkeit/ Amen.

[*Bl. H 8*]. Die Haus Tafel etlicher ſpruche für allerley heilige orden und ſtende/ da durch die ſelbigen als durch eigen lection jhres ampts und dienſts zu ermanen.

Den Biſchoffen/ Pfarhern/ und Predigern.

Ein Biſchoff ſol unſtrefflich ſein/ Eines weibes man/ nüchtern/ ſittig/ meſſig/ gaſtfrey/ leerhaftig/ nicht weinſüchtig/ nicht beiſſig/ nicht ſchendliches gewinſts girig/ ſondern gelinde/ nicht zenckiſch/ nicht geitzig/ der ſeinem eigen hauſe wol furſtehe/ der gehorſame [*Bl. J 1*] kinder habe/ mit aller erberkeit/ Nicht ein Newling etc. Jnn der Erſten Epiſtel zu Timotheo am vierden Cap.

1. Tim. 3 (ſo). 2–4, 6. (Tit. 1, 6 ff.)

Von Weltlicher Oberkeit.

Jederman ſey der Oberkeit unterthan/ Denn die Oberkeit/ ſo allenthalben iſt/ iſt von Gott geordent. Wer aber der Oberkeit widderſtrebet/ der widderſtrebet Gottes ordnung. Wer aber widderſtrebet/ wird ſein urteil empfahen/ Denn ſie tregt das ſchwerdt nicht umb ſonſt Sie iſt Gottes dienerin/ eine Racherin zur ſtraffe uber die/ ſo böſes thun. Jun Römern am dreizehenden Capitel.

Den Ehemennern.

Jhr menner/ wonet bey ewrn weibern mit vernunfft und gebt dem weiblichen als dem ſchwachen werck [*Bl. J ij*] zeug ſeine ehre als miterben der gnade des lebens/ auff das ewer gebet nicht verhindert werde. Jnn der Erſten Epiſtel Petri am dritten Capitel. Und ſeid nicht bitter gegen ſie. Jun Coloſſ. am dritten Capitel.

1 Petr. 3, 7. Kol. 3, 19.

Den ehefrawen.

Die weiber seien unterthan jren Mennern als dem HERRN/ wie Sara Abraham gehorsam war und hies jn Herr/ Welcher töchter jr worden seid/ so jr wol thut und nicht so fürchtet fur einigem schewsal. Jnn der Ersten Epistel Petri am dritten Capitel. (Eph. 5, 22. 1 Petr. 3, 1. 6.

Den Eldern.

Jr Veter/ reitzet ewere kinder nicht zu zorn/ das sie nicht blöde werden/ Sondern zihet sie auff jnn der zucht und vermanung jm HERRN. Jnn Ephesern am. 6. Capit. Eph. 6, 4

[*Bl. J iij*]. **Den Kindern.**

Jr Kinder/ seid gehorsam ewrn Eltern jn dem HERREN/ Denn das ist billich. Ehre Vater und Mutter/ Das ist das erste gebot das verheissunge hat/ nemlich Das dirs wol gehe und lange lebest auff erden/ Jnn Ephesern am sechsten Cap. Eph. 6, 1–3

Denn Knechten/ Meiden/ Tagelönern und Erbeitern etc.

Jr Knechte/ seid gehorsam ewern leiblichen herrn mit furcht und zittern jnn einfeltigem hertzen als Christo selbs/ nicht mit dienst allein fur augen/ als menschen zu gefallen/ sondern als die knecht Christi/ das jr solchen willen Gottes thut von hertzen mit wilferigkeit/ Last euch dünсken/ das jr dem HERRN und nicht [*Bl. J iiij*] den menschen dienet/ Und wisset/ was ein jglicher guts thut/ das wird er empfangen/ Er sey knecht odder frey. Eph. 6, 5–8

Den Hausherrn und Hausfrawen.

Jr herrn/ thut auch das selbige gegen jn und last ewer drewen/ Und wisset/ das jr auch einen Herren jm himel habt/ Und ist bey jm kein ansehen der person. Eph 6,9

Der gemeinen Jugend.

Jr Jungen/ seid den Alten unterthan und beweiset darinn die demut/ Denn Gott widderstehet den hoffertigen/ Aber den demütigen gibet er gnade. So demütiget euch nu unter die gewaltige hand Gottes/ das er euch erhöhe zu seiner zeit. Jnn der Ersten Epistel
1. Petr. 5, 5 f. Petri am funfften Capitel.

[*Bl. J v*]

Den Widwen.

Welche eine rechte Widwen und einsam ist/ die stellet jre hoffnung auff Gott und bleibet am gebet tag und nacht. Welche aber jnn wollüsten lebet/ die ist lebendig tod. Jnn der Ersten Epistel zu Timotheo am
1. Tim. 5, 5 f. funfften Capitel.

Der gemeine.

Liebe deinen nehisten wie dich selbs/ Jnn dem wort
Röm. 13, 9 sind alle gebot verfasset/ zum Römern am dreitzehenden Capitel. Und haltet an mit beten fur alle menschen.
1. Tim. 2, 1 Jnn der Ersten Epistel zu Timotheo am andern Capitel.

Ein jeder lern sein lection /
So wird es wol jm hause ston.

Fyra år ha förflutit, sedan fakulteten använde sin genom nådiga kungörelsen af den 18 december 1908 tillförsäkrade rätt att utdela teologie doktorsgrad i följd af akademiska studier och efter kanslerns medgifvande anställde promotion. Sistlidne vårtermin väcktes inom fakulteten förslag att på nytt använda nämnda rättighet. Fakulteten ansåg sig böra i sin mån genom att med vederbörligt tillstånd anställa promotion fira det betydelsefulla minnet af Upsala ärkestifts 750-åriga tillvaro. Dock voro de tilldragelser, som under sensommaren upptogo allas uppmärksamhet, af den art, att fakulteten icke fann det lämpligt att fullfölja denna plan. När nu vårt fädernesland allt hitintills förunnats fred och den akademiska undervisningen under det snart tilländalupna läsåret kunnat ostörd fortgå, saknar fakulteten anledning att låta den vid universitetet öfliga promotionsdagen gå förbi utan att förläna teologie doktorsvärdigheten åt de förtjänta män, som härför nu komma i åtanke.

Vid teologie doktorsvärdighetens utdelande har fakulteten velat häfda den höga måttstock, som med vissa olikheter i allmänhet tillämpas vid de evangeliska fakulteterna. Af promovendi ha flera, en gång fakul-

tetens lärjungar, under framgångsrik vetenskaplig verksamhet såsom lärare deltagit i fakultetens arbete. En af dessa har sedermera öfvergått till systerfakulteten i Lund. Vid denna hafva kontraktsprosten M. Lundborg och kyrkoherde A. T. Hammar varit fästade, och äro de så tillvida endels främlingar för fakulteten. Så mycket mindre har emellertid deras vetenskapliga duglighet kunnat blifva fakulteten obekant, som de bägge varit uppförda på förslag till inom fakulteten lediga professorsämbeten. Af promovendi ha trenne, rektor J. Kerfstedt, prosten G. R. Norén och missionären K. E. Laman visserligen icke fullgjort de akademiska lärdomsprof, som kräfvas för vinnande af teologie doktorsgrad, men fakulteten har ansett, att den brist, som hos dessa förtjänta män därutinnan förefinnes, fullt uppväges af det framgångsrika lifsarbete de utfört på områden, som ligga inom kretsen af fakultetens vetenskapliga intressen och undervisande syften, rektor Kerfstedt genom outtröttligt, insiktsfullt arbete vid utbildningen af dem, som satt prästerlig verksamhet inom svenska kyrkan som sitt lifsmål, ett arbete, hvarigenom rektor Kerfstedt förvärfvat sig fakultetens tacksamhet och hvarigenom han inlagt en betydande förtjänst om svenska kyrkan i dess helhet; prosten G. R. Norén, som företagit banbrytande vetenskapliga forskningar med afseende på kyrkosångens och kyrkomusikens historia i Sverige och som äfven vetat att göra dessa forskningar fruktbringande för det praktiska kyrkolifvet; missionär Laman, som vid sidan af sin praktiska missionsverksamhet utfört ett på en gång vetenskapligt och religiöst pioniärarbete, icke minst genom af honom fullbordad

bibelöfversättning på kongospråket. På grund af Kgl. Majt:ts nådiga beslut af den 3 maj 1912 har fakulteten äfven att tilldela doktorsvärdigheten åt teologie lektor H. Steen.

Promovendi hafva om sig lämnat följande uppgifter:

AULÉN, Gustaf Emanuel Hildebrand, född i Ljungby, Kalmar län, den 15 maj 1879. Aflade mogenhetsexamen i Kalmar den 25 maj 1896; inskrefs som student vid Uppsala universitet den 7 sept. 1896; avlade filosofie kandidatexamen den 31 jan. 1899; dimissionsexamen den 28 maj 1903; teologie licentiatexamen den 15 dec. 1906; disputerade för vinnande af docentur inför teologiska fakulteten i Uppsala den 10 maj 1907; förordnades till docent i teologisk encyklopedi vid Uppsala Universitet den 18 maj 1907; förordnades att med fränträdande af docenturen i teologisk encyklopedi vara docent i dogmatik vid Uppsala Universitet den 30 mars 1910; uppehöll under kyrkomötet 1908 (15 sept.—26 okt.) ena professuren i dogmatik och moralteologi (dogmatik); uppehöll den 15—31 maj 1909 professuren i teologisk encyklopedi och teologiska prenotioner; uppehöll den 1—31 maj och 1—15 sept. 1910 samt den 15 jan.—29 febr. och 15—31 maj 1912 ena professuren i dogmatik och moralteologi (moralteologi); uppehöll under okt. och nov. 1912 ena professuren i dogmatik och moralteologi (dogmatik); uppehöll under år 1913 undervisningen och delvis (för teol. lic.-ex.) examinationen i symbolik; har innehaft fast docentstipendium 18 maj 1907—31 dec. 1913; tilldelades för arbetet Den lutherska kyrkoidén halfva årsräntan för år 1912 af Konung Oskar II:s Jubelfestdonation; prästvigdes i Ljungby för Kalmar stift den 30 juni 1907; förestod på förordnande regementspastorsbefattningen vid Kungl. Upplands artilleriregemente 15 jan. 1910 —12 april 1912; blef den 12 april 1912 konstituerad och förordnad att vara regementspastor vid Kungl. Upplands artilleriregemente; tjänstgjorde såsom vikarierande adjunkt vid Upsala domkyrka under sept. 1911 samt 24 juli —7 sept. 1913; utnämndes den 31 dec. 1913 till professor i systematisk teologi med undervisnings- och examinationsskyldighet i dogmatik vid Lunds Universitet; är ledamot af Lunds domkapitel sedan den 11 febr. 1914; företog vetenskapliga resor sommaren 1903 till Marburg, 4 maj—10 sept. 1908 till Berlin, Halle, Marburg, Heidelberg och Paris samt sommaren 1914 till London och Oxford.

Tryckta arbeten: H. Reuterdahls teologiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher. Akad. afh. Upsala 1907. P. Genbergs filosofiska åskådning, i Bibelforskaren 1906. Schweden, Schwedische Theologie im 19. Jahrhundert, i Haucks Realencyklopädie für prot. Theol. u. Kirche, 1906. Gamla Testamentets psykologi, i Bibelforskaren 1907. Judarnes religion vid tiden för Jesu uppträdande, i Bibelforskaren 1907. Ett och annat från H. Reuterdahls lundatid, i Kyrkohistorisk årsskrift 1906. Martin Erik Ahlman 1796, i Kyrkohistorisk årsskrift 1908. Ett nytt teologiskt program: »modern positiv teologi», i Bibelforskaren 1908. Den kristna teologiens tolkning af Jesu person, i Verdandi, tidskrift för ungdomens målsmän och vänner, 1909. Den kristna tankens tolkning af Jesu person, Upsala 1910. Sekterism och dogmatisk nihilism, i Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund, 1911. Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde, Upsala och Leipzig 1912. Uppenbarelse och historia i den nutida teologien, en studie till dogmatikens läge och uppgift, Upsala 1912. Försynstrons ställning i det dogmatiska systemet, i Bibelforskaren 1912. Askesens ställning i det kristliga lifvet, i Bibelforskaren 1913. Nattvarden, i Vår Lösen 1913. Ärkebiskop Johan August Ekman, i Lunds stifts julbok 1914. Den dogmatiska traditionen vid Lunds Universitet, i Bibelforskaren 1915. Pehr Eklunds evangeliska troslära, i Bibelforskaren 1915. E. G. Bring såsom teolog, i Kyrklig Tidskrift 1915. Artiklar i dogmatiska och dogmhistoriska ämnen i Nordisk Familjebok från och med 1909. Recensioner i Bibelforskaren. Artiklar i Vår Lösen, Svensk Kyrkotidning, Kristendomen och vår tid, Sydsvenska Dagbladet samt Stockholms Dagblad, diskussionsinlägg vid olika tillfällen m. m. Musik: Fyra religiösa sånger, Upsala 1910, ett flertal sånger i Vår Lösen samt annorstädes.

HAMMAR, August Theodor, född i Mjellby församling af Blekinge län den 28 januari 1858, aflade studentexamen i Kristianstad den 20 maj 1876, student i Lund den 11 september 1876, examen stili latini pro gradu philosophico den 20 april 1877, teologisk-filosofisk examen den 30 maj 1881, teoretisk-teologisk examen den 5 februari 1883, praktisk-teologisk examen den 11 december samt examen sacerdotale den 12 december s. å. Disputerade den 25 september 1895 för teologisk docentur, uppfördes den 19 mars 1898 af det större akademiska konsistoriet i Upsala på 2:dra rummet å förslaget till e. o. professorsämbetet i praktisk teologi, återfick den 29 april 1910 extra ansökningsrätt till regala pastorat. Prästvigdes den 14 december 1883; har från ordinationsdagen till den 14 december 1895 tjänstgjort inom Lunds stift som pastorsadjunkt, v. komminister och v. pastor. Förordnades den 14 december 1895 att vara docent i praktisk teologi vid Lunds universitet; har enligt Teologiska Fakultetens uppdrag ledt kostnadsfria kateketiska seminarieöfningar från början af vårterminen 1896 t. o. m. höstterminen 1900; förestod h. t. 1897 e. o. profes-

sorsämbetet i exegetisk teologi och under kyrkomötet 1898 e. o. professorsämbetet i praktisk teologi och moralteologi, har h. t. 1898—h. t. 1899 varit förordnad att examinera i kateketik och under år 1900 i liturgik i de akademiska ämbetsexamina; kyrkoherde i Esphults och Linderöds pastorat i Lunds stift från den 1 maj 1901 samt i Bårslöfs och Fjerrestads dito från den 1 maj 1911. L. N. O. den 6 juni 1912.

Tryckta arbeten: Om nådens ordning med särskild hänsyn till Luthers och Schartaus framställning. Lund 1895. (docentafhandl.) — Herren vår Immanuel, julbetraktelse. Stockholm 1888. — Predikningar på Söndagen efter Nyår och 1 Söndagen efter Påsk, intagna i »Söndagsvännen», utgifven af samfundet »Pro Fide et Christianismo», Stockholm 1888 och 1889. — Några ord till nattvardsbarn, Stockholm 1889; 2:dra upplagan, Stockholm 1894. — Hvilodagen en Guds gåfva, prisbelönad täflingsskrift, Stockholm 1890. — Predikan på 2 Söndagen i Fastan, 2 årg., intagen i »Kyrkans Vänners» postilla, Stockholm 1891. — Hvarför böra vi glädjas och fröjdas vid minnet af reformationens dag, predikan på 2 Böndagen, Stockholm 1892. — Katolsk och luthersk kristendom, utgifven af samfundet »Pro Fide et Christianismo», Stockholm 1892. — Kyrkotukt och Kyrkolag inom den svensk-lutherska folkkyrkan, Lund 1897. — Huru Herren hjälper sina vänner i deras lekamliga omständigheter, predikan tryckt på åhörares begäran, Engelholm 1898. — I hvilken mening bör prästen i predikan följa Pauli exempel att vara »allt för alla»? Några ord om tidsenliga predikningar, Lund 1903. — Hvad har Guds församling i sina heliga skrifter? Tal vid Lunds stifts Bibelsällskaps årshögtid 1904, Lund 1905. — Föröden icke vår konfirmation, Lund 1908. — Kristendomens hufvudstycken i anslutning till Luthers lilla katekes, ett försök, Stockholm 1909, med förord af biskop O. Ahnfelt. — Dessutom åtskilliga artiklar i religiösa och politiska tidningar, hvaribland särskildt må märkas textutredningar för söndagsskolan i tidningen Budbäraren åren 1890—92.

KERFSTEDT, Johannes, född den 17 januari 1841 i Häggdångers församling af Västernorrlands län, aflade studentexamen vid Upsala universitet 31 maj 1861 och teoretisk teologisk examen 2 februari 1864 samt praktisk teologisk examen 20 maj 1864 vid samma universitet. Förordnades hösten 1864 till s. m. adjunkt i Ströms församling i Jämtland och på nyåret 1865 till v. komminister därstädes; kallades våren 1866 till brukspredikant vid Graningeverken och samtidigt samma år af Gäfleborgs landsting till folkskoleinspektör i norra Helsingland och till föreståndare för landstingsseminariet i Delsbo, antog den senare kallelsen; förordnades 1867 af Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet därjämte till statens folkskoleinspektör i samma distrikt; inspekterade på uppdrag af Svenska Missionssällskapet år 1870 dess skolor och

barnhem i Jämtlands och Västerbottens lappmarker; kallades samma år af styrelsen för Fjellstedtska skolan i Upsala till föreståndare för denna skola, hvilken befattning han ännu innehar; företog sommaren 1871 en predikoresa i Blekinge, Skåne, Bohuslän och Västergötland för att medels missionspredikningar och missionsmötens hållande väcka intresse för hednamissionen; företog sommaren 1874 en liknande resa i Dalarne för samma ändamål; företog sommaren 1872 i sällskap med Doktor L. Landgren en resa till Tyskland och Schweiz för att studera de kyrkliga förhållandena och missionärsutbildningen därstädes; kallades i slutet af 1874 af Ev. Fosterlandsstiftelsens styrelse till stiftelsens missionsdirektor och öfvertog för några månader ledningen af dess yttre mission och missionsinstitut jämte utgifvandet af dess missionstidning; tog 1880 initiativet till de Allmänna Svenska Prästkonferenserna och till bildande af studenthem i Upsala; var samma år Prinsessan Eugénie behjälplig med bildandet af föreningen Lappska missionens vänner och att utsända predikanter till Lappmarken, ledamot i nämnda sällskaps styrelse alltsedan dess bildande; företog 1883 en resa till nordligaste Lappmarken för att upprätta ett barnhem i förening med missionsskola för lapparnes barn i Juckasjärvi och Karesuando församlingar; upprättade 1883 och 1885 de båda Fjellstedtska studenthemmen i Upsala; uppgjorde 1883 studieplan och anordnade kurser för den teologisk-filosofiska examen i Upsala; startade 1886 tidningen Vårt Land; reste 1889 på uppdrag af Hennes Majestät Drottningen ånyo till nordligaste Lappmarken för att inspektera Lappska missionens vänners barnhem och missionsskola därstädes samt ordna predikoverksamheten bland lapparne; bildade 1890 föreningen De fattiges vänner i Upsala för att ordna den frivilliga fattigvården och utrota bettleriet; omgestaltade 1893 Upsala stads kommunala fattigvård genom inarbetandet af det s. k. Elberfeldsystemet; utnämndes 1894 till ledamot af Kungl. Nordstjärne-orden.

Tryckta arbeten: Berättelser om folkskoleväsendet i Norra Helsingland, afgifna under åren 1866—1870 till Gäfleborgs läns landsting och tryckta i Hudiksvallsposten. — Om Fjellstedtska skolans förflutna verksamhet och närvarande ställning, tryckt i Upsala 1874. — Missionspredikningar: »Kom hit öfver och hjälp oss!», tryckta på Ev. Fosterlandsstiftelsens förlag 1875. — Om fattigvården, tryckt i Fjellstedtska skolans årsprogram 1890. — Om det svenska prästerskapets ekonomiska ställning, tryckt 1895 i 6,000 ex. och utsänd till alla Sveriges präster, och alla kommunalnämndsordförande, biskopar och domkapitels ledamöter, riksdagsmännen, teol. studerandena, tidningsredaktörer, eckle-

siastikdepartementets chefer och tjänstemän samt till Kungl. Majestät för att söka åvägabringa en bättre och rättvisare fördelning af prästernas löner. · Om penningens värde, slöseri och sparsamhet, Upsala 1896. Tvänne predikningar uti de af Ev. Fosterlandsstiftelsen år 1899 utgifna predikningarna öfver de två nya årgångarna högmessotexter. Skriftetal, tryckt i förhandlingarna vid den elfte allmänna Svensk-lutherska prästkonferensen i Stockholm 1912, jämte några andra predikningar, föredrag och diskussionsinlägg vid skilda tillfällen, införda i mötesförhandlingar och dagspressen.

LAMAN, Karl Edvard, född den 18 mars 1867 i Norrbärkes församling, har bedrifvit studier vid Wästerås högre elementarläroverk 1876—1881, då studierna afbrötos i sjätte klassen på grund af medellöshet etc. I Wästerås nya slöjd- och tekniska skola 1882. Åren 1883—1886 elev vid trädgårdsskolorna i Säfstaholm och Ulriksdal samt i Stockholm. De två högsta klasserna i Kristinehamns Missionsskola 1888—1890. Privata studier och självstudier såväl i Sverige som i utlandet, såsom i engelska, franska, tyska, grekiska, hebreiska, afrikanska språk, etnografi, fonetik etc. I Kongo äfven omfattande studier af kongospråket och kongofolket, gjort naturvetenskapliga studier och samlingar och upptagit cirka 150 quafofonrekord af kongomelodier, musik etc. för psykologiska institutet i Berlin. Antogs och afskiljdes till missionär den 29 juli 1890. Utgick till Kongo 1:a gången den 7 april 1891, 2:ra gången den 5 april 1896, 3:dje gången den 27 maj 1902, 4:de gången 27 juni 1908, 5:e gången den 4 maj 1914. Utnämndes till hedersledamot af Brittiska och Utländska Bibelsällskapet 1905; erhöll af Kungl. Vetenskapsakademien medalj i guld öfver Linné 1907; var ordf. vid den allmänna protestantiska missionärskonf. i Kongo 1906; var komittéordf. och ledare vid 1:a allmänna missionärskonf. i Stockholm och vice konf.-ordf. vid den 2:a missionärskonf.; har under sin vistelse i Kongo sedan många år tillbaka varit Kongokonferensens ordf.

Tryckta arbeten: . På kongospråket: Författat: en mindre grammatik för de infödda (1899); räknebok (1900); illustrerad naturlära (1901); illustrerad geografi (1902); ny tillökad grammatik för de infödda (1911); lärobok i franska för de infödda (tillsammans med Westling); elementarövningar i kongospråket jämte läsestycken och ordlista (för missionärerna); 32 sånger i sångboken; redigerat och skrifvit en mängd artiklar i vår tidning Fridsbudskapet. Reviderat; Nya Test. fr. o. m. Romarebrefvet (öfversatt af N. Westlind) på uppdrag af missionärerna vid Nya Test:s omtryckning 1897—1899. Öfversatt: Gamla Test. (1902) och omöfversatt Nya Test. och Psaltaren (1904). Hela bibeln utkom 1905, tryckt af Brittiska och Utländska Bibelsällskapet. På svenska: Öfversatt

och samlat kongofabler, ordspråk, sånger o. dyl., hvilka i »Etnografiska Bidrag» utgifvits af Erland Nordenskiöld (1907). Författat: Lärobok i Kongospråket med förord af prof. Meinhof (1912); Missionsskriften »Några bilder från Kongo» (1907); diverse artiklar rörande Kongo och missionen därstädes såväl i »Dagbräckning i Kongo» som i andra böcker, tidskrifter och tidningar. Icke ännu afslutade arbeten (1914): manuskript (under revidering) till större, fullständig kongo-fransk ordbok samt mindre fransk-kongo, svensk-kongo och kongo-svensk handordböcker. Under arbete på kongospråket en fullständig etnografisk monografi öfver de s. k. bakongo.

LINDERHOLM, Johannes Emanuel, som är född den 4 april 1872, aflade mogenhetsexamen i Uppsala den 3 juni 1897; inskrefs som student vid Uppsala universitet den 7 sept. 1897; aflade teologisk-filosofisk examen den 15 sept. 1898; aflade teologie kandidatexamen den 15 sept. 1905; aflade teologie licentiatexamen den 30 maj 1908; genomgick profår vid Uppsala Högre allm. läroverk 1909, aflade disputationsprof för teologisk docentur den 27 maj 1911, profföreläste för samma ändamål den 31 maj s. å.; förordnades till docent i kyrkohistoria den 16 juni 1911; uppehöll, enligt förordnande af den 25 mars 1912, prof. E. Staves professur i exegetik den 11 april—15 maj 1912; uppehöll enl. förordnande af den 31 dec. 1912 professuren i kyrkohistoria under vårterminen 1913; förrättade enligt vederbörligt förordnande examinationen i kyrkohistoria vid teologie kandidatexamen den 15 sept. 1913; uppehöll under år 1914, enligt förordnande af den 24 jan. 1914, undervisningen och för teol. lic. examen, enligt förordnande af den 9 nov. s. å., jämväl examinationen i symbolik; förordnades den 19 dec. 1914 att uppehålla samma undervisning och examination för år 1915 och har under vårterminen 1915 fullgjort detta förordnande; har i öfrigt fr. o. m. höstterminen 1911, då särskilt förordnande icke innehafts, hvarje termin hållit föreskrifvet antal föreläsningar som docent; på förordnande af teol. fakulteten tjänstgjort såsom dess opponent vid teologisk disputation den 2 maj 1914. Examinerade enligt vederbörligt förordnande i dogmatik och symbolik vid teologie kandidatexamen den 29 maj 1915. — Har med understöd af genom Kungl. bref af den 14 juni 1912 och 18 april 1914 beviljadt anslag å resp. 1,500 och 750 kr. samlat och afskrifvit ett större antal äldre handlingar i svenska bibliotek och arkiv till trolldoms- och häxväsendets historia i Sverige. Har för sagda ändamål alltifrån 1912 företagit en rad af resor till arkiv och bibliotek i Stockholm, Linköping, Jönköping, Göteborg, Gefle

och Västerås. Företog under åren 1912 och 1913 tvenne resor dels till Delsbo och Hudiksvall och dels till Hernösand för arkiv- och andra studier till Biskop Landgrens lif och verksamhet. — Har i skilda delar af landet sedan ett tiotal år hållit ett stort antal populärvetenskapliga föreläsningar öfver religions-, kyrko- och kulturhistoriska ämnen. — Har, med en beräknad sammanlagd tid af mellan 2 och 3 års tjänstgöring, med vederbörlig venia concionandi under åren 1895—1907, dels längre tid i ett mindre, dels tillfälligt i ett större antal församlingar, »tjänstgjort i de till prästämbetet hörande homiletiska åligganden», (jmfr Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse af den 18 dec. 1908 ang. kompetens för teol. doktorsgrad) och därunder dels förrättat de vanliga gudstjänsterna, dels tjänstgjort såsom predikant å fängelser, sjukhus, fattigvårdsanstalter och andra inrättningar samt biträdt i annat församlingsvårdande arbete och å expedition. Tjänstgjorde den 1—25 juli 1914 såsom predikant vid Lysekils Hafsbadanstalter.

Tryckta arbeten: Den kristne studentens uppgift. Föredrag hållet vid den nionde tyska kristliga studentkonferensen i Eisenach 1899. Öfvers. och bearbetning. Upsala 1900. — Det teologiska examensväsendet. Motivering och förslag till nya teologiska examina. Fem längre artiklar i Svenska Dagbladet den 29 jan. ff. 1902. — Petition till Konungen om nya teologiska examina. (Jämte E. Billing och Hj. Holmquist. På uppdrag af Upsala teologie studerande. Ingifven till Konungen i mars 1902.) Tryckt hos Harald Wretman. Upsala 1902. In fol. — Quellenschriften zur Gesch. des Protestantismus. Anm. i Kyrkohist. Årsskrift 1906, s. 312—319. — Ur fädernas tros- och tankevärld. Studier till Olof Högbergs »Den stora vreden». I Bibelforskaren 1907. Äfven i särtryck. — Hvem är den stora hvita här? Öfvers. af A. H. Brorsons psalm »Den store hvide flok vi se». Upsala 1909. — Om undervisningen i allmän religionshistoria å gymnasiet vid våra allm. läroverk. I Tidning för Sveriges läroverk 1910. Äfven i särtryck. — Om kometernas religiösa tolkning i äldre tider. Studie till 1500- och 1600-talens naturåskådning. I bibelforskaren 1910. Äfven i särtryck. — Norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. I kyrkohistorisk Årsskrift 1911. Äfven i särtryck. — Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. I Kyrkohist. Årsskrift 1911. Äfven i särtryck. — Skrifter och bref af Sven Rosén. Med inledning. Dels i Kyrkohist. Årsskrift 1910—1912, dels i särtryck, Upsala 1910, såsom bilaga till närmast följande. — Sven Rosén och hans insats i Frihetstidens radikala pietism. Akadem. afhandl. Upsala 1911. — Den svenska kyrkans hufvudperioder. Schema. Upsala 1912. Ej i bokhandeln. — Skilsmässan mellan kyrka och stat. Af Alb. Hauck. Öfvers. jämte förord. Upsala 1912. — Om den äldre folkfromhetens utforskning. Till intresserade svenska präster. I Svensk kyrkotidning 1912, n:o 46. — Om den kristna statskyrkans uppkomst. I Bibelforskaren 1912 och 1913. Äfven i särtryck. 2:dra genomsedda uppl. Upsala 1914. — I Psalmboksfrågan. II. Lärdt samlingsverk eller folkbok? (I. af Gunnar Ekström.) Upsala 1912. — Närmare,

Gud, till Dig! Titanics dödshymn. Öfvers. Upsala 1912. — Kvinnans ställning i urkristendomen. I Dagny 1912. — Kvinnans ställning i den gamla tidens kyrka. I Dagny 1913. — De stora trolldomsprocessernas upplösning i Sverige. Ett kapitel ur de stora trolldomsprocessernas historia under 1670-talet. I Hist. Tidskrift 1913. — Erik Molin. Originaluppsats på grundval af särskilda arkiv- och källstudier. I Nordisk Familjebok, nya uppl. (Bd. XVIII, sp. 847—849). — Några praktiska studentfrågor. Två artiklar i Fyris, tidning för Upsala studenter, 1913. — Petition till Konungen i läroverksfrågan, af akademiska medborgare i Upsala afgifven den 24 nov. 1913. På uppdrag af medkommitterade utarbetad. Ingår i samlingsskriften »I läroverksfrågan». Upsala 1913, s. 69—75. — Teologi och pietism. Studier till den protestantiska teologiens ställning till pietismen. I. Pietismen inför äldre protestantisk teologi intill midten af 1800-talet. I Kyrkohist. Årsskrift 1914. Äfven i särtryck. — Pietism. Originalart. i Nordisk Familjebok, nya uppl. Bd XXI, sp. 837—852. Sthlm 1914. — Om en statistisk undersökning af det svenska folkets religiösa lif i nutiden. I Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1914. — Två psalmer i öfversättning (1. »Närmare, Gud, till dig!» 2. »O, se den stora hvita här!» Reviderad öfversättning af Brorsons »Den store hvide flok». Upsala 1914. Ej i bokhandeln. — Femte budet och England. Af Friedrich Lahusen. Öfvers. jämte förord. Upsala 1915. — Om badordsgudstjänster. Med bifogad bön. I Svensk kyrkotidning 1915. — Sören Kierkegaards barndom och ungdom. Några kritiska synpunkter. I Bibelforskaren 1915 (under utgifning). — Dessutom smärre anmälningar och utförligare referat i dagspressen från åtskilliga större kyrkliga möten och konferenser i Kristiania, Leckö, Lund och Stockholm. — Har 1909 grundlagt och sedan ledt utgifvandet af P. A. Norstedt & Söners *Handböcker i teologi*.

LIZELL, Gustaf Vilhelm, född den 26 aug. 1874, aflade mogenhetsexamen den 3 juni 1892, filosofie kandidatexamen den 15 sept. 1896, teologie kandidatexamen den 15 sept. 1904, praktisk-teologiska prof den 14 dec. 1904, prästexamen inför Upsala Domkapitel den 16 dec. 1904, teologie licentiatexamen den 20 nov. 1908, disputationsprof för vinnande af teologisk docentur den 30 maj 1910. Förordnades den 8 juni 1910 till docent i praktisk teologi vid Upsala Universitet, uppehöll fr. o. m. den 2 sept. 1910 t. o. m. den 31 maj 1912 professuren i praktisk teologi därsammastädes, ledde under samma tid de kyrkorättsliga öfningarna i den praktisk-teologiska kursen, uppfördes den 24 febr. 1912 på andra förslagsrummet till lediga professuren i praktisk teologi vid Upsala Universitet, har fr. o. m. den 1 sept. 1913 varit förordnad såsom assistent vid det praktisk-teologiska öfningsinstitutet, prästvigdes för tjänstgöring i Karlstads stift den 17 dec. 1904, tjänstgjorde fr. o. m. den 21 dec. 1904 t. o. m. den 15 febr. 1905 såsom pastorsadjunkt i Bolstads pastorat af Karlstads stift, har fr.

o. m. den 15 mars 1905 haft anställning såsom predikant vid Kungl. Akademiska Sjukhuset i Uppsala, uppehöll regementspastorsbefattningen vid Kungl. Uplands Artilleri Reg:te fr. o. m. den 1 juli t. o. m. den 30 sept. 1906, har fr. o. m. den 1 maj 1907 tjänstgjort såsom predikant vid Upsala Hospital och Asyl, har fr. o. m. höstterminen 1911 tjänstgjort såsom lärare i kristendom vid Upsala Enskilda Läroverk.

Tryckta arbeten: Nyare homiletisk litteratur. Uppsats i Bibelforskaren 1907. — Svedberg och Nohrborg, akademisk afhandling. Uppsala 1910. — Svenska Högmessoritualet 1614—1693. Upsala 1911. — Jesper Svedberg, en karaktärsbild från vår kyrkliga storhetstid. Vår Lösen 1913. — Praktisk Teologisk Litteraturöfversikt 1912. 1. Bibelforskaren 1913. — J. V. Lizell, en prästerlig lifsbild. Karlstads stifts Julbok 1914. — Recensioner, anmälningar och uppsatser i Kyrkl. Tidskrift, Bibelforskaren och Vår Lösen under åren 1903—1915.

LUNDBORG, Matheus, född i Tolånga församling af Malmöhus län den 12 mars 1860, föräldrar: smedsmästaren och landtbrukaren Per Lundborg och h. h. Bothilda Mattson, genomgick högre allmänna läroverket i Karlskrona och aflade mogenhetsexamen därstädes den 6 juni 1879, inskrefs som student vid Lunds Universitet h. t. s. å. i Blekinge-nationen, aflade ex. stili latini pro gradu phil. den 13 dec. s. å., filosofie kandidatexamen 14 dec. 1883. Inskrefs i teologiska fakulteten s. å., genomgick h. t. 1888 stadgade praktiska prof samt aflade teologie kandidatexamen enligt äldre stadgan den 27 maj 1892; disputationsprof inför teologiska fakulteten för docentur den 31 maj 1893, förordnades till docent i exegetisk teologi vid Lunds universitet den 10 juni s. å., förestod från 1 sept.—21 okt 1893 professorsämbetet i exegetisk teologi, uppehöll från sistnämnda dag till läsårets slut samt läsåren 1894—96 hälften af den till e. o. professorsämbetet i exegetisk teologi hörande föreläsningsskyldighet med examination i G. o. N. Testamentets isagogik och därjämte vid slutet af v. t. 1896 den till professorsämbetet i exeg. teologi hörande examinationsskyldighet, uppehöll h. t. 1896—h. t. 1897 professorsämbetet i exeg. teologi jämte den till e. o. professorsämbetet i samma ämne hörande examinationsskyldighet, maj 1897 i dess hellhet och h. t. 1897 med undantag af isagogik, uppehöll 1 jan. 1898—1 sept. 1902 e. o. professorsämbetet i exeg. teologi samt 5 sept.—15 okt. 1903 professorsämbetet i samma ämne, har h. t. 1902—v. t. 1903 samt 16 okt. 1903—v. t. 1904 såsom innehafvare af docentstipendium

offentligen föreläst samt ledt exegetiska seminarieöfningar, uppehöll h. t. 1904—30 april 1905 hälften af professorns i exeg. teologi föreläsningsskyldighet. Uppfördes den 8 febr. 1902 i tredje rummet å förslag till extra ordinarie professorsämbetet i exegetisk teologi vid Lunds universitet, samt okt. s. å. i andra rummet till motsvarande professur vid Upsala universitet; tjänstgjorde jan. 1891—okt. 1895 såsom notarie vid teologiska fakulteten i Lund, har läsåren 1893—1905 såsom ordinarie lärare bestridt undervisning i kristendom i samtliga klasser vid Lunds Privata Elementarskola. Aflade prästexamen inför Lunds Domkapitel 4 juni 1892 och prästvigdes för Lunds stift 14 juni s. å.; har dels bestridt kortare prästerliga förordnanden dels på förordnande uppehållit vakanta kyrkoherdebefattningen i Kristianstad och Wä $^{1}/_{5}$ 1905—$^{1}/_{5}$ 1907, utnämndes till kyrkoherde i samma församlingar $^{26}/_{4}$ 1907, och tillträdde den $^{1}/_{5}$ s. å., uppehöll såsom vice kontraktsprost prostämbetet i Willands kontrakt 7 juli—17 aug. 1909 samt 6 v. 1910, från $^{16}/_{6}$ 1911 kontraktsprost i samma kontrakt; har bl. a. innehaft följande förtroendeuppdrag: ledamot af kyrkorådet i Lunds domkyrkoförsamling 1900—1905, styrelseledamot och sekreterare i Allmänna svenska prästföreningen från dess stiftande 1903—1906, därefter suppleant i samma styrelse; vald ordförande i Kristianstads folkskolestyrelse från 1910, förordnad præses vid Lunds stifts nästa allmänna prästmöte.

Tryckta arbeten: Det s. k. Petrusevangeliet, ett nyfunnet fragment ur en fornkristlig apokryf. Text med öfversättning och kritisk undersökning. Lund 1893 (Docentafhandl.; 90 sid. 8:o). — Nya Testamentets text. Dess historia och kritiska behandling i allmänna grunddrag I, II. Lund 1897—99. 404 sid. 8:o. — Begreppet Herrens tjänare hos Andre-Esaias. Kritisk exegetisk undersökning. Lund 1901. 260 sid. 8:o. — 110:de Psalmen. Historia, öfversättning och utläggning. Prof föreläsning. Lund 1901. 32 sid. 8:o. — Granskning af sakkunniges och teologiska fakultetens utlåtanden ang. sökandena till den lediga e. o. professuren i exegetik vid Lunds universitet. Lund 1902. — Underdåniga besvär etc. Lund 1902. — Predikan på 19:de sönd. e. Trefaldighet, 2:dra Nya Årg. Kristianstad 1906. — I *Kyrklig Tidskrift 1897:* En nyfunnen samling af några Jesu utsagor (*Λόγια Ἰησοῦ*). — I *Ny ecklesiastiktidning 1899:* Har Tatians Diatessaron stått i något förhållande till Hebreerevangeliet. Med svar på genmäle i årg. 1900. — I *Bibelforskaren 1901:* Frågan om »Herrens tjänare» uti Esaias K. 40 ff. i det sista årtiondets litteratur. — I *Kyrka och Skola 1902:* Det obefordrade prästerskapets lönefråga. — I *Svensk kyrkotidning 1905:* Några tankar om förslagen till ny löneregleering för prästerskapet. — Därsammastädes 1914: Befordringsväsendet inom vår svenska kyrka. — Redigerat Allmänna svenska prästföreningens årstryck 1903—1906. — Diverse uppsatser och anmälningar i tidningar och tidskrifter.

NORÉN, Gustaf Richard, född i Lidköping den 19 januari 1847; föräldrar: dåvarande rektorn därstädes, sedermera kyrkoherden i Säfvared Johan Norén och Brita Lovisa Gustafva Roos af Hjälmsäter. Efter studier i Skara student i Upsala h. t. 1868; aflade teoretisk teologisk examen den 15 dec. 1871, praktisk teologisk examen den 17 dec. 1872; prästvigd för Skara stift i Skara den 29 juli 1873. Kateket i S:t Nikolai församling i Stockholm den 24 april 1873—1876 den 5 oktober; innehade under åren 1873—1875 åtskilliga prästerliga förordnanden i hufvudstaden samt uppdrag som kristendomslärare vid åtskilliga skolor därstädes. Extra lärare vid Stockholms folkskollärarinneseminarium h. t. 1874—1875, kallad och förordnad till Gäfleborgs läns Landstings folkskoleinspektör i Helsingland den 17 juli 1875, inträdde i tjänstgöring där den 1 januari 1876; förordnad till statens folkskoleinspektör i Helsingland den 31 december 1875; innehade upprepade dylika förordnanden till den 1 januari 1895. Erhöll infödingsrätt i Upsala Ärkestift den 26 juni 1891; kyrkoherde i Skånella—Norrsunda pastorat den 2 sept. 1893; tillträdde den 1 maj 1895; kontraktsprost i Seminghundra kontrakt den 3 september 1898; kyrkoherde i Torstuna pastorat den 1 november 1901. — Af Kungl. Maj:t den 16 november 1894 förordnad till ledamot af den k. kommitte, som hade att utarbeta en Musikbilaga till 1894 års Handbok för svenska kyrkan, hvilken musikbilaga under titeln »Musiken till Svenska Mässan» den 23 april 1897 blef af Kungl. Maj.t gillad och ställd till församlingarnas tjänst. Höll på anmodan af H. H. Ärkebiskop A. N. Sundberg föredrag vid Allm. prästmötet i Upsala 1891 öfver ämnet: »Om den nyare kyrkosångshistoriska forskningen och dess betydelse för höjandet af vårt gudstjänstliga lif». Utarbetade på anmodan af H. H. Ärkebiskop A. N. Sundberg det liturgiskt-musikaliska materialet till den högtidliga Vespergudstjänst, hvarmed jubelfesten till minne af Upsala möte 1593 firades i Upsala domkyrka den 5 sept. 1893. Utarbetade på anmodan af H. Domkapitlet i Skara det liturgiskt-musikaliska materialet till den festgudstjänst, som hölls till firande af Skara domkyrkas fullständiga restauering därstädes hösten 1894. Kallades till adjungerad medlem af det i december 1892 stiftade »Sällskapet Kyrkosångens vänners» Centralkommitté och fungerar ännu såsom sådan genom omval; fungerar äfven sedan några år tillbaka, såsom ordförande i en af Allm. svensk-lutherska Prästkonferensen nedsatt kommitté för utarbetande af en »Sångbok för svenska kyrkan». Ledamot af K. Wasaorden 1896, innehafvare af K. medaljen Litteris et Artibus 1911.

Tryckta arbeten: »Tre gånger sju Visor» ur »Läsning för barn» af Zacharias Topelius. Sång med pianoackompanjemang. (Sthm 1875). En tillökt edition af samma arbete utgafs senare under titel: »Tre gånger sju visor och sju nya till» (Sthm, Elkan & Schildkneckt, 1904). — Sånger och Visor (svenska och norska, för sång med pianoackomp.), två större häften (Sthm, Abr. Lundqvist, 1879). — »Sjung», en samling sånger för folkskolan, dels komponerade, dels samlade och harmoniserade; häftet I: lättare en och tvåstämmiga sånger; häftet II: svårare en-, två- och trestämmiga sånger (Sthm, A. V. Carlsson 1883). — »Sjung», etc., samma arbete, en- och tvåstämmiga sånger med ackompanjemang för orgel eller piano (Sthm, A. V. Carlsson, 1883). — Liturgisk ordning, med fullständig text och historiska notiser, till flere vespergudstjänster (de första hållna) under åren 1889—1892 (musiken härtill förblef manuskript). — I kyrkosångsfrågan. Ett förberedande ord till väckelse och orientering (Sthm, A. V. Carlsson, 1890). — »Veni, Sancte Spiritus!» (Libr. psalm. suecan. CXXXII), Antiphonam illam antiquam etc. — — — modo et numero antiquissimo cantus illius, quem gregorianum vocant, adhibito, — — — ut ad organum caneretur, edidit adnotationibusque instruxit R. N. (Holmiæ, A. V. Carlsson, 1891). (Till 1891 års prästmöte och tillegnad H. H. Ärkebiskop A. N. Sundberg.) — Om den nyare kyrkosångshistoriska forskningen och dess betydelse för höjandet af vårt gudstjänstliga lif. Föredrag vid 1891 års prästmöte, med H. H. Ärkebiskopens tillåtelse omarbetadt till en större afhandling, införd i nämnda prästmötes förhandlingar (Upsala 1891). (Innehåll: 1) inledning, 2) öfversikt af den nyare kyrkosångshistoriska litteraturen, 3) en sammanfattning af denna forsknings viktigaste resultat rörande kyrkosångens trenne hufvudgrenar, samt 4) ett program för en genomgripande renässans af dessa kyrkosångens grenar). — »Valda koraler i gammalrytmisk form», med anlitande af de yppersta källor och på grundvalen af Aristoxenos' teori för musikalisk rytm. I. Förra delen: a) en musikhistorisk och musikteoretisk afhandling om de lutherska koralmelodiernas ursprungliga rytmiska byggnad, deras rätta formulering och utförande, b) koraler till valda högtidspsalmer (senare afdelningen i samverkan med direktör John Morén). (Norrtelje 1892). — Tänkande och minne, bidrag till pedagogisk psykologi i monografisk form. I. af F. W. Dörpfeld. Öfversättning från tyskan (tillsammans med folkskolläraren J. Lindholm) samt inledning och förklaring af i arbetet använda främmande ord och termer (Sthm, P. A. Norstedt & Söner, 1893). — »Reformationsvesper». Högtidlig liturgisk aftonsång i såväl rikare som enklare alternativ, liturgiskt och musikaliskt fullständigt utarbetade, med tillhörande trenne former liturgisk ordning (fullständig text och histor. notiser) (Sthm, A. V. Carlsson, 1893). Utfördes vid jubelfesten 1893 i ett stort antal svenska kyrkor. — »Högtidlig barngudstjänst», liturgiskt-musikaliskt fullständigt utarbetad; utfördes i många församlingar vid jubelfesten 1893 (Gäfle 1893). — Berättelser om folkskoleväsendet i Helsingland, afgifna till Gäfleborgs läns landsting, åren 1876—1880, 1883—1892 (Gäfle resp. år). Innehöllo delvis betänkanden och reformförslag. — Berättelser om folkskoleväsendet i Helsingland, afgifna till Kungl. Ecklesiastikdepartementet (s. k. femårsberättelser), för åren 1872—1876, 1877—1881, 1882—1886, 1887—1892 (Sthm respektive år). Valda koraler i gammalrytmisk form, etc. (se ofvan). II. Senare delen: Koraler till andra psalmer, historiska notiser (Sthm, A. V. Carlsson, 1894. I samverkan

med dir. J. Morén. — Liturgiskt-musikaliskt, fullständigt utarbetadt material till Vespergudstjänst vid Gustaf Adolfs-festen (400-årsjubileet) 1894, med tillhörande liturgisk ordning och fullständig text, notiser etc. (Sthm, 1894). I samverkan med direktör John Morén. — »Musiken till svenska mässan», af K. Maj:t gillad och ställd till församlingarnas tjänst, Sthm 1897, utarbetad af en kunglig kommitté (tillsatt 1894), bestående af Gunnar Wennerberg, Conrad Nordqvist, Richard Norén och Johannes Lindegren. Noréns delaktighet i detta verk omfattar dels den erforderliga källforskningen, dels den historiska inledningen och litteraturförteckningen, dels komponerandet af N:ris 18, 25, 34, 45 (på äldre motiv), 62, 79, 80, 82, dels principiellt och allmänt medredigeringsarbete. -- »Ur Musiken till svenska mässan»: a) Altarsången; högmässan, aftonsången, litanian, brudmässan och begrafningsmässan; in quarto (Sthm, Abr. Lundqvist, 1897); b) Valda enklare stycken för församlingen (s. k. skol- och folkupplaga); in octavo (Sthm, d:o 1897); c) Melodierna till den senare (för unison barnkör etc.), bred duodes (Sthm, d:o 1897); dessa utdrag självständigt redigerade. — »Melodipsalmbok», eller Svenska Psalmboken med melodier, såväl enligt Hæffners koralbok (1820—1821) som i ursprunglig rytmisk form, jämte valda melodier ur musiken till svenska mässan, historiska notiser m. m. (Sthm, A. V. Carlsson, 1898). Delvis i samverkan med dir. J. Morén. — »Liturgiskt-musikaliskt material till Vespergudstjänster» (i samverkan med direktör John Morén); ett större samlingsverk i 10 stora häften, jämte särskild liturgisk ordning med fullständig text etc., utgifna under åren 1898—1908 (Sthm, eget förlag). — »Svensk koralbok i reviderad rytmisk form» etc. På uppdrag af »Kyrkosångens Vänners Centralkommitté», utgifven af G. T. Lundblad, men sakligt utarbetad af Richard Norén och John Morén, kallad »K. S. V:s Koralbok». (1:a upplagan, Gäfle, 1901; 2:a upplagan, Lund, C. W. K. Gleerup, 1903 ff.). — »Koralbok till Evers' Psalmbokstillägg» (i samverkan med direktör John Morén), Sthm, Ekmans Förlagsexpedition, 1907. Af dess mer än 100 koral- och sångmelodier har Norén komponerat 15, därjämte utvalt och formulerat flertalet melodier samt författat inledningen och de historiska notiserna. — Redigerat tidskriften *Kyrkosången 1904* (en årgång samlad i en volym), Upsala, W. Schultz, 1904. Norén har däri författat följande artiklar: a) Om uppkomsten af den allmänna tyska kyrkosångsföreningen; b) »Ur kyrkosångens historia»: 1) Reformationstidehvarfvets musikaliska fysionomi och Luther som musiker, 2) Om Luther såsom den evangeliska kyrkosångens fader (i både hymnologisk och kyrkomusikalisk mening), c) Om psalmsångens återförande till ursprungligt rytmiskt lif (med musikaliska exempel). — Hufvudredaktör och utgifvare af tidskriften *Kult och Konst* (medredaktör för den bildande konsten: konsthistorikern, docenten Johnny Roosval), 1905 (half årg.), 1906, 1907 och 1908 (förläggare P. A. Norstedt & Söner, Sthm). I denna tidskrift har Norén, bland annat, författat följande större artiklar: a) Vår största kyrkosångsfråga (1905); (sökte ur både hymnologiska och kyrkomusikaliska synpunkter väcka den afstannade diskussionen om en reviderad ny psalmbok till lif igen, hvilket ock lyckades); b) Om betydelsen af kulthistoriska forskningar och studier (1906); c) Från de svenska skolornas gregorianska sång under 1600-talet (illustrerad med den gamla härliga »Cantus funebris» (Liber Cantus 1620), musikaliskt redigerad och harmoniserad af direktör John Morén); d) Den gamla påskseqvensen »Vic-

timæ paschali laudes» och dess märkliga ättlingar (= påskleisen »Christ ist erstanden» och Lutherpsalmen med Lutherkoralen »Christ lag in Todesbanden»), tillika historik och karaktäristik af en 500-årig hymnologisk och kyrkomusikalisk utveckling (från omkr. 1025 till omkr. 1525); med musikillustrationer (1907). e) Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs, tvänne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen (med porträtter; 1908); f) Liturgiska hymnologiska och kyrkomusikaliska frågor vid 1908 års kyrkomöte; däribland fullständigt återgifvande af den motion om utarbetande af trenne nya kyrkomusikaliska bilagor till kyrkohandboken, hvilken ursprungligen planlagts och utarbetats af Norén och af K. S. V:s centralkommitté öfverlämnades till dess ordförande, H. H. biskop U. L. Ullman, med anhållan, att han skulle vid 1908 års kyrkomöte frambära den som sin motion; motionen bifölls af kyrkomötet, en kungl. kommitte tillsattes, och de begärda musikbilagorna hafva, under titlarna 1) Missale, 2) Vesperale, 3) Hymnarium för svenska kyrkan, utarbetats i fem digra band och utsändts till bedömande (1914). Till dessa nyssnämnda musikbilagor (»Missale, Vesperale och Hymnarium för svenska kyrkan») har Norén lämnat en hel del liturgiska och musikaliska bidrag, som här blefve för vidlyftigt att närmare specificera. — Liturgiskt-musikaliskt material till Vespergudstjänst vid »Allgemeine Lutherische Konferenz» i Upsala 1911, med liturgisk ordning och fullständig text samt historiska notiser såväl på tyska som svenska (i samverkan med direktör John Morén; har sedermera ingått i föregående verk såsom vesper vid kyrkliga möten och prästkonferenser). Valda typiska koralmelodier, till användande vid s. k. koralaftnar under kyrkosångsmöten eller eljest i församlingen (flere upplagor från 1903). »Sveriges Vår», tolf nya fosterlandssånger, satta för unison sång med orgel eller piano och »Det unga Sverige» tillägnade (Upsala, våren 1914, L. Norblads bokhandel). Särskilda texthäften till desamma (därsammastädes 1914). Därjämte dels musik till ett större antal såväl profana som religiösa, såväl rikare som enklare sånger (med ackompanjemang eller utan sådant) i tidskrifter, kalendrar och sångsamlingar under årens lopp (från och med 1873 till och med 1914); dels diverse mindre uppsatser i tidskrifter och tidningar.

STEEN, Henrik, är född $^{18}/_{11}$ 1874. Efter studier i Stockholm stud. i Upsala ht. 1900, teol. fil. ex. $^{31}/_{1}$ 1901, teor. teol. ex. $^{31}/_{1}$ 1902, teol. lic. ex. $^{15}/_{12}$ 1906, disputerat för lektorat $^{23}/_{5}$ 1910, docent i nya testamentets exegetik i Upsala $^{30}/_{11}$ s. å., lektor i kristendom vid h. allm. läroverket i Umeå $^{28}/_{4}$ 1911. Har innehaft flera prästerliga förordnanden, bl. a. i Stockholm, och har tjänstgjort som e. o. lärare vid Nya Elementarskolan, h. allm. läroverket å Södermalm och h. reallläroverket å Östermalm samt som hufvudlärare i kristendom vid Privata Lärarinneseminariet i Stockholm 1908—10; har varit Sv. Jerusalemsföreningens ombud i det heliga landet under senare hälften af 1902; är ordförande i Umeå folkskolestyrelse sedan 1914.

Tryckta arbeten: Jesu ställning till judafolkets nationella messiasförhoppningar enligt synoptikerna, akad. afh., Upsala 1910, samt diverse uppsatser i svenska, tyska och hebräiska tidningar och tidskrifter.

WESTMAN, Knut Bernhard, född i Hernösand 10/3 1881; föräldrar: rådmannen Johan Karl Adolf Westman och Katarina Maria Sparre. Mogenhetsex. vid Hernösands högre allmänna läroverk 2/6 1899, student i Upsala 2/10 s. å., fil. kand. 31/1 1902, teol. kand. 15/12 1905, teol. lic. 14/9 1910, disp. för teologisk docentur 29/4 1911. Docent i kyrkohistoria vid Upsala Universitet 27/5 1911, uppehöll professuren i kyrkohistoria 1/10—30/11 1911, professuren i teologisk etik 24/10—30/11 1912 samt 1/2—19/3 och 15/9—31/10 1913, professuren i kyrkohistoria 15/1—10/11 1914, examinationsskyldigheten i teologisk etik 1/12—15/12 1914. Har sedan 1/6 1911 innehaft fast docentstipendium för kyrkohistoria. Lärare vid Lindska skolan ht. 1904—vt. 1906 och ht. 1911—vt. 1912, lärare i kyrkohistoria vid Anna Sandströms seminarium i Stockholm ht. 1906—vt. 1907, vikarierande lektor i grekiska och latin vid Hernösands högre allmänna läroverk 2/4—8/6 1906, partiellt vikarierande lektor i kristendom vid Stockholms högre latinläroverk å Norrmalm 15/11 1906—31/1 1907 samt maj 1907. Predikant vid Ultuna landtbruksinstitut jan.—april 1915. Ordförande i Upsala kristliga studentförbund ht. 1905—vt. 1906. Vistades såsom innehafvare af ett Stieglers resestipendium för handskriftsstudier rörande Birgitta och Mattias företrädesvis i London, München och Rom juli—nov. 1909; bevistade Kristliga Världsstudentförbundets konferenser i Oxford juli 1909 och i Lake Mohonk, N. Y., juni 1913.

Tryckta arbeten: De svenska missionerna 1904. Upsala 1904. — Birgittastudier I. Upsala 1911. (Disp.-afh.; i Upsala Universitets Årsskrift.) — Vår svenska kyrkas särskilda nådegåfva. Upsala 1911. — Kyrkan och Sveriges folk under medeltiden. Upsala 1912. (Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie, 21.) — Inledning till Olavus Petris Samlade skrifter, I. Upsala 1914. (Inledning till band II under tryckning.) — Afdelningarna Kirchliche Verhältnisse och Theologie i Schweden, historisch-statistisches Handbuch, 1914. — Neuere Forschungen zur schwedischen Kirchengeschichte (i Die Geisteswissenschaften, 1914). — Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidsålder till Innocentius III:s. Stockholm 1915. — Kyrka och kristendom i Sverige 1911, 1912, 1913—14 (i Norsk teologisk tidsskrift). — Allmän svensk missionsstatistik för 1911—13 (i Svensk missionstidskrift). — Artiklar i Nordisk Familjebok (bokstäfverna M till R). — Recensioner och meddelanden i Kyrkohistorisk Årsskrift 1908, 1909, 1911—14. — Uppsatser i Die 13. Allgemeine evang.-luth. Konferenz,

1911, Upsala kristliga studentförbund 1901—11, Mössebergskonferensen 1913, Kristendomen och vår tid 1910, Theologische Literaturzeitung 1914, Excelsior. — Ett flertal dels redaktionella, dels signerade artiklar i Vår Lösen 1910—15. — Artiklar i dagspressen.

Till promotionshögtidligheten får jag a Fakultetens vägnar vördsamt inbjuda:

Universitetskanslern m. m. Grefve **A. F. Wachtmeister;**

Prokanslern H. H. Ärkebiskopen m. m. T. D. **L. O. J. Söderblom;**

Länets Höfding, Hans Excellens Statsministern m. m. **K. H. L. Hammarskjöld;**

Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet m. m. F. D. **K. G. Westman;**

T. f. Landshöfdingen m. m. Grefve **K. A. Hamilton;**

Rector magnificus m. m. J. och F. D. **J. H. Schück** *samt universitetets öfrige forne och nuvarande lärare och tjenstemän, bland hvilka jag särskildt omnämner Fakultetens Emeriti samt f. d. Professorn m. m. T. J. och F. D.* **H. Hjärne;**

I staden närvarande doktorer af alla fakulteter;

Cheferna för här förlagda regementen: Öfversten m. m. C. E. Sundin och Öfversten m. m. Friherre U. L. C:son **Sparre;**

Upsala stads borgmästare m. m. **J. v. Bahr;**

Stadsfullmäktiges ordförande Professorn m. m. M. D. **U. Quensel;**

Rektorn m. m. F. D. **A. Nordfelt;**

Stadens prästerskap och domkyrkans tjänstemän;

Universitetets studerande ungdom;

samt vetenskapens öfrige idkare, gynnare och vänner af alla stånd och klasser.

Promotionen försiggår i Domkyrkan måndagen den 31 maj. Processionen samlas i Teologiska Fakultetens rum kl. 9,45 f. m.

Promotionsakten inledes med ett föredrag af Promotor om *Den liturgiska traditionen i Sverige under reformationstiden.*

Upsala den 25 maj 1915.

Edv. Rodhe.